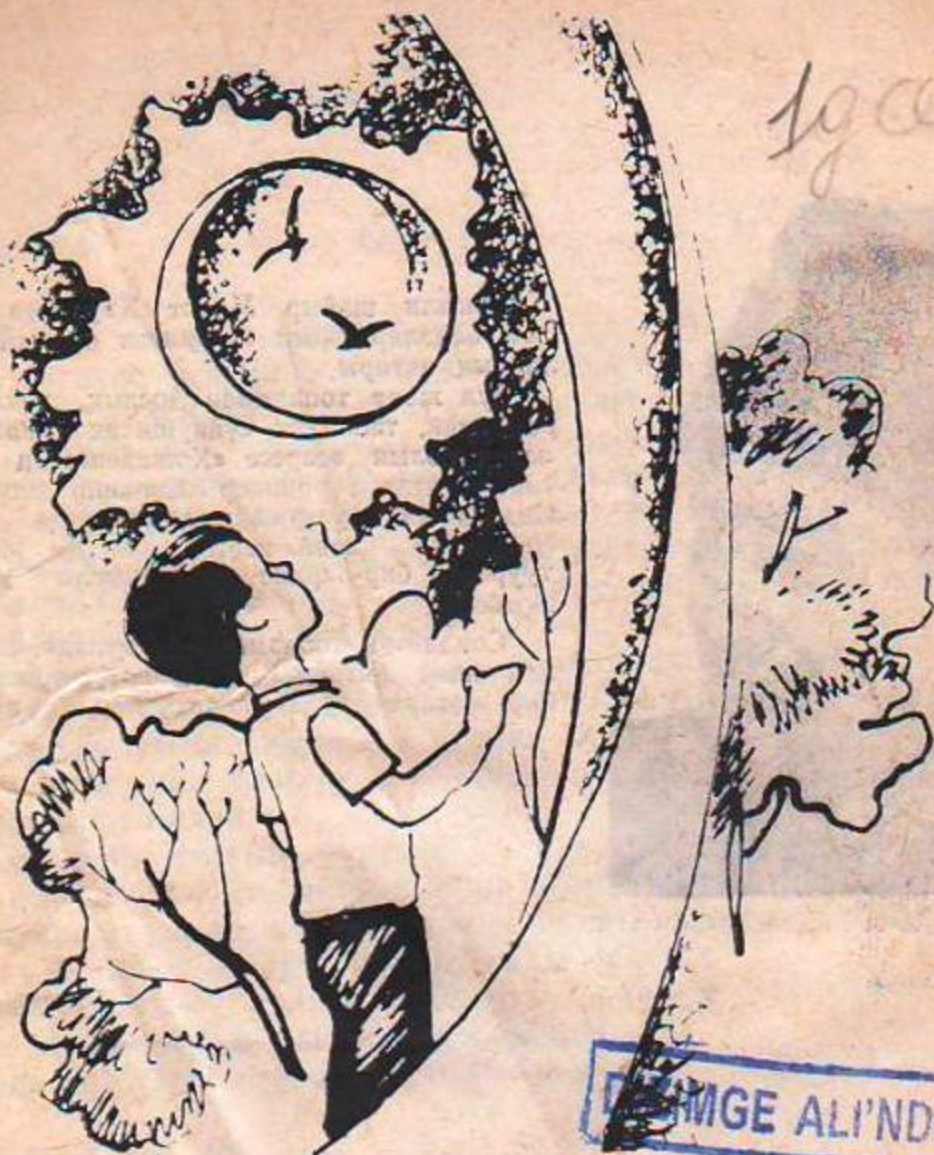

МАРАТ ҚАРАБАЕВ

ҚАРА ТОРҒАЙ

(Орта және үлкен жастағы мектеп оқығшылары үшін)

56939

НӨКИС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1996

Белгили шайыр Марат Қарабаев үлкенлер хәм балалар ушын жазылған бир қатар китап-лардың авторы.

Бул жаңа топламнан дослық, пәклик, мий-римлилик, тәбиятты сүйиўшилиик темалары орын алған болып әсиресе «Хожалепестин қара мыл-тығы» атлы гүрринлер дүркини жүдә қызық. Онда бала уақтынан аңшылыққа қызыққан Лепестин қалай мерген болып жетилискени тууралы бир-бирине байланыслы уақыяларды оқыйсыз.

Сондай-ақ топламға «Ақ қулақ», егеў қуйрық хәм оның дослары» атлы ертеке-повести менен бир қатарда аудармаларыда орын алған.

К 4803270201 — 319 96
М — 357(04) — 96

ISBN 5—8272—1654—2

СААТ

Әдеттегідей азанда ертелеп турдық та, хәрқайсымыз өз талап-ларымызға кетиуге таярлана басладық. Хожалық басшылар—жұмысқа, балалардың үлкенлери оқыуға, кишкенелери бала-бақшаға дегендей тарап кетеміз де, кешқурын әстелеп жыйнала баслаймыз.

Азанғы шайды ишип болып, жұмысқа кеттім. Жұмыс столыма отырып, қағазларымды тақластыраман дегенше радиодан саат 8 болғанылығын билдирди, дәрниұ саатымды дурыслап алайын деп қолыма қарасам, жоқ. Сол уақытта барып есеме түсті. Бағана жууынған уақтымда, жоқарылау бір шегеге қыстырған едим, соннан қала берипти.

Жұмыстан ертелеу қайыттым. Еле хешким келмепти. Турған жерімнен саатымды алайын деп қарасам ол жерде саатым жоқ болып шықты. Гүманланған жерлерімди де қарап болдым, таппадым. Соның арасынша жұмысынан келген балалардың апасы мениң бір нәрсе излеп жүргенімди билип:

—Бул не кирип-шығып жүрсең? Балалар кітапларыңа тийип пе? Усылар-ақ қойған нәрсеңе жау. Сонша қорысаң да пайдасы жоқ бір жағыңнан өтип кетеди де, алып кеткенін билмей қаласаң, —деди мениң хәрдайым кітабымды жойтатуғынлығымды еслең.

—Бағана саатым қалып қойыпты, —дедим сабырлылық түр билдирип, —қапылғырды қайда қойғанымды.

—Азанда ана терезениң жоқарысындағы шегеге илдириули тур еди ғой.

—Ол жерде жоқ ғой.

Мектептен қайтқан балаларымыз да шешинип үлгерген жоқ еди, апасы бір шетинен сорауға тутты:

—Қәне, қайсыңыз алдыңыз?

—Сабыр ет, бақырма, өзлери-ақ айтады, —деп атырман.

«Саатты кишкенелери алмайды, себеби бойлары да, ойлары да жетпейди» деп болжадым. Неде болса әстелик пенен өзим сорастырайын. «Балалардың ой-пикирлерине қанықпан ғой» деп, ең үлкенінен басладым.

—Арзайым, айналайын, усы үйдін үлкен қызысаң ғой, саатты билмей алған шығарсаң, —дедим бесінші класста оқытуғын қызыма.

—Мен көргенім жоқ аға «Шын сөзім!» —деп, орнынан ушып

түргелди. Апасы гәпке араласып киятыр еди, тоқтаттым. Арзайымға басқа бир нәрсе айтыу артық еди.

Енди үшінши класста оқытуғын Дәрьябайға қарадым. Жарамас әдет еткенін билгим келип көзине тигилдим, оннан қандайда бир албыраушылықтың нышанын сездім. Ишим «ғымм» ете қалды. Сол уақта Жаяғыда бала-бақшаға қатнап жүргенінде апасының столдың үстине қойған сақыйнасын қалтасына салып барған жеринен тәрбияшысы алып, бизге өзи әкелип бергени ядыма түсти. Оннан соң да: «ойыншықты алып кетипти. Бир баланың орамалы қалтасынан шықты» деген тәрбияшылардың сөзлерін қулағым шалған еди. Демек усы.

—Дәрьябай қарағым-ау, саатты не қылайын деп едің? Қәне, жойтып қоярсаң, — дедім жүдә «органның» адамларындай шеберлікпенен қолға түсиргим келип.

— Мен, мен аға орнына қойдым, — деди сәл тутлығыңқырап. Енди менде «сол алды» дегеннен басқа ой қалмады.

—Қайда қойып едің?

—Өзиннің илдирип қойған жериңе. — Бети азмаз қызарайын деди.

—Жоқ ғой қойған болсаң, қайда енди, неге алып едің?

—Жүрип турғанын тыңлайын, деп.

—Өтирик айтыуды ким үйретти саған? — деди де апасы оның қалтасын, портфелин қарап шықты. Хештеңе таппады. — Бул ауыш жойтып қойған ғой!

— Жойтқаным жоқ, илдирип қойдым ғой, — деп сәл қамсықты.

—Өтирик сөйлеу оқыушыға жараспайды, балам. Мамыт айтты ғой «бағана Дәрьябай саат алып жүр екен» деп. Оннан да расынды айт, дедім алдастырып.

—Ол басқа саат, өтирик саат.

—Не қылған «өтирик саат». Айт қәне, биреу алып қойды ма? Қай жерде ойнадың?

—Ол «ойыншық саатты» үлкен балалар алып қойды, — деди, сол тикейип турысында. Бизлер болсақ оның жан-жағынан алып атырмыз:

—Ол алған балаларды танийсаң ба?

—Алып атырғанда неге бақырмадың, симилтир?!

—Журттың балалары даладан үйге әкеледи, бизики болса үйдегін далаға таслайды.

—Балам-ай, абырайды төктің ғой. Не қылғаның? Урлық деген усындайдан басланады, — дедім, қатты ренжип. Бул сөзіме Дәрьябай жылап жиберди.

—Несине жылайсаң. Сенин себебиннен ағаң саатсыз қалды, — деди апасы, биротала жоқлауын асырып.

Ертеңине азанда Дәрьябайдың мектебине барып, класс басшысына айтып, класспа-класс кирип, Дәрьябайдың саатын алып қойған балаларды тауып алыудан басқа илажымыз қалмады.

Соның арасынша, бизлер Дәрьябайды: «сотлап» атырғанымызда былайрақта өз-ара ойнап, сөйлесип отырған үйдің кишкене ағзалары бақшаға барып жүрген Саламатдин, өзинің тетелес үкесине:

—Мине, мине шағатым бай, — деп бир нәрсени көрсетип атырғанын көзим шалып кетти.

—Аға, минекей ғой саатыңыз! — деди де Арзайым оның қолынан бир саатты алып маған берди.

Ол мениң саатым еди.

Бизлер аң-таң болып турмыз. Еле де Дәрәябайдан көріп, «ол алған соң, Саламатдин алас-қапаста қолға түсирген» деп турман.

— Саатты қайдан алдың? — дедім Саламатдинге жекириниңкиреп. Ол хеш албырамастан барып, мениң саат илдирген шегемди көрсетти.

— Бұған сениң бойың жетпейди өтирикши, — деди Арзайым да гәпке араласып.

— Қәне, қәне қалай алдың? — дедім мен оның тәсилин билгим келип. Ол хеш иркілместен, жууырып барып терезениң асты бетиндеги батереяға минди де, терезениң тутқасынан усады. Соң асылып терезениң алдына минип, шегеге қолын созды. Қолы жетти. Бизлер күлип жибердик. Тек Дәрәябай ғана бөлмениң бир мушында маған иренишли, мүләйим көз-қарас пенен тым-тырыс тур еди. Оны көріп өзімнен-өзім қолайсыз жағдайға түстим. Уялғанымнан:

— Өзиң ғой «саатты алдың» деген, ямаса қорыққаныңнан айттын ба? — дедім баламды аяп.

— Мен расын айттым ғой. Саатты бир алып шықылдысын тыңлап орнына илдирип едим. Ал балалардың алып қойған «өтирик сааты» ол қол сааттың гөне бауы еди ғой, саат етип ойнап жүрген, — деди әсте төр бетке шығып.

— Мени кешир Дәрәябайжан, саған бийкар жала жапқан екенбиз. Өз баламның хақ сөзли бала екенін билмей, алжасыппан, — дедім, басын сыйпап.

Ол бул ұақыяны ертеңине-ақ умытып кетти-ау деймен. Мен болсам бираз ұақытқа шекем өз қәтелигиме қысынып жүрдім.

ҚАРА ТОРҒАЙ

Ол ұақлары мен Мойнақ районы, Калинин атындағы колхозда ауыллық фельдшер болып ислеитуғын едим. Бул жер «Қара қолтық» деп те аталады. Ауылдың үш тәрәпи көллик. Ерте бәхәрде суулар тасып, көл етеклерінде айдынлар пайда болады. Шоқ-шоқ жыңғылдық, қызыл талдың бүклери сорпалық қус-пус ататуғынларға күтә қолайлы. Гүзлі-бәхәр қустың келиуі менен қайтыуында ауыл дөгергенде мергенлер де көбейип кетеди. Мылтық атқанлардың бәрін мерген деу де қыйын. Олардың биразы бир-еки үйрек я қасқалдақ атып қайтса, арасында бос қайтатуғынлары да болады.

Мениң Жийенбай деген балықшы достым болды. Мылтық атыуға қумар. Гейде мени де ертіп кетеди. Бирли-ярым қус атса кеуили көтерілип, үйге келгенше лепирип сөйлеп келетуғын еди.

Бир күні қус атып қайтыуға мирәт етті. Үйреклер палапанларын өзлерине тенеп, енди ыссы жақларға қайтыуға таярлық көріп атыр-

ған мәхәл. Азанғы, кешки ызғырық аяз, қалыңлау кийинбесен тоңдырғандай. Бул жағынан сақпыз.

Айдын бетлерге бет алып киятырмыз. Жийенбайдың атқан құстарын салып қайтатуғын дорбасын мен алып киятырман. Оның қолында тақ ауыз он алтыншы мылтық. Кем-кем кешип киятырған суымыз дизеге келди. Дөгерекке жалтаң-жалтаң қараймыз, жақын жерде құс көринбейди. Алыслардан айланып ушқан үйреклер гейде жоқарырақтан өтеди.

— Ал құс киятыр, буқ! — дейди мерген маған. Өзи бир путалыққа, мен бир путалыққа буққы таслаймыз. Тас төбемізге келди-ау дегенде «паңқ» еттиреди. Олар сирә қанатларын да сериппестен, ушып өт-э кетеди. Жийенбайдың пытыралары қасымызға сытырсытыр етип шашылып түсип атырғаны.

Бир ұақлары айдынның арғы шетине бир топар қасқалдақ бойларын таслады. Бизлер жыңғыллық пенен қарабарақты паналап солай қарап жақынластық. Ол жетер жерге енди жақынлап мылтығын гөзей бергенде қасқалдақлар ушты да, бизлер кеткен жерге бесалты үйрек түсти. Енди кейин қайттық. Қайсы жыңғыллықты айланып кеткенин билмеймиз, хә дегенде көзимізге түсе қоймады. Бир ұақта мен бир пута аяғымнан илип кетип, гүмбир-самбыр етип сууға жырылып түстим. Биз излеп жүрген үйреклер үркіп көкке көтерилди. Жийенбай маған қарап алаң болып атырғанда, құсларымыз да бәдар кетти.

Сол жүристен күнди де сәскеликке әкелдик. Әбден шаршадық. Отырып дем алыуға жақын жерде құрғақшылық та жоқ. Ақыры болмаған соң биреулердің таслап кеткен гезесинде отырып, буйырғанын күттик. Ол жерде де шыдамымыз таусылып, құс атыудың хәр түрли жолларын излестирдик, болмады, ақыры Жийенбайдың кеулине қарай:

— Қуслар мергенлерден заққы болған екен, кешки қонарына келсек қәйтеди, — дедим.

— Солай құсайды, енди етекке шығайық, — деди мергенимиз.

— Қайтамыз ба?

— Хеш болмаса бир-еки қутан болсада . . .

Жийенбай қатты иренишли еди. Бир жағынан меннен де қысынып баратыр.

— Қутанды не қыласаң, оннан сазанның сорпасы мазалы ғой. Оннан да анау таллықтан қоян-поян көрейик.

Бул сөзим Жийенбайды хәуижлендирди.

— Кеттик.

Әкеуимиз тым-тырыс киятырмыз. Бурынғыдай мергеншилик хақында әңгиме қозғамайды. Мылтығын алдында тутып, хәр тысырлыға бир қулағын түрип, жүдә сақ киятыр.

Бир ұақлары былайырақтан дүрилдесип қудайдың көп қара торғайы аспанға көтерилди. Жийенбай көп ойланып турмастан, мылтығын көтере бергенде,

— Хау оны не қыласаң атып? — дедим, бунысын онша хош көрмей.

— Қара торғайдың сорпасы да әнейі болмайды, — деп тұрып «гүрп» еттірді. Мылтыққа дәрині көп салғанба, қап-қара түтіннен қара торғайлардың қалай қарай ушқанын да көре алмай қалдық. Шамасы кешигіп атты ма я дәрі мылтықты көтеріп кетті ме, бұл дөгеректе қулап түсіп атырған торғай көрінбейді. Бир ұақлары анадай жерде біреуі қанатын сабалап, уша алмай қашып баратыр екен. Мен дәрриу изинен қууа бергеним:

— Бир торғайдан гәп болды ма, қойсаңа, — деди де, Жийенбай артына, бурылмастан, мылтығын ийніне қағып салды да, аұылға қарай жүре берді. Мен жараланған қара торғайды изинен қууып жүріп зорға услап алдым. Оқ қара торғайдың бир қанатын сындырып кеткен екен. Басқа жағы ап-амаң. Жаралы торғайды қойныма тықтым да, мен де аұылға қайттым. Жийенбай бұл ұақлары адымды кеннен урып бираз жерге барып қалған еді.

* * *

Ертенине жаралы торғайды медпунктке алып келип, оны емлеуге киристым. Кеше жаққан йодым тәуір-ақ пайда берипти. Бинтти жиңишке етип қыйып,, қанатын тас етип байладым.

Қара торғай күннен-күнге тәуір бола баслады. Бир жақсы жери қолға тез үйренеді екен. Медпункттин ишиндеги шыбын ба, ширкей ме шоқып алып, жейді, тағы бир нәрселерди өзінше шөпшейді. Азанда жұмысқа келиуимнен жатқан жеринен шығады да, мениң столыма минеди. Жорғалап жүріп оның шықпайтуғын жери жоқ. Маған көриниуге келген адамлардың жұмысын питкерип жибергеннен кейин хешким болмаса, келип ийниме қонып отырады. Гейде тап жазып отырған қолыма минип, аяғы менен бүріп, жығылып кетпей отырыуға хәрекет етеді.

Нанның усағы ма, гүриштин майдасы ямаса кепек пе әйтеуір табылған дәнди жей береді. Соның менен онлаған күннің ишинде қанаты да бери қарады, өзи де әбден үйренисти. Тап медпункттин тауығындай адамлардан да қашпайтуғын болды. Гейде ашық тұрған қапыдан шығып кетип, сыртта да жүре береді. Азмаз-азмаз хәрекет етеді. Бир жерлерде адасып қалса оны сырттан бир пай болып қарап жүрген балалар бар, солар алып келип береді.

Енди көп болса бир хәпте, он күннен ушасаң-ау деп, өзимнің дұғдырлығымның жақсы нәтийже бергенине қууанып жүргенимде тосаттан бир ұақыя болып, мени қатты ренжитти.

Азанда жұмысқа келсем қара торғайым жоқ. Ол өзи-ақ жууырып шығатуғын еді. Хәр жерди қарап атырман, тырс етпейді. Ақырында жай сыпырыушы апайдан сорадым.

— Байбуу, маңлайым-ай, — деди де ошаққа қарай жууырды. Тап сол күни күн аязлау болғаннан кейин пешке от жаққан екен, — Бағана ошақтың ишинде бир нәрсе патырлағандай болды-ау, гербиш-пербиш түскен шығар — деп, едим.

Сыпырыушы апай ошақтағы пуштарланған, шала жанған отынларды сыртқа алып, суу қуйылған шелекке баса баслады. Менде шәпик-

лесип графиндеги сууды ошаққа серптим. Қәдимги үш қудық пеш, оны қапталластырып үстине плитка қурылған ұзын ошақ. Плитаның дөңгелеклерін алып, ошақтың ишин тазалап болғанымызда пештің төрирегинен бір патырлы шықты. Қууанып кеттім. Қашшан, күнде келип үйреніскен балаларда келип қалды. Ишти тазалап атыр, биреулері сырттан суу әкелип атыр дегендей.

Соның арасында үсти-басы қап-қара күйе, күл болып қара торғай ошақтың плитасынан Бердиш деген бір баланың ишке суққан қолына илинип шықты-ау.

Бәримиз ғамхорсып атырмыз. Қанатларының, қуйрығының ушларын от шарпыған екен. Оның енди уша алмаслығын билдим.

Сол күннен баслап Қара торғайды Бердиштің қәуендерлигине беріп жибердим. Өзи де бурыннан сорап жүр еді.

Өзим көп узамай район орайына жұмысқа өтип кеттім. Қара торғайдың соңғы жағы не болғанын билмеймен, лекин оны анық өз ғамхоршысына тапсырдым деп ойлайман.

КУТЫ

Жумаханның биринши классқа кирип оқығанына да еки айдай болып қалды. Муғаллимнің хәрбир айтқан сөзин қызықсынып, тыңлап ықлас пенен орынлауға үйреніп киятыр. Оқыушының барлық ұазыйпасын орынлауға, қәлем-қағазларының жыйнақлы болуына тырысады. Бәри де қолынан келетуғын нәрсе. Бирақ соңғы күнлери өзинің жыйнақлығына кеуили толмағандай. Санау таяқшаларының қағаз қутысы жыртылып қалып, таяқшалары портфелинде салдырласып жүргенине қайылшылығы жоқ. Гейде биреулерін жойтып алып, зорға табады. Ол да сыры кетип, ямаса кир жуғып өзинің сулуылығын жойтады.

Жумаханның ишиндеги ойын, үлкенлери биле береме, оның ойы сол таяқшаларын салып қоятуғын бир жыртылмайтуғын қутылы болуу. Оны қайдан табады. Тазасын алып бер деуге, таяқшалары бар, бәри-бир оның да қутысы қағаз, екиншиден, таяқшасы бар турып «алып бер» деу — қыйқаншылық.

Бир күни тап түсинде көргендей, мектептен киятырып үйине жақынлағанда жолда жатырған қутыға усаған бир нәрсени көріп қалды. Әстен қолына алып қараса, қуты!

Дәслепп инанбады. Қутыны ашып-жауып көрди. Нағыз, каучуктен исленген қуты. Жумахан қууанғанынан оны көкирегине басып, тағы қәуипсинип дөгерегине де қарап қойды.

Ол қуты жүдә адам қызыққандай емес еді. Алдыңғы еки мушының қыры жоқ, көп усланып қалған, лекин хеш жери сынбаған қуты еді.

Сол күни Жумахан кешке шекем, үйге адамлар жыйналғанша асығып, тауып алған олжасын кимге айтарын билмей асығып жүрди. Кеш болды, үйге хәмме жыйнала басады. Лампочканың жарығы астында хәрким өз жұмыслары менен машқул бола басады. Жума-

хан болса «алды менен атам көрсин» — дегендей тап соның алдында отырып таяқшаларын санап, есаптарын шығара бастады.

Атасы газета оқып отырып қайта-қайта қалталарын қарап қойып қалтасын сыйпалап қояды. Бир нәрсе жойытқандай. Өзи жууықарада ақлығының қолындағы қутыға сер сала қоймады. Жумахан биреки рет қутысын тарсылдатып ашып-жапты. Атасы буны көріп: «Хау қызым, қуты тауып алыпсаң ғой, жүдә сулыу екен» демегенше, сабағын дурыслап таярлай алмады.

Қызының күндегиден көре басқаша кейипте отырғанын аңлаған атасы, көз әйнегін сәл төменирек түсіріп, ақлығына қарады. Оның қолындағы қуты ғаррының көзине оттай басылды. Атасының нәзері ауғанын билген ақлығы қолындағы қутысын әстен қолына алып, басын қыймылдатып «көрдің бе» дегендей көрсете бастады.

— Тура тур, тура тур, — деди ғарры қутыға анықлап қарап алып, — Бул не қуты, маған бере тур.

— Тауып алдым ата, — деди, Жумахан атасының қасына жақыналап.

— Қай жерден тауып алып жүрсең?

— Жолдан. Енди маған таяқшаларымды салатуғын басқа қуты керек емес. Усы қутыға бәрі сыяды.

Ақлығы енди атасының алдына барып, оның мойнынан қушақлап отырып, қутысын анықлап көрсетті.

Ғарры шын ықласы менен ақ сақалы селкилдеп күліп жиберді. — Шырағым-ау, мынау менің көз әйнегімнің қабы ғой. Бағанадан бери таба алмай отыр едим. Жолда киятырып қалтамнан қол ормалымды алғанымда түсіп қалған екен-ау, қапылғыр. Рахмет қызым, — деп атасы ақлығына қолын созды.

Қууанышы қойнына сыймай отырған Жумахан не дерін билмей қалды. Биресе қутыға, биресе атасына қарап қутысын қайта-қайта сыйпай берді. Бир есаптан атасының жойтып алған көз әйнегінің қабын тауып бергенине қууанышлы да. Көз әйнегі көзінен түспейтуғын атасының қалтасында оның қабы бар екенлигін қайдан билсин?

Жумахан көз әйнектің қабын атасына узатты да, ишіндегі таяқшаларын қолына қысымлауы менен, дым үндемей отырып қалды.

— Рахмет қызым.

— Атасы, қызыңның тауып алған қутысын өзине бере қойсаң-о. Оны қапа қылғанша, — деди уршық ийіріп отырған кемпир апасы.

Ғарры сәл ойланып қалды:

— Атасының жойтқан затын тауып бергенине неге қапа болады. Тауып алған затты ийесине беріуі керек ғой, солай емес пе?

— Аўа ата, ийесине беріуі керек, — деди ақлығы сәл уяңлау.

— Атасы, жаман қутынды өйтіп әширеп қыла бергениң не?

— Жоқ кемпир, олай емес. Жаман қуты ғаррыға тийисли, ал қызымызға жаңа қуты сатып алып береміз.

Буны еситкен Жумахан әуели инанбай атасына қарады:

— Таяқшаларымды салатуғын бундай қуты дүканда жоқ ғой.

— Табамыз, көз әйнектің қабы емес ал таяқша, қәлемшелеріңди салып қоятуғын арнаулы ағаш қуты болады, соны аламыз. Ал көз

әйнектің қабына салып жүрген уят болады, — деди атасы әбден инандырып. Буны еситип Жумахан қуғанғанынан келип атасының мойнынан қушақлап:

— Мен де оқыұшылар қәдесін ұмытпайман, тауып алған затымды өзимдики демей, дәрриұ ийесине беремен, — деди атасының сақалын хәм әжим басқан бетін кишкене қоллары менен сыйпалап отырып.

Сол күні Жумахан сабақтарын жүдә кеуилли, пухта ғана етип, қалдырмастан таярлап қойды.

ШУБАР ШАҚҚЫ

— «Бараман» деп қуштар болған Қоңыратыңа да барып келдің. Таза хауада жүрдің, ойнадың, тойғаныңша ерик жепсен, жүдә бәре-келла. Енди маған айтып беретуғын қандай көрген қызықтарың бар? — деди Қурбан аға баласына жақынлап. Бул ұақтары Шарап қолындағы бир нәрсеге алаң болып отыр еди:

— Барлығы болып он күн-ақ болып қайттым, оның арасында не қызықлы ұақыя болатуғын еди, — деди баласы орнынан түргеле беріп.

— Қәне, диванға отыр, неге «он күн-ақ» дейсен, тағы да болғың келип пе еди?

— Тек лагерьге баратуғын ұақтым жақынлаған соң қайттым.

— Онда сени, ол ауыл қызықтырған екен ғой? — деди әкесі енди оны тәпке айландырып.

— Тереклер, шөпзарлықлар, атызлар, қармақ салыуға қайым «Дөңгелек» көл деген көлі . . . Бәрінен де сол ауылдың балалары, жүдә шоқ екен. Барыудан жақын дослардай бирге ойнап кеттик. Тек бир бала жүдә өжет екен.

— Урысып қалмадыңыз ба?

— Яқ-ау, бирақ төбеллескисі де келди.

— Аты ким?

— Боранбай.

— Сол алаауызлығыңызда қалдыңыз ба?

— Қайтқанша мауаса болмадық, ол маған қырсыға берди. Тек бүгін азанда ғана бир-биримизди түсингендей болдық.

Шараптың сыр сандығында пухталап сақлаған сыры оның көзінде күлімлеп тұрды.

— Қызық екен балам. Мениң де ол бала хаққында еситким келип кетти.

— Сизлерге қызық емес-ау, аға.

— Ал, солай етип ауылға бардың, сол күні-ақ олар менен танысып алдың ба?

— Балалар бирден мениң қасыма келе қоймады, өзим ойнап атырған жерлеріне барып жүрдім. Мени бирден-ақ өз ойындарына қосқысы келип еди, мен қосылмадым.

— Неге?

— Хау, сондай жаман ойындар ойнаса ше. Шүллик. Аңғалақ, Шүнишпек таяқ . . . — деп киятыр еди оны әкесі бөліп жиберди:

— Ол ойындарды бала гезимизде бизлер де ойнадық ғой, Оның неси жаман? Шарап сөзин дауам етті:

— Сол ойындарды басқарып жүрген Боранбай деген бала шүллик ойынға қатты шебер екен. Қаққан уақытта житиримге жибереди-ау. Бәрі-бір көп узамай-ақ мениң апарған волейболым балаларды өзіне тартты-ау. Мен оны волейбол қылып қол менен де, футбол қылып аяқ пенен де ойнатқыздым, оған қыйланбадым, себеби балаларды өзіме қаратып алғым келді.

— Боранбай ше?

— Боранбайдың, мениң менен ойнағанын сонша жақсы көрсем де, ол қосылмады. Биз қай жерде ойнасақ ол да сол жерге келип шүлликтің қағып жүреді. Бир-еки баланы қорқытып болса да, алдап болса да изине ертеді.

Бир күні оның қасына барып:

— Сен неге бизлер менен топ ойнамайсаң? Шүллик биреудің бир жерине тийіп кетсе не қыласаң? — дедім. Ол мұрнын гиржийтип:

— Топтың неси қызық? Тебесіз де изинен қуғасыз жүресіз. Сен мени жаманлап, жораларымды алдап жүре бер, көресен, — деді.

Ол соны айтты да қалтасынан шубар шаққысын алып, шүлликтің жонып, мени қызықтырып турды. Ол хәр уақ шаққысына мақтанғандай мениң көзімше бир ретін тауып шүлликтің ямаса шүнишкі таяғының ушын жонып туратуғын еді. Расында да шаққысы адам қызыққандай сулыу еді-ау, аға.

— Мен жақында кетемен, жораларың менен өзің қаласаң. Мен сени жаманлағаным жоқ, олардың өзлери футбол ойнағысы келеді, ал мен сениң шүлликтіңді жаманладым. Кетеримде тобымды сизлерге қалдырып кетежақпан, — дедім, қызығарма екен деп.

— Тобыңның маған керегі жоқ. Көремиз ертен, балалар ким менен ойнайтуғынын, — деп ол бир қырынлап кетіп қалды.

Ертеңіне кешқұрын балалар менен футбол ойнайын деп тобымды алып шықсам желі шығайын депті. Сол жерде бир кишкене баланың қолына бердим де, Мамыт ағамның велосипедінің насосын алып шығыуына ішке кирип, қайтып келсем, тобым пысыйып атыр. Соннан жел берсем тырсыйып томпайуың томпаяды да, тағы да босап кете береді. Топқа қулағымды салып тыңласам «ысс» деп шыққан желдің сесті еситілді. Қарасам покрышканың сыртынан бирнәрсе тесіп кетіпті. Соның арасынша балалар да жыйналып қалды. Топтың тесілгенін көріп бәрі де қыйналысты.

Мен балаларға сондай исенип едім. Топты қастыянлық пенен биреудің тескінін көріп, қатты қапа болдым.

— Бизлер сениң волейболыңның хақысын төлейміз, — деді Абылла деген бир жорам.

— Маған оның хақысы керек емес, — дедім оған өкпелеп.

Сол күні басқа ойын ойнамай-ақ тарқасып кеттік.

— Бул сөзің дурыс болған, — деді әкесі. — Ал Абылланың айтыуы да қәте емес, себеби топтың иіесін ренжитпеу керек ғой.

— Ертеңіне «Дөңгелек көл» ге барып, қармақ салып қайтайын деп, бастырманың төбесінен қармағымды алыуға сыртқа шықсам,

қашшан Боранбай қасына еки баланы ертип алып, тап бизиң үйдиң алдында ойнап жүр екен. Қатты ашыуым келди:

— Хәй, Боранбай өзиниң үй бетинде неге ойнамайсаң! Усыдан шүллигиң терезеге тийип кетсе не қыласаң? — дедим дауыслап.

— Неге олай дедиң?

— Болмаса не қасақана тап бизиң үйдиң қасында ойнап. Мениң тобымның тесилип қалғанын еситкен. Ишимнен гижинип қойдым да, аяғымның астына кели қойып, жаңа қармаққа қолымды соза бергеним «ўай-ўай» деген қатты шыққан бир дауысты еситип қорқып кеттим. Артыма жалт бурылғанымда келиден жығыла жазладым. Қарасам Боранбай анандай жерде бүкке түсип «көзим» деп, бақырып жылап атырған екен. Әуели барғым келмей турды да, соң қасына жууырып барғанымды билмей қалдым. Боранбайдың басын көтердим. Көзин басқан қолының бармақлары арасынан қызарып қан көринди. Әуели албырап қалдым.

— Төрештиң қаққан шүллиги тийип кетти, өзи жүзим бағ бетке қашты, — деди қасында турған кишкене бала.

Мен иркилместен үйге кирдим де, бир бинт әкелдим де көзин қатты етип байладым. Ол маған таңдыражақ емес еди, сол жерге келип қалған басқа балалар айтқанын етпей байлатқызды. Ол мениң ғамхорлық етип атырғаным ары келди ме, жылағанын қойып, солығын баса алмай жүрип:

— Үйге қайтаман, — деди.

Бизлер әри-бери аұыллық кеселхана жақын еди, соған апарайын десек қылмады. Ол кеткен соң мен дәдриу әжағамның велосипедин миндим де, емлеуханаға жетип бардым. Болған ўақыяны врачқа айттым.

— Сен нағыз азаматлық ўазыйпанды атқарған екенсең балам. Бундай дослық сезим хәммеңизде де болыуы керек, — деди әкеси оны марапатлап.

Шарап азмаз дем алып, ойланып отырып қалды. Тағы дауамлады:

— Бүгин жораларым менен хошласып автобус жолға шығып едим.

— Боранбай мененде ме?

— Ол емлеуханада еди. Бирақ барып кетпегениме соң өкиндим. Жаңа бир автобус келип тоқтай бергени аұыл беттен атымды айтып шақырған дауысты еситтим. Мени шақырған адам бери қарай жууырып киятыр екен. Автобустан қалып қойыуға мәжбүр болдым. Ол киятырған Боранбай екенин билгенимде жүрегим дүрсилдеп кетти.

— Боранбай келеди, деп ойламағансаң-дә.

— Аўа, ойламаған едим. Ол келе сала тап мени қушақлап алажақтай алдыма келип иркилди. Қаплығып, демин тез-тез алып тур. Оң көзиндеги бинт еле алынбаған.

— Қайтып баратырсаң ба, Шарап? — деди, мениң сумкама көзин салып. Мен қысынайын дедим, бирақ билдирмей:

— Саған барып кете алмадым, қалай көзин аман ба екен? — дедим.

— Сениң кететуғыныңды еситип, нәўбетши врачтан сорап жуўырып киятырғаным. Автобустан да қалдырдым-аў, — деди ол мениң сораўыма жуўап бермей.

— Рахмет Боранбай, автобус тағы келеди ғой.

Биз азмаз индеспей турдық. Бирден ол мениң ийниме қолын салды да, күле шырай менен қарап:

— Шарап, сениң тобыңды шаққы менен тесип кеткен мен едим. «Қаланың баласы жаман болады» деп баяғыда биреўлерден еситип едим сол ақмақшылығымнан пушайман жедим. — Ол енди көзиме тикке қарап турды. Мен оның бул дурыс ғәпине күтә разы болдым. Дым жақсы көрип кеттим. Ол туўралы мен де жақсы пикирде болмай жүргениме уялдым. Сол турғанда екеўимизде де айтажақ сөзлер көп еди. Мен де, ол да бир-биримизди қыймай турғанымызда ғағы да бир автобус жақынлап қалды. Мен буннан да қалажақ едим.

— Автобустан қалма Шарап, — деди Боранбай мениң нийетимди билип.

Мен сумкамды алып жаңа келип тоқтап атырған автобусқа миниўге қолайласқанымда.

— Ал енди жора, бәри де умыт болсын, хош бол. Ендиги жазда Мойнақ бетке лагерьге бараман, — деди ол, еки қолы менен қолымды қысып турып.

— Қысқы каникулда бар. Бизің жақтың музы тегис хәм көк тайғақ болады, сырғанақ тебемиз, билмесең үйретемен, — дедим оның қолын силкип турып. Ол қолын жаздырып аларда мениң алақанымда бир қатты затты қалдырды да кейин шегинип турды.

Мен автобусқа миндим, ол көп иркилмей жүрип кетти.

Әңгимесин айтып болып, Шарап орнынан түргелди. Барып жол сумкасын ашып, ишинен бир затты алды.

— Автобуста отырып, алақанымды ашып қарасам ол Боранбайдың шубар шаққысы екен. Бир ақ шүберекке тастай етип түйген екен. Шаққы екенін сол ўақта-ақ билген едим-аў.

Шарап сумкадан алған шубар шаққыны әкесине узатты. Қурбан аға кишкене, суп-сулыў шубар шаққыны қолына алып отырып бираз ойланып қалды. Ол баласын бир қолы менен әсте қушағына тартып:

— Рахмет улым, қандай қызық ўақыяны айтып бердің. Сен болсаң «хештеңе болған жоқ» дейсең. Боранбай демек, сениң ойлағаныңдай бала емес екен ғой, я? — деди шаққысын өзине берип атырып.

— Бир жақсы жери екеўиңиз де қәтеңизди мойынлағансыз.

— Енди ол мениң ең жақсы көретуғын достым болады, — деди Шарап, — қысқы каникулда ол әлбетте келеди.

Шарап бағанағы автобустың әйнегинен ізде қалып, қолын былғап турған Боранбайға шын жүрегинен сүйсинип қарағандай келип терезеге ойлана нәзерин салып турды.

ТӨРЕШИ

Күн уясына қоныуға төрт этажлы жайдың бәлентлигиндей аралық қалған уақытта №7 «б» жайынан бір топар бала шықты да, күн шығар тәрәпиндегі еле асфальтланбаған жол бетке қарай шапқыласып кетті. Соның арасында №9 «б» жайынан да узынлы қысқалы балалардың қарасы көрінді. Тап бір команда күтип турғандай бір уақта алаңға жыйланғанына қызықсынып қарап турдым.

Шамасы футбол ойнайжақ. Хәр жай бір команда болып бөлісип, екі тәрәпке шықты. Бәрі де 8-12 жаслар арасындағы балалар. Кимиси майка, кимиси футболка кийіп алысыпты. Көкіреклеріне командаларының атын, арқаларына номерлерін де жазған.

«Еки бастан сыртқа салқынлап шыққан екенмен, азмаз булардың ойынларын көрейін» деп жолдың шетирегінде жатырған бетон плитаның үстінде отырып алдым. Оң жақ қанаттағылар «Пахтакор» ал, шептегілер «Динамо Тб» командасы болып шықты.

Мине ойын басланып кетті. Хәп-заматта қызды. Демнің арасында топ арғы тәрәпке бір, бергі тәрәпке бір шығады. Жас футболшылар топтың үстінде өз қарсыласары менен шайдай айқасып, беріспей жүр. Анық қызып алғаннан соң дауыслары да қаттырақ шыға бастады:

— Урр!

— Қайтар!

— Берман теп!—Олардың дауыслары бирли-ярым тамашагөй, жан күйерлердің жыйналыуына себепши болғандай, әдеуір адам дөгерек-леп жыйналысып қалды. Адамлардың әдеті ғой, үш-төрт адам бір жерге топланысса басқалары да келе бастайды.

Топ хә дегенде дәрұазадан өте қоймады, өтпеген соң оның қызығы да қаша бастады. Жаңа қасыма 9—10лардағы бір бала келип отырып еди, ол да өзінен-өзі бір нәрсеге күйиніп, нарыйза болып отыр. Тап сол уақтары топ ойналып атырған майдан беттен:

— «Рука, рука!—деп бір баланың бақырған дауысы шықты.

— «Рука» емес, — деп екіншиси топты теуіп жиберди хәм дәрұазадан өтіп кетті. Ойыншылар екеу ара ерегисе бастады.

— Әй, төреши болмаған соң ойынның қызығы болама, — деп гү-бирленди қасымдағы бала.

— Буларға төрешиниң не керегі бар. Топ тепсе, дәрұазадан өтсе болғаны емес пе? — дедім күліп, оның анық пикирін билгим қелип. Ол менің сөзімді онша жақтырмағандай бір қарады да:

— Ойын тәртібін бузды, шалып жығып кетті! Ескертиу бериу керек—деп орнынан ушып түргелип, дауысының барынша бақырып жиберди. Футболшылар да жығылған балаға алаң болып атырғанда, оны жыққан «Пахтакор» шы екінши шеригине топты жеткерди, ол дәрұазаман қолайласаман дегенше теуіп жиберіп еди, услауын уклады-ау, лекін қолынан сыпқанап түсіп соң басқа биреуі теуіп оны да өткерди:

— 2—О!—деп бақырыуы менен «Пахтакор» шылар кейин шегиништи.

— Есап емес ойын тәртіби бузылды!—деп «Динамо»шылар бақырысып еди.

— Хәй, сениң төрешинң хайран қалып тур ма? Топ өтті ме, тамам!—деп олар, буны тыңламады. Оның менен дау питпеди, ойыншылар хәр бири өзлериникин жөплеп, бақырысып, ортаға шоғыртпақланып жыйнала баслады. Дәрұазаманлар болса өз дәрұазасының алдында аяқларын көсип отырып алды.

Сол уақта сырттан:

— Қәне тоқтаңдар!—деген естияр бир адамның дауысы шықты. Дауыс шыққан жаққа хәмме бурылып қарастық. Ол №8 жайдың төртинши этажында жасаушы физкультура пәнинен сабақ бериуши Пердебай деген муғаллим жигит еди. Ол ойынның басына келди де:

— Төрешиниз ким?—деди дөгерегине қарап.

— Төреші жоқ.

— Күнде усылай ойнаймыз, — десип атыр ойыншылар. Мен қасымдағы балаға әсте сыбырладым.

— Атың ким?

— Төлепбай.

— Үшпелегин бар ма?

— Ол дәрриу майкасының жағасынан қолын тығып жиберди де, белдемесиниң тусынан бир үшпелекти алып маған усынды. Көбинесе бундай үшпелекти милиционердин қолында көретуғын едим.

— О-хо!—жауырынынан әсте қағып қойдым да—Төреші боласан ба, мына жәнжелпараз ойыншыларға? — дедим.

Ол мақуллап, басын ийзеди.

— Мине, Төлепбай судья болады, — деп дауысладым футболшылар тәрәпке қарай. Айтқанымда сол, ол үшпелегин бир «шырр» еттирди де ортаға жууырып-ақ шықты.

— Төрешилик ете аласан ба?—деди Пердебай, буны сәл кишисинип.

— Аўа.

— Сирә буның ойнағанын көргенимиз жоқ, — деп биреулері оған менсинбей қарасты.

— Бәри-бир ол төреші болмайды,—деди «Динамо Тб» командасының ойыншысы, — ол Жетинши «б» ның баласы, болысып кетеди.

— Бириншиден мен хешкимге де болыспайман, екиншиден мен №8 жайда тураман,—деди Төлепбай тез-тез сөйлеп. Солай деди де үшпелегин бир шертип жиберди де, ортаға жууырып шығып, еки қолын еки жаққа керип турып алды. Ойыншылар әдебинде бир-бирине едирейисип қарап алысты да, төрешиниң силтеуине ериксиз көниуге мәжбүр болды. Төлепбай команданы еки тәрәпке бөлди де топты қолына алды.

— Ойында тәртип бузылды. «Пахтакор» дың урған еки тобының биреуин есапламайман хәм онбир метрлик жәрима топ урғызаман.

— Қайсы тәрәпке?

— «Пахтакор»дың дәрұазасына қарата.

— Сен болыспайман, деп едиң ғой, ойнамаймыз,—деп бир-еки бала шауқым салажақ болып еди.

— Айтқаным-айтқан!—деди де он бир адымды адымлап келип топты нықлаңқырап қойды:

— Қәне Мақсет, сен тебесең бе?

Балалар әри-бери қыңырлық еткиси келген менен. Сол жерде Пердебай, мен хәм басқалар турған соң, олар қайыл болды.

Мақсет тебиўге таярланды. Дәрўазаманның еки көзи Мақсеттин аяқ ушында турған топта. Қаснағы узын шапкасын басыңқырап кийип, өрли-ғурлы қыймылдап тур. Төреши үшпелегин шертип жиберди. Топ тебилди. Сәл бийигиректен зуўлап өтип баратырған топқа секирген дәрўазаман мушын тутып қалды. Топ бир жағына қыйсайып кетти. Тамашагөйлер екеўине де разы болып, шапалақларын қақты.

— Әне, төреши бар енди, буған ҳешкимнің дыррықшылығы жоқ,—деди Пердебай.

Соннан баслап ойын қызықлы өте баслады. Бүгинги ойын хәр күнгиден өзгеше еди. Бурынлары өзлери менен-өзлери болатуғын хәм бир келисип бир керисип тарқасатуғын ойыншылар бул сапары ойынға жуўапкершилик пенен қарасқандай. Тамашагөйлердің дыққатын аударғанына қуўанышлы, олардың көзлеринше топты өткерип ямаса қайтарып, усталығын көрсетиўге талапланады. Әсиресе төрешиниң үшпелеги «шырр» етсе бәри де тәртипли екенлигин көрсетип, оның силтеўине қарайды. Әлбетте бүгинги ойынның тартымлы шыққаны, адамлардың көплек жыйналғанының баслы себеби, Төлепбай төрешиниң төрелик етип, үшпелегиниң кўйдим-жандым болып шырлаўынан еди.

Төрешиге мениң де әбден кеўлим толды. Мен ойыннан көре көбирек оның ҳарекетине қарадым. «Бул кимнің баласы екен» деп ойлап қойдым. Соң еситтим ол Нурылла милицияның үйине қыдырып келген Қоңыраттағы дайысының баласы екен.

МӘРТЛИГИ УШЫН БИРИНШИ ОРЫН

Отарбайдың аўылы «дөңгелек көл» деген жер мектептен әдеўир алыс еди. Азанда ертелетип, хәр үйден бир, еки бала шығып, мектеп тәрепке жолланады. Сабақ басланбастан бурын жетиўлери керек. Былай-былай бурылмайды, лекин қайтарсын хәр нәрсеге алаң болып, гәде ойын таўып, асықпай хәр нәрсени айтысып қайтар еди. Әлбетте күнде емес. Ал енди, иркилместен қайта берейин десе, үйге барған соң өзлерине ылайық жұмыс табылады дегендей. Оның үстине үйлери де сийрек-сийрек, хәр жерде.

Отарбай балалардың ишиндеги жуўасы, шаққан хәм жалатай-сымақ жораларынан алданар, олар көбирек буны ермек етер еди. Ойын-дәлкек, жоралықтың есабынан болғанлықтан бул да кемимейди, олар да кемситпейди.

Бүгинги, жүүериниң балық көз болып атырған гүздин дәслепки күнлериниң бириндеги мектептен қайтыў мирәсими пүткиллей өзгеше

болды. Бул сапары оларға көбирек жол басшылық ететугын Айдос ойынның басқаша бир түрин тапты:

Үйлерине жақын жердеги «Күйик тораңғылға» ким бурын жетер екен? Жуұырасаң ба, туұрылайсаң ба жолдан кетесең бе, бир ешек ямаса шайтан арба тауып минесең бе?! Өз еркиң. Ғәрез биринши болып жетиў мәр!

Старт «Жаңа қала»ның гөне дийўалының иргесинен басланды. Бул жарысқа жаслары бир қатар Отарбай менен алты бала қатнасты. Хә демей-ақ жарысыўшылар тым-тырақай болды. Бир қызық жери, биреўиниң жүрген жеринен екиншиси жүрмеўге хәрекет етип, хәрким хәр бағдарды таңлап алған. Отарбай да Сапар яўмыттың шеңгел хәремин жағалап бираз жерге шекем жуўырып барды да, майда жығыллыққа кирип, көзден таса болды. Оның дәслепки мақсети: тезирек жораларынан бөлекленип көринбей кетиў. Оннан кейин барып қайткенде туўрылап шығыў кереклигин жол-жөнекей ойлап табажақ.

Арқасындағы папкасын белиндеги қайысы менен шандып, бекиштирип алды. Қаймыға жуўырып, каналға бетлеп киятыр. Ядында: каналды кесип өтип турған изейкештиң трубасы бар. Каналдың еки рашы бийик хәм боянлық.

Ойламаған жерден жыңғыллықтың арасынан егип қойған биреўдин қәуын палызының үстинен шықты. Айланып өтсең бираз жер. Туўрылайын десе қалың пәлек, теңкейискен қәуын, ғарбыз. Көп ойланып турмады бир кеңирек қарығын таңлап алды да, иши менен буққышлап жорғалап отырды. Бир ўақытта қәуын қостың астында қурыўлы турған пешаханадан биреў шықты. Шамасы, қалың пәлектен көринер-көринбес болып бүгежеңлеп, қашып баратырған Отарбайды абайлап қалып, сағал я порсық деди де: «Ақ тырнақ, бәс!»—деп жибермеси бар ма!

Қәуын атыздың жап бетки хәремине жақынлап қалған Отарбайдың тек қаша бернўден басқа хәмели қалмады. Сол хәплығыўы менен хәремге бул да келип тирелди, ийт те онлаған адым жерден көринди. Ойланып турмады, арқасындағы, жуўырыўға кесент берип киятырған папкасын жалма-жан жаздырды да, ийттиң алдына зыңғытты. Ақ тырнақ папканы тарпа басып, жулқылап атырғанда бул хәремге арқасын берип аўнады да, арғы бетине «дүрс» ете қалды. Шалбарының балағы айрылып, пенжегиниң қолтығы жыртылып кеткенине қарамастан өкпеси өшип, жүреги қатты-қатты дүрсилдеўи менен боянлықтың арасынан өтип, трубаға минди де, тез-тез дәрўазшыдай қалтаңдап, аржағына өтип кетти.

Отарбай қалың боз жүўериликке кирип, арасы менен сындырмай, бүлдирмей өтемен деп жүргенде күнде батыўға бақан бойы қалған еди.

Айдос жумыстан қайтқан әжағасының шайтан арбасына исенип үлкен жолға бурылған еди. Оның бахтына трактор менен отыннан қайтқан отыншы жигитлерге тез келди. Бриадтың баласы болған соң иркилип буны да отынның үстине миндирип алды. Шанды бурқылда-

тып, зыңғытып киятырған трактордың үстінде отырып Айдос әри-бери жоралары бетке көз салды, хешқайсысы көрінбеді. Не болса да хәм-месинен бұрын келип «Күйік тораңғыл»ға минип жолларына қарап отырайын деп, трактордан түсіп қалды да, шәртлескен жеріне келді. Көп узамай жоралары биримлеп келе бастады. Екінші, үшінші болып келгенлерінің кеуілліері көтеріңкі. «Күйік тораңғыл»ға минип, қолларын көзлеріне көлегейлеп, еле жете алмай атырған жораларын киятырма екен деп, қарастырып отыр.

Төртінші болып келген Бекберген ақсаңлап келді де тораңғылдың түбіне бойын таслады. Жоралары қаулығысып, оны дөгереклеп:

— Ха не болды?

— Оқпанға түсіп кеттің бе?

— Томар қақты ма?—десіп, сорасып атыр.

Ол аяғын әдеуір ауырсынып, түргелиңкиреп, тораңғылға сүйеніп отырды да, не болғанын айта бастады:

— Оңғарбай ағаның жийделигінен берман шықтым да, изейкешти жағалап киятырсам, алдымнан арқанлаулы бир пәтли ешек шыға кетті. Дәрриу темир қазығын сууырып алдым да, секиріп миндим. Ешек те әнейи емес екен, әйле-пәйлеге қарамай мени алып қашты ма де. Аңқырыуы менен баяғы жийделикке қарай тартты. Шылбырын тартып қайтара алмаған соң ешектің үстіннен бойымды жерге тасладым...

Дәслең оның аяғының ауырғанына аяп отырған жоралары бул гәпти еситип «дуу» күлісіп жиберді.

Соның арасынша бесінші «марафоншы» да жетіп келді. Не себептен де Отарбай иркілді. Әне келер, мине келер десіп, хәрким хәр жерден оның жолына көз тикті.

— Әй, ол үйіне кетіп қалған шығар,—деді жорасының биреуі.

— Бирінші болып келемен деп, ауылдың бир шетіне шығып кеткен жоқ па екен?—деді екіншісі.

— Өзи де мүсәпір, сорлы еди, каналдан өтемен деп жүріп, түсіп кетпеди ме екен?—деді Айдос қәуіпсініп.

— Анау ким?

— Арқасында бир нәрсе бар ма?

— Отарбай!—деді де Айдос алдынан жууырып шықты. Жана ғана тууылған бузауды ийніне салып, қаралай өшіп, үсти де алба-дулба болып келген Отарбайға хәмме танланысып қарасты. Соның арасынша бузаудың анасы да жерге қойған бузауын жалай бастады.

Отарбайдың неге кешіккен себебіне жоралары түсіне бастады. Қалған жағы Отарбайдың сөзінен мәлім болды.

Қалың шатлықтың арасы менен туұрылап киятырғанда Отарбай мәңдиреп турған бир сыйырдың үстіннен шығады. Қайрылмай кетіп баратырған екен сыйыр оннан бетер әжептәуір етип мәңдирейді. Қараса, жаңа ғана тууған бузауы оқпанға түсіп кетіп, соған үңилип, буннан жәрдем сорап турған екен. Бул, қоңсысы Әнжим кемпірдің жалғыз сыйыры екенін билип, өлдім-азарда бузауды оқпаннан шығарады. Таслап кетіуге аяп, бузауын көтеріп, сыйырды ертіп қайтыуға мәжбүр болады. Жолда да талай сүрнигіп, талай жығылып дегендей, усы жетіп келгени екен. Айдос Отарбай жорасының арқасынан қағып:

— Сениң бул мәртлигин ушын, хәммеден кейин келсең де саған бириншиликти беремиз,—деди. Жоралары да буны мақуллады. Булар жаңа, бузаўды көтерип, сыйырды ертип үй бетке қарай жүре бергенде, сыйырын ізлеп ақлық қызын ертип киятырған Әнжим кемпир алдынан шықты. Бул азаматлығы ушын Әнжим кемпирдің алғысына балалардың хәммесін де ортақ болды.

ШЫҒАРМА

Бүгін Қаншайымға әдебиет мұғаллими үйде шығарма жазып келиўди тапсырып жиберипти. Темасы «Бозатаў» паэмасының идеялық мазмуны. Бурынлары әдебиеттан оқып келиў, қосық ядлап келиў усаған тапсырмаларды он қолдай етип бежеретуғын еди. Ал бул үйде шығарма жазып келиў—биринши тапсырма. Дурыс, бир сапары класста шығарма жазғаны бар. Баян дегенди ғой ап-аңсат жаза береді. Бирақ сол шығарма жазған сапары әдеўир қыйналды. Мұғаллимнің жәрдеми, билгиш балалардың «сыбыры» дегендей еплеп жазылып кетти. Бир қызық жери соннан бери шығарма жазыўға дым хәўес. Тезирек шығарма жаздырса деп күтип жүр еди. Бул сапары шығарманы үйде жазып келиўди талап етти. Енди не ислеў керек. Қалай жазады? Көшириў керек пе, кимнен сорап, ким менен ойласады?

Қаншайым алдына әдебиет кітабын хәм Әжинияз шайырдың «Шығармалары» кітабын жайып қойды да, бираз жағын таянып, ойланып отырды. Үйде ағасы да жоқ. Бүгін кешки сменада ислеиди. Күндиз саат төртте кетти, енди түнги он екиде келеди. Ол комбинатта балық қуўырыў цехының маманы, қуўырдақшы. Әдебиетшы болмаған менен азмаз жәрдем берер еди-аў. Апасы ше?

Қаншайым, қазанаяқ бетте жеңил-желпи кирлерин жуўып отырған апасына әстен жақынлап барды. Оның түнде кир жуўып отырғанына аянышлы көз қараста қараўға мәжбүр болды. Енди не қылсын. Күндиз жумыста, жумыстан келген соң мал-қалға қарайды, тамақ писиреди дегендей, азмаз болса да кешқурын қолы босайды. Иләж не, оған жәрдем беретугын тек Қаншайым. Буның болса шығарма жазыўы керек.

— Апа мен шығарма жазайын деп едим, азмаз жәрдем бере аласаң ба?—деди, еркеленип. Апасы ойланып қалды:

— Шығармасы нес?

— Ядтан Бозатаў туўралы жазыў дә.

— Ядтан жазыў?! Оны қалай жазасаң шырағым.—Апасы қолының сабынын алжапқышына сыпырып, орнынан тикейди.—Жазыўшы деген сениң ата-бабаңда болмаған, әкең болса бир рабочий.

— Яқ-аў апа,—деп Қаншайым оған «шығарма» қалай етип жазыў кереклигин түсіндирди.

— Сонда да өзінде бир нәрсе болыў керек ғой. Кітаптан сыпыртып көшире бер, — деген шығар, ақыры.

— Соның ушында сеннен жәрдем сорап келип отырман.

— Мениң не жәрдемим тийеди,—деди апасы өзін-өзи мысқыллап.

— «Бозатаў» туўралы еситкенин, оқығанын болса айтып бер. Апасы қызына таңланыңқырап қарап алды да:

— Мениң билетуғыным бала ўақтымызда бир көлликтин ортасында атаўда ма, әйтеўир «Бозатаў» деген аўыл бар еди. Сол жерде жасайтуғын дайымыздикине қайықлы апам менен қыдырып баратуғын едик. Сонда жасы үлкенлерден еситкеним сол жерлерде баяғы жыллары жаўгершилик болып, сырттан келген душпанлар талап кетипти,— дейтуғын еди. Олар қайжақтың жаўы екенин бизлер қайдан билемиз,— деди апасы қайттан отырып, кирлерин таза суўға салып атырып.

— Маған сол жери ғой кереги, муғаллим:— «Бозатаў» туўралы билетуғынлардан сорап, толықтырып жазыўға да болады деп еди.

Ол енди апасының тынышын алмай, өзиниң сабақ таярлайтуғын орнына барып, китапларына тағы үңилди. Әжинияздың китабынан «Бозатаў» поэмасын дыққат пенен оқып шықты. Ол поэма ҳаққында сол китаптағы әдебиаттаныў китабындағы жазылғанларды да оқыды. Биресе ядлады, биресе жазажақ шығарманың сөзлерин өзінше гүбирленип айтып отырды. Китапқа қарайын десе бәри керекли, қымбат, орынлы гәплер. Қалдырмастан жазғысы келеди. Өйтиўге «көширип алған» балады. Ал енди қарамай жазайын десе китаптағыдай нақ келетуғын сөзлерди, гәплерди таба алмай атыр.

Ол жағын таянып, ойланып отырғанының үстине бир-еки рет апасы да келип кетти.

— Шырағым-аў, қыйын болатуғын болса басыңды аўыртып не қыласаң. Оннан да уйқыла. Ертең ана «редактор» баладан сорап жөн-жосағын билермиз. Не деген менен жазыў-сызыўдың бир жағында жүр ғой,— деди қызын аяп.

— Апа, сораўларын жаздым, ендиги жағы қыйын болмас. «Жобасын жазың» деп еди, мынаў жазғаным бола ма?— деп Қаншайым оқығын деп атыр еди, апасы:

— Не қылады екен муғаллимиңиз өзи-ақ жазып бергенде. Қаршадай балалардың мийин мен-зең етип,— деди тоңқылданып.

— Оқыўшылардың бәрине жазып бере бергенде, биз қайдан шығарма жазыўды үйренемиз апа?— деди қызы күлимсиреп. Оған апасы да жыллы шырай берип, келип қызының басынан сыйпап.

— Түпәләм, ықласың жаман емес екен. Басқа сабақларды таярлағаныңда буншелли қунықпайтуғын едиң,— деди. Солай деди де өзи даладағы электр шамын жағып жиберип, жуўған кирлерин жайыўға шығып кетти.

Бираздан кейин апасы ишке кирип, азмаздан соң келип қалатуғын күйеўиниң чайын темир плитаға қойып жиберип, енди қызының «шығармасын» жазып болған, болмағанын билейин деп, ишке киргенде ол, Қаншайымның жазып отырған дәптерине басын қойып, уйқылап атырғанын көрди. Әстен дәптерин қолының астынан тартып алып көзден өткерди. Дәптердиң үш бети суп-сулыў моншақтай етип дизилген жазыў менен толтырыпты. Демек «шығарма» жазылған екен. Ана өз-өзинен сүйсинип, қызына қарап турғанда сырттан киятырған биреўдин аяқ дүрсилдиси еситилди. Бул жумыстан қайтқан Қурбан аға еди. Ол қапыны ашып, ишке кирер-кирместен:

— Ағасы-ау, мына жаман қызың да бир нәрсе бар ма деймен.
— Бир нәрсесі не?
— Бүгін әп-әнедей етип, өзі ядтан шығарма жазды ғой, — деди төрге көрпешесін салып жүріп. Бул сөзден күйеуі де жыллы шырайға еніп, қаялының сөзіне:

— Сен еле Қаншайымның оқыған сабағынан «шығарма» жазғанын айтып жүрсең-ау, мына газетада оның өз мақаласы да шығыпты, — деп жууап берді ол қойнынан «Жеткіншек» газетасының соңғы бір санын шығарып, оған берді.

— Әйтеуір де айтаман-ау...

Сол күні «шығарма» сын кеуілдегидей жазып шыққан Қаншайым ғана емес ал, оның ата-анасы да күтә қууанышлы кейінге болды.

„ЖӘДИК ЖАП“ ТЫҢ САЗ ҰЛАЙЫ

«Жәдик жапты» жағалап бес-алты бала тырағайлап шапқылап киятыр. Путларындағы ақ ыштанлары желге толып баратыр. Күн алған арқалары жаңа торлап киятырған гүлабыдай шатрашланып кеткен. Күндегі шомылып жүрген жеріне жетер-жетпестен-ақ жапқа бойларын атажақ болып қолайласа бергенде негедур бірден иркилисип қалды. Жаптың ернегінде сап-сары саз ұлайды белшесі менен қырып алып атырған баланы көріп, солай қарай анталасты. Оның булар менен иси болмады. Алған ұлайларын зуұала-зуұала етип қапталына қойды да, соң етегіне салды. Балалар қатарласа келді де, қызықсынып қарасты.

— Оны не қыласаң Қәуендер¹ — деди Мамыт бир нәрсе түсінгендей жантайласып.

— Үшпелек соғатуғын шығар, — деди екіншиси.

— Солай ма?

Қәуендер не деп жууап берерін билмеди. Түсіндириу де қыйын.

— Ойыншық соғаман...

Мамыт желкесін қасып қарап турды да:

— Саз ұлайың саққыздай екен, мен де үкелеріме ойыншық соғып бермесем... — деди де жапқа қарай бурылды. — Қәуендер былай шықпай-ақ балалардың суұдағы шамбырлысы еситилді.

Буның саз ұлай алып жүргеніне олардың таңланатуғында рети бар. Бурынлары бундай әдеті жоқ еді. Балалардан қалмай «Жәдик жап»қа бирге келип жүрген Қәуендер бүгін бир таза талап пенен маш-қул. Олардың буның не ислей жақлығына түсінбегеніне де ынжылды. Деген менен Мамыттың бир нәрсеге пәми алысқандай болды. Жорасының азан менен келип «Жәдик жап»тың саз ұлайың қамтылап бир нәрсе соғаман, деп отырғанына не себеп болды екен?...

¹. Қарақалпақстан халық художнигі Қәуендер Бердимуратов.

Ауылда Ережеп бадырақ деген бар еди. Ол адам хаққында хәр-
кимнің хәр түрлі жормаллауы бар. Биреулер: адамға мийримсиз
көзлери қорқынышлы, десе, екіншилери: нағыз қаллаштың жапакеші,
деп мақтасады. Не деген менен жаман адам емес қусаған.

Сол Ережептің буларға тамыр-шатақлығы бар. Кеше апасы менен
соның үйіне қыдырып барды. Үйі екі бөлме жай екен. Үйдің ийесін
излеп, ишкі өжиреге кирген Қәуендердің аузы ашылып қалды. Төрт
дийуалдың қайсысына қарарын билмей жалтаң-жалтаң етеди. Гилкий
илдириули турған сүүретлер. Не деген әжайып! Тап тиридей. Адам-
лар тереклер, ишінде маллар да бар. Хайран қалды. Адамларды қол-
дан салды ма екен ямаса... Ережеп бадырақтың бундай өнери бар,
деп еситпеген. Апасы:

— Ережепжан бала-шағаң бир жаққа кетти ме?—деп сыртқа те-
зирек шығыуға қайымласа берди.

Олар бирге сыртқы өжиреге шыға бергенде:

— Мына сүүретлерди өзиңиз салдыңыз ба?—деди Қәуендер үй
ийесине.

— Сүүретшилер соққан, бизлерге қайда-а!—деди ол.

Қәуендерди қандай да бир тилсимли сезим бийлеп кеткендей бол-
ды. «Демек усындай етип соғыу адамның қолынан келеди екен-ә?!»

Сол сезим Қәуендерди биринши рет елестенде аррағырақта бул-
дыраған сүүретшилик өнерине ийтермелегендей болды. Саз ылайдан
басқа не бар. Қәлем менен қағаз қәхәт. Жақын да мектепке барғанда
табылса да болар. Хәзирше сол сүүретлерди ылайдан соғып көрежақ.

Қәуендердің бүгинги азан менен жаптың саз ылайын шаппатлап
отырғаны сол тәсирдің күши еди.

Ол келе сала саз ылайдан түрлі нәрсениң келбетин соға, баслады.
Дәслең ең жақсы көретуғын қошантайын, соң күшигин бузауын, кейин-
нен бағанағы шомылып атырған жораларының биреуиниң сүүретин
салажақ болып еди, ол келиспей қалды. Саз ылай жарыла берди. Ол
қайтадан ийлеп жумсартыуға еринбеди.

Ол саз ылайдан ертеңине де бир нәрселердің сүлдерин соқты, ар-
ғы күни де соқты...

* * *

Қәуендер биринши рет мектептің есигин ашып алдына китап жай-
ғаннан баслап сүүрет салыуға уқыбы барын билген муғаллимлер дәр-
иу оны қәуендерлигине ала баслады.

Қәуендер хәр сапары салған сүүретин әкесинен жасыратуғын еди.
Бирақ әкесиниң сақлап жүрген бирли-ярым дәстан китапларының сырт-
қы муқабасы буның қыял өрисин кеңейткендей болды. Ондағы батыр-
лардың хәрекеті қызықтырады, китаптың безелиуи де не деген жақсы.

Бир сапары өзинин «шеберлеп» ислеген сүўретлерин әкесинен жасырын (әкеси диний адам болған) тыққышлап атырғанын көрген әкеси:

— Қәўендержан несин жасырасаң оның. Меннен жасырған менен — сәл үндемей турып, — қәне көрейик, — деди. Ол қағаздарын тайсала-тайсала қолына берди. Енди бәрин отқа салады-аў деп те қорықты. Әкеси есик бетлерге тың-тыңлап алды да, сүўретлерин ылайдан соғып, кептирип қойғанларын дыққат пенен қарап шықты. Соң дәптердин бир бетине қәлем менен бир нәрсени шыжбайлай баслады. Қәўендердин аң-таңы шығып қалыпты. Ол бир адамның қапталлап қарағандағы сүўретин әп-әнедей етип салды да берди. Әкесине бир, сүўретке бир қарады. Тап баяғы Ережеп бадырақтың үйиндеги сүўреттей.

Ол сүўретин салып болды да буған қарап:

— Сүўретшилик жаман өнер емес-аў, лекин буның ертең сораўы бар.

— Не сораў?

— Жанлы мақлыўқатлардың сүўретин саласаң, оған жан бериўин керек.

— Жаңа өзиниз де салдыңыз ғой,— деди енди тартынбастан, себеби ағасы сөйлесикке келип киятыр.

— Мен салдым бирақ оны шалғанман, енди ол жансыз,— деди Расында да салған сүўретиниң мойнынан қәлем менен бир сызып қойған екен.

— Мен де саламан да, сиз қусап мойнынан «шаламан»

Ағасы кеўилленип бир күлип алды да:

— Жарайды, жарайды бирақ онша бажырайтып сыза бермесең де болады— деди...

* * *

Жорасы Мамыт та жақсы сүўретши болып, класста Қәўендер менен бирге тилге алынып жүрди. Мектептеги дийўалы газетаны шығаруға сол екеўи жүргени. Қанша бир-биреўине билдирмейин десе де өз-ара жарыста болды. Жасыратуғыны жоқ. Мамыттың шеберлиги басымлаўдай, бирақ не себептен де Қәўендерди мақтаңқырайды.

Бир күни муғаллим екеўин аўлақ алып қалып, өзиниң хәм устазлық, хәм аталық нәсиятын айтты.

— Сизлер екеўиниз де келешекте художник болып шығыўыңыз керек. (Художник деген сөзди олар сол муғаллимнен еситкен еди). Бирақ бетлериңизге айтайын, Мамыттың шеберлиги басым, сениң— деди Қәўендерге,— сүўретин мазмунлы болып шығады. Екеўиңиз бир-бириңизден жасырмай, қызғанбай бирге ислеўиңиз керек.

Ол ўақлары бул сөздин мәнисине олар онша түсинбеди. Екеўи сүўрет салыўдан мен-менликке берилип, мәлеллесип қалмасын,— деп айтқаны шығар деди де қойды. Егер бәри аманлық болып тура берген де әлле қәйтер еди, бирге сүўрет сала берерме еди...

Дәуірдің талабы—тәғдірдің талабы. Әкесі қайтыс болғаннан кейін хожалыққа қарау Қәуендерге жүкленді. 7-классты пәткерді де, ауылда мұғаллим болып қалды. Ол уақытлары жағдайға ылайық хызмет апармаса да болмайды. Бириншиден: Қәуендердің ийніне хожалық машқаласы түссе, екіншиден: соңғы жеткіншеклерді уақтында сауатландырыу да әхмийетли ис.

Соның менен арадан жыллар өте берди.

Ауылдың ортасына салынған клубқа кешқурын адамлар жыйнала басады. Халықтың кейпи қашқан. Хәммениң жүрегінде ыза хәм кек оты лаулағандай. Немец фашистлердің елимизге қастыянлық пенен топылғанына да бир ярым жылдай болды. Жыйналып атырған адамлардың қабақлары түсинки. Олар клубқа кирместен бурын сыртта дийуалға қарап айланшықлап атыр. Дийуалға пор менен салынған сүүрет хәммениң дыққатын бөлди. Дийуалда ийт тәрезли тислери ақшыйған, биздей тумсығының астында шоқалақтай мурты бар. адам сүлдериндеги биреудің сүүрети бар. Үш совет жауынгері қолындағы найзалы мылтықлары менен үш жағынан шаншайын деп тур. Адамларда жаңаланыу пайда болған:

Гитлер дегениңнің сыйқы мынау болса, бизиң жигитлердің бир дүмпиуинен қалмайды ғой.

— Тимискиленип келген ийттиң қай уақта да тумсығы ууылады.

— Буны ким салды екен? Не деген менен қатырыпты.—десип атыр.

Қәуендердің саз ылайдан соққан қууыршақлары менен қағаз хәм дийуалға соққан сүүретлери уақтында жаңа тамыр урып киятырған талантын беккемлеуде пайдасы үлкен болғаны менен, кем-кем күшин жойылта басады. Енди ол альбом сүүретлери менен шеклениуди ылайық көрмеди. Оның сүүретлери баяғыдай қызықлы емес хәм балаларға жарысып сүүрет салыуға тартынады. Ал, сүүрет салыудан биротала уаз кешиу—өз әрманына жетпей жолда қалыу деген сөз, оған хасла келисимин бермейди. Гәп, күн кеширеудің рети барлығында емес. Ана кәсиптиң мына кәсиптен айырмашылығы барында да емес. Ал, әрманының иске асыуында. Баяғы Ережеп—бадырақтың үйинде көрген сүүретлердей етип салыуға ерисиу керек. Оның көргенлери де, сезгенлери де аз емес. Тууған ауылының көринисин «Жәдик жап»тың ылайтып ағып турған сууына сүүрети түсип турған қара талларды уқсатып салса. Ямаса қурақ папкасын ийніне салып бирнеше шақырым жердеги мектепке баратырған балалардың сүүрети де қыл қәлемнің қудирети менен жайнап шықса. Оған не жетсин?

Жас өспирим ой шырмауында жүрди. Уақтында сүүретшилик оқыуына кетнуге мүмкиншилик болмады.

Ол муғаллимшилигин қойып Ташкенттеги П. П. Бенков атындағы көркем-өнер училищесине кеткенде 25 жасар жигит еди.

ЖОЛБАРЫС

Жамал қара күшигиниң атын Жолбарыс қойды. Ол хәтте жолбарысқа усамайтуғын еди. Түри қара, бойы пәс, өзи тауықтан да, пышықтап да қорқады. Гейде Жамал Жолбарыстың мойнынан жип пенен байлап алып, сәнин келтирип жетеклеп те жүреді. Бир жақсы жери күшиги жетегине айтқанын етип ере беретуғын еди.

Бир күни Жамал Жолбарысты ертип, қауын хәремниң сыртына шықты. Хәремниң сырты майда бүршикли жыңғыллық еди. Жамал күшигине аң аұлауды, үйретежақ болды.

Жамал жан-жағына қаранып, қолындағы ағаштан соққан мылтығын тап бир нәрсе ататуғындай гөзенип киятыр. Киятырып хәр түп жыңғылды мылтығы менен қағып-қағып қояды. Сондағы ойы бүкте жасырынып жатырған аң болса, құс болса шықсын дегени. Әдетте бундай хәрекетти нағыз мергенлер ететутынын ол жақсы биледи.

Гейде бир шымшық уша қояды ямаса үлкен қара қоңызлардың домаланып кетип баратырғанын көреді. Сол ўақта Жамал:

— Бәс Жолбарыс!—деп бақырады. Оның менен күшиги хәшнәрсеге түсинбейді, маңқыйып тура береді. Бұған Жамалдың да ашыуы келмейді, ол күшигиниң арқасынан сыйпап:

— Еле үйренесен, күшиксең ғой сен я?—деп, тағы өз аңшылығын дауам етеді.

Солай етип, Жамал бираз күнлер Жолбарыс пенен аңға шығып, оған қалай аұлауды үйреткен болды, өзлеринше шынығыулар жасады. Кем-кем ол ийесиниң айтқанын қылып, ушып баратырған ийнеликтің ямаса қашып баратырған қоңызактың изинен қууатуғын бола баслады. Бұған Жамал қатты қууанды.

— Ендиги сапарлары бир айтқаннан өзин қууып, ушлап аласаң ғой я?—деп, Жолбарыс пенен сөйлесип те қойды.

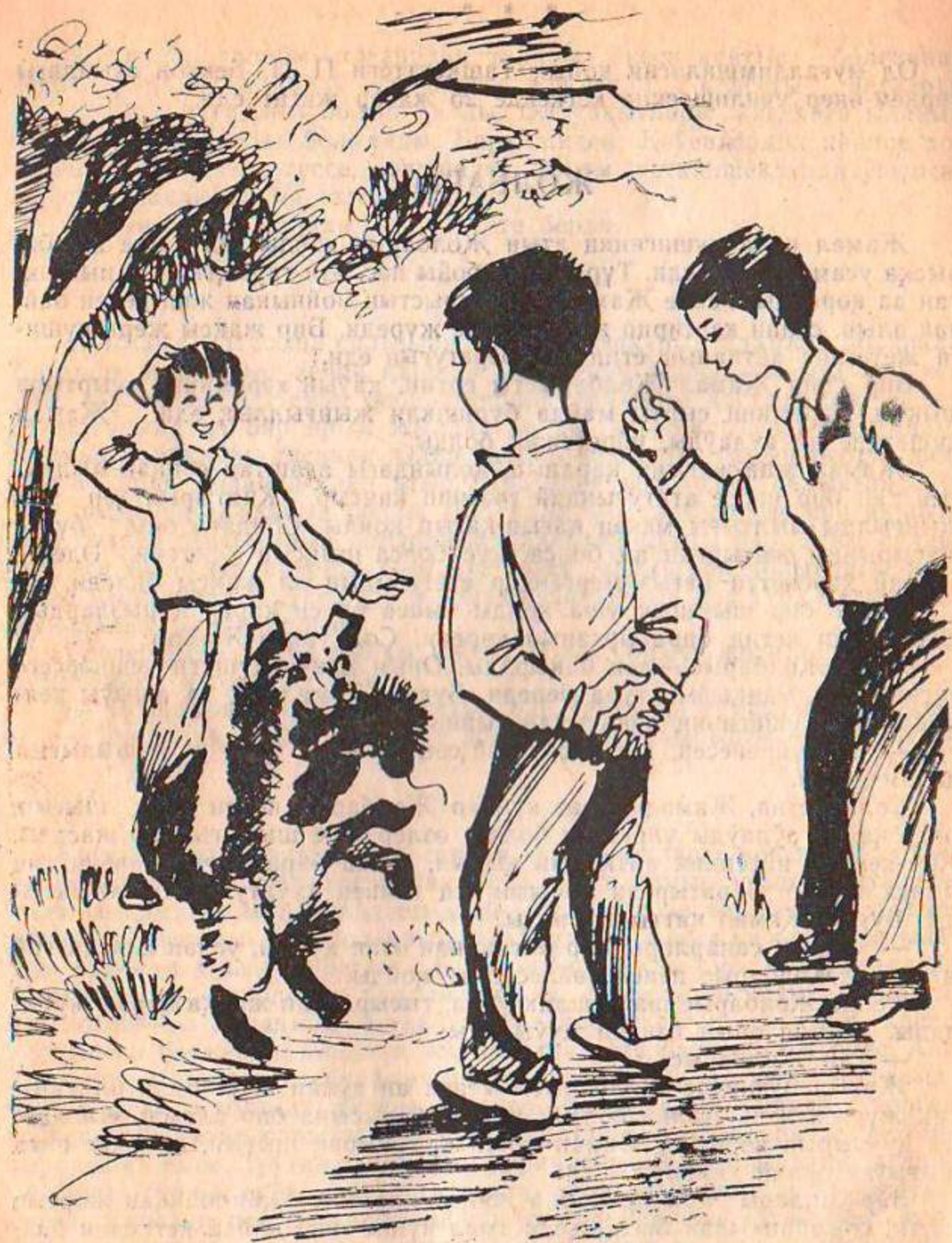
Гейде Жолбарыс шаңқ-шаңқ үрип, тысырлаған жаққа қарап жууырады. Жамал оның изинен жууырады:

— Тап Жолбарыс, тап!

Жамал бүгин де Жолбарысы менен аң аұлап жүр. Енди ол үйретип жүрген жоқ. Қалай болмасын Жолбарысына бир аламан тышқанды қуудырын көрежақ. Оннан кейин арманырақ шығып, гөжекке аңға шығыуға ойлап киятыр.

Бир ўақлары Жолбарыс бир жаққа қарай шаққан-шаққан жортып кетти, соң шапқылай баслады. Жамал күшигиниң қайда кеткенин билмей қалды. Жан-жағына алаңлап қарап турғанында ол Жолбарыстың бир нәрсени тислеп сүйреп киятырғанын көрип қалды.

— Не таптың Жолбарыс?—деп, Жамал солай қарай жууырды. Дәслепп оның не екенин билмей, ҳайран болды.

Күшиктің аузында қарамы әдеуір бір зат бар еді. Ғарға ма? Яқ. Жолбарыс аузындағы «аңын» әкеліп, ийесінің алдына таслады. Жамал енді барып таныды. Ол өткен жылы усы жерде балалар менен жасырынбақ ойнап жүргенде ұмытып қалдырып қойған малақайы еді.

— Ғау,—деді Жамал—сен аңшы ийт емес, ал урыны ұслайтуғын ийт болғың келеді екен ғой,—деді, күшигін еркелетіп.

Не деген менен Жамалдың бұл сапарғы аңға шығыуы сәтсіз болған жоқ. Ол күшигине жүдә разы еді.

КЫЗЫЛ ГҮЛ

Гүлнара өсіп тұрған ырас қызыл гүлді қолына ұслап көрмеген еді. Басқа түрлі гүлдерді ұслап көрді-ау, бірақ ол қып-қызыл әтир гүлін ұслап, ийіскеп көріуге қуштар. Ол гүлді алыстан, біреулердің қолында, үлкен жайлардың алдында өсіп тұрғанын да көрді қолына бір ұслап көрсе, қандай жақсы болар еді.

Қызыл гүл қандай гүл екен. Қолы менен ұслап көрсен қолына тикени кирмейме екен. Жұп-жұмсақ шығар. Ийісі сондай жұпар болыуы керек. Анау күні ағасы үйде өсетуғын бір гүл алып келді. Еле ол гүллеген жоқ, оның қандай гүл екені белгісіз.

Бір күні ажапасы бір буұат қызыл гүл алып келді. Сол уақта ақ оны суу қуйылған гүзеге салды. Гүлнара қууанып кетті, енді қызыл гүлді ийіскеп хәм қолы менен ұслап көретуғын болды. Бірақ оның қууанышы ұзақ болмады. Себебі, ажапасы гүзеге салынған гүлді жоқарыға-шкафтың үстине қойды хәм буған ескертті:

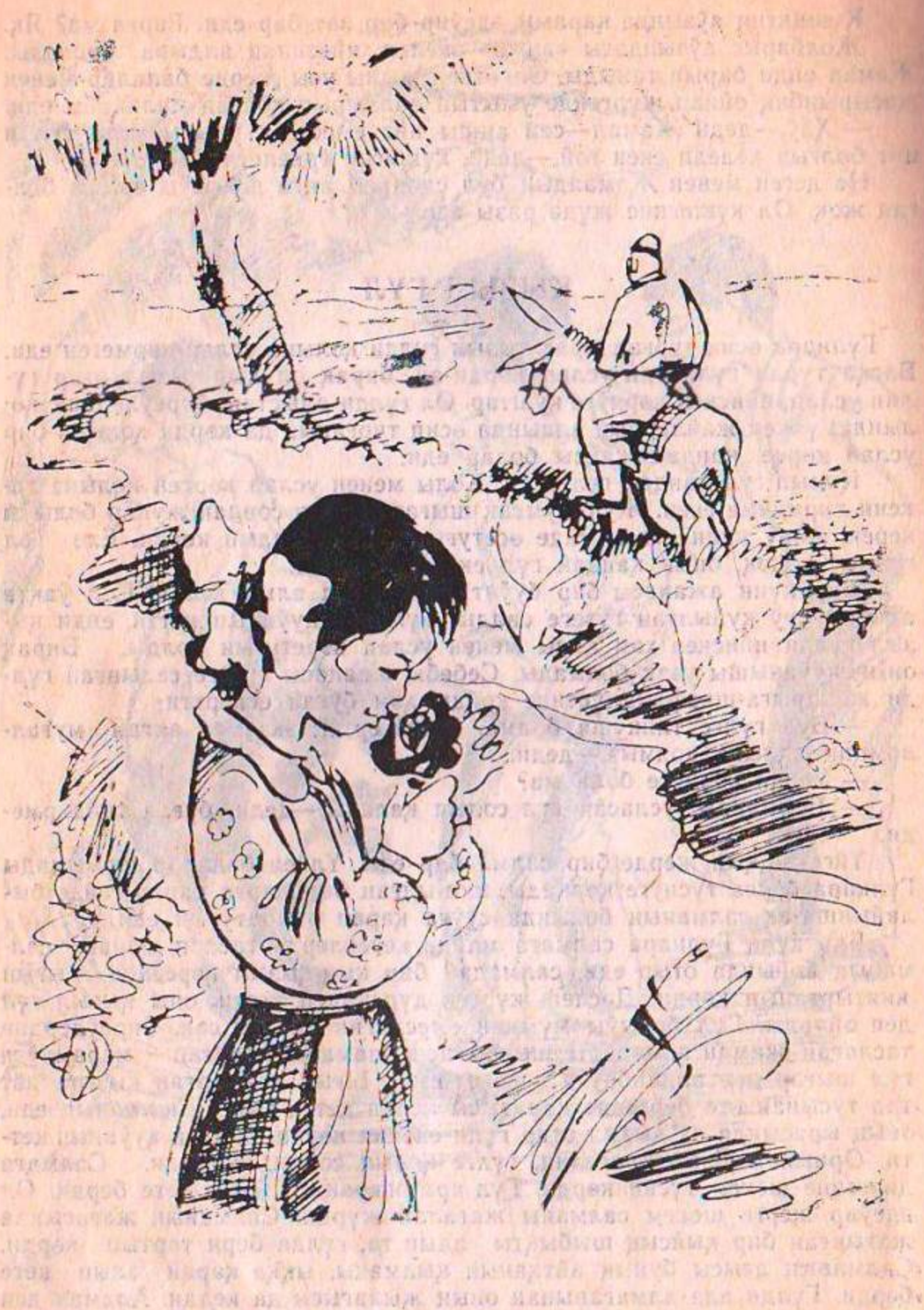
— Бұл гүлге тийиуші болма. Буны ертең экзамен алған мұғалімнің алдына қоямыз,—деді.

— Ұслап көріуге бола ма?

— Болмайды, ұсласаң гүл солып қалады,—деді, буған тийдирмеді.

Үйге жақын жерде бір салма бар еді. Үлкен балалар шомылады. Гүлнара болса түсіуге қорқады, шомылған балаларға қарап гейде былайынша-ақ салманың бойында сууға қарап отыратуғын еді.

Бір күні Гүлнара салмаға майда кесеклерді таслап, ойнап, салманың бойында отыр еді, салмадан бір қып-қызыл нәрсенің ығып киятырғанын көрді. Дәслеп жүрегі дүрсилдеп кетті, оны қызыл гүл деп ойлады. Гүл болыуы мүмкін емеслігін билген соң, біреулердің таслаған жаман помидоры шығар деп, шамалады. Оған қарамауға гүл шығар деп алданбауға хәрекет етті. Ығып киятырған қызыл зат тап тусынан өте бергенде қарағысы келип кетті хәм көзін салып еді, оның ырасында да қызыл әтир гүлі екенін көріп, бірден қууанып кетті. Орнынан ушып түргелип, гүлге қолын созды, жетпеді. Салмаға дизесіне шекем түсіп көрді. Гүл арманырақтан ығып кете берді. Ол әдеуір жерге шекем салманы жағалап жүрді. Салманың жағасында жатырған бір қыйсық шыбықты алып та, гүлді бери тартып көрді. Салманың ағысы буның айтқанын қылмады, ыққа қарай алып кете берді. Гүлді ала алмағанынан оның жылағысы да келді. Аламан деп

жүріп бир-еки рет салмаға жығыла жазлап та қалды, көйлегін де суу қылды.

Бир уақтары қызыл гүл салманың жийегіне жақын жерден ығып баратырғанда Гүлнараның созған қолы гүлге тийіп те кетті, бірақ устай алмай қалды. Бул ретте оның көзінен бир-еки тамшы жас пырт-пырт етіп шығып кетті.

— Қызым, салманың бойында не қылып жүрсен?—деген бир дауыс буның гүл туұралы ойын бөліп жиберді. Қараса ешек минген бир ақ сақаллы ата, салмаға ешегін суұғарайын деп, қайрылып киятыр екен. Жыламсырап тұрған қыз бала хешнәрсе айта алмай тек салмаға қарай берді.

— Хе қызалағым-ай, салмаға гүлң түсіп кетті ме?

Ғарры ешегінен түсті де, ығып баратырған гүлді қолындағы хасасы менен ап-ансат ғана шетке тартты да, устай ала қойды.

— Мине, гүлң. Өзі де суу-сулыу екен,—деді ғарры.

Гүлнара суудан шыққан гүлді әрі-бері устай, ийіскеп көріп аты. Бийтаныс ғарры суудан бул гүлді алып, буған беріп кеткеніне таңланып турды, бірақ оның қуғанышы жүдә бәлент еді.

Гүлнараның ядына бир нәрсе түсіп кетті де, дәрриу ешеклі ғаррының изінен қарады. Ол әдеуір жерге барып қалған еді.

Гүлнара атасына «рахмет ата!» дей жақ еді.

ГҮБЕЛЕК

Шарап денен Зәуре дасқал. Аралары тек бир ярым жас ғана. Шарап Зәуренің ажарасы. Жазғы каникул басланыуы менен Шарап көк-зарлықта ушып-қонып жүрген гүбелеклерді устай алып, бир китаптың арасына салып жыйнағысы келді. Олардың тап нағыслы қағазлардай, жарасып тұратуғынын Шарап муғаллимнен еситкен. Бир балалар устай, китаптың арасына салған екен онша келістире алмапты. Енди Шарап та көрежақ, мен іследім деп, балаларға мақтанғысы да келді.

Үйдің қасында жоңышқалық бар. Оның гүлдеп атырған уақты. Шарап сийледен гүбелек устайтуғын тор іслеіп алды. Енди оның гүбелегін алып жүретуғын жәрдемші де керек ғой. Ол қарындасы Зәурени таңлап алды. Бірақ ол қыңыррақ-ау.

— Зәуре!—деп шақырды ол көлеңкеде теппек ойнап жүрген үкесіне қарап.

— Не дейсен, Шарап!

— Мында кел, мен саған бир жұмыс тапсыражақпап.

— Ойнағым келип тур, жұмыс іслемеймен,—деді Зәуре айтқанын еткісін келмей.

— Жүр жоңышқалықтан гүбелек устаймыз, саған да беремен.

— Қандай гүбелек?—Зәуре әсте жақынлай баслады.

— Сулыу, нағыслы гүбелеклер көп, жүр. Мен устайман, сен алып жүресен.

— Оны не қыламыз, пышыққа береміз бе?

— Жүр енди, тезирек. Оны соң айтаман.

Екеуі жоңышқалыққа жууырысып кетті. Шарап сийле торын

алып, гүбелек издеп, былай-былай қарап киятыр. Бирден көзге түсе қоймады. Бир ұақытта бір сары гүбелек ушып баратыр еді, изинен қуа жөнелді. Биринші гүбелекті ушлау жүде қыйын болды.

— Қолға түстің бе, — деді де, Шарап гүбелекті қамтылап ушлап алды. Зәуре де қасына жууырып келді. Шарап оның қолындағы әжа-ғасының үлкен кітабын алып, арасына гүбелектің қанатын жайып салды да, Зәуренің қолына услатты:

— Мині көрдің бе, менің тутқан гүбелегімді усылай етип кітап-тың арасына сала берсең, билдің бе? — деді. Зәуре «билдің» деген-дей басын ийзеді, бірақ кітаптың арасына түскен тири гүбелекті аяп кетті. Шарап тағы да биреуін ушлап әкелді. Оныда кітаптың арасы-на салды.

— Ендигисін өзін саламан, — деді Зәуре.

Ушырып алмайсаң ба?

— Яқ.

Шарап жуырса Зәуре де изинен солқылдап жууырады. Бул сапа-ры бир қызыл ала гүбелекті көп қуады. Бир сапары Шарап аяғын жо-ңышқа илип жығылып та түсті. Гүбелек жоңышқаның гүліне усайды екен, гейде алжасып та қалды. Ақырында ушлап алып, Зәуреге берді.

— Тезирек сал кітаптың арасына, ушып кетер! — Өзі тағы жууы-рып кетті.

Зәуре қолындағы қызыл-ала гүбелекке көп қарап отырды. Ол со-ныңдай сулы еді. Қанаттарын елпидетіп, мурттарын қыймылдата-ды. Азмаз халсиреген екен Зәуре алақанын ашса да ушып кетпеді. Ол гүбелекті өстен ғана ийиніне қондырды. Тап гүл қыстырып қойған-дай жарасып турды. Бірақ ушпады. Ушса ушып-ақ кетегойсын. Ша-рапқа «билмей, ушырып алдым» дейжақ еді. Ақыры болмаған соң гүбелекті бир жоңышқаның гүліне қондырды. Гүбелек еркінлікке шыққанын билдире зорға-зорға қанаттарын қағып, екінші бир гүлге ушып барып қонды. Зәуре ушын ол гүбелектің кітаптың арасында тұрғанын усы ушып жүргені жарасықлы еді. Сол ұақта:

— Шарап, жаңағы гүбелек ушып кетті — деп бақырды. Тағы би-реуін ушлап алып киятырған Шарап:

— Хе, сеніме сені, — деп жекириніп, бұған жақындай бергенде Зәуре де қолындағы кітабын тасламастан үйге қарай қашты. Ол жу-ырғыш еді, хә дегенде услатпады.

— Зәуреш, қолындағы кітабыңды беріп кет, мынаны салайық!

— Бермеймен! Ишиндегі гүбелектерді де ушыраман! —

— Өлтиремен, ушлап алсам!

— Өлтире алмайсаң! — Зәуре қолындағы кітапты ашып қағып, қа-ғып жиберді. Ол гүбелектерді аяп кітапты қатты қыспаған еді. Жо-ңышқалыққа түсіп атырған гүбелектер шала-жансар болса да, жан-лары бар еді.

Буны қуып жүргенде Шараптың қолындағы гүбелек те ушып кет-ті.

— Гүбелектер қандай сулы еді, бәрінен де айрылып қалдық. Неге оларды тасладың? — деді Шарап, пркилип тұрған Зәуренің қасы-на жақындай беріп.

— Анаң қара, кітапқа салған гүбелектен ушып жүрген гүб-е сулы. Мына жерде отырып, соларға қарап отырайық.

Шарап артына қарады. Жаңағы қолынан ушып кеткен сары г-лек барып асқабақтың үл-үлкен сары гүліне қонды. Тағы бир гүб-е не себептен де ушып келип буның басына қонды. Тап жаңа нә-сонша қуып услап алмай жүрген гүбелек, — буның басына қонғаны-лай?! Шарап дым үндемей ойланып турды.

Ол әлбетте, тири жәнлікке тийіңге болмайды, егер олар ала-зыянсыз болса қайтама оларды қорғау керек, — деген мұғаллимнің-зин ядына түсірген болу керек.

Сол күннен баслап олар гүбелекті ушлап ойнайтуғын ойынды-намайтуғын болды.

ДУҰТАР

Дийуалға қағылған нағислы гилемнің дал ортасында илдірі-турған аламойнақ дуұтар Бақбергеннің ықласын тартты да ту-Қолына алып бир дымбырлатыуға қуштар. Лекин ағасы: «Балым-тарға тийме, сындырып қоясаң, ол қымбат зат. ойыншық емес», — қадаған етип қойыпты. Оның менен Бақбергеннің дуұтарды шерт-келген қумарлығы тарқамады.

Бақберген әри ойланып, бері ойланып бир нәрсеге хайран-береді: «Я ағасының өзі шерте алмайды, я бұған шертиуіге, үйре-ге бермейді», сонда оның неге кереклігін түсінбеді.

Бир күні радиодан «мектеп турмысынан еситтиріуінен Бақ-ген биреудің дуұтар тарларын «дын-дын» еттирип саз шертип аты-нын дыққат пенен тыилады. Шертиу онша қыйын еместей. Хәрбир-ғағы сәлде-сәлде, ап-анық, жағымталлы. Саз шертип атырған 2-к-оқыушысы екенлігін еситкенде бала сәл қысынайын, деді. Ери-әкесінің дуұтарына қарады. Үйде басқа хешкім жоқ. Ол дуұта-әсте қолына алды да, сыйпалап көре баслады. Нәзік бармақлары-кен: «дымбыр» «дымбыр» еттирип, шертип көрді. Пердесін бо-бир жоқары, бир төмен сыпқанатып бармақтарын жууыртты. Жа-тыңдаған намасын қыялында дуұтарға салды. Ыңылдап дауысын-қосты. Әп-әнедей шертилип, дауысы оған қосылып атырғандай өз-өзі мәс болды. Тап сол ұақта әкесі үйге кирип келді. Орынан у-түргелген бала дуұтарды артына жасырды да, ериксіз кейін қ-шегіншекледі. Дуұтар артындағы дийуалға тийген ұақта тийегі-йып кетіп «зың» ете қалды. Баласының хүрейі ушып кеткеніне тү-бей тұрған әкесі әуели дийуалға бир қарап алып, соң түсінді:

— Бақберген, — деді ол өзі де артына бир нәрсені жасырып-рып, — кел, екеуіміз алмастырайық. Бала сәл тартынықырап тү-дуұтарды әкесіне қарай созды. Гезегіне ағасы да бұған жаңа гәні-тып алып келген рубабын узатты. Рубабты көрген Бақберген дә-көзіне исенбеді, оған екі қоллап жармасты хәм сол ұақта-ақ та-рын дыңылдатып шерте баслады. Бул қууанышын сезіп тұрған а-усы ұаққа шекем баласының әрман етип жүрген затын сезбеге-ренжиді хәм соңынан ойындағысын тапқанына кеуили де толды.

и, гүбелек излек, былай-былай қарап киятыр. Бирден көзге түсе мады. Бир уақытта бір сары гүбелек ушып баратыр еді, изинен а жөнелді. Биринші гүбелекті ушлау жүде қыйын болды.

— Қолға түстің бе, — деди де, Шарап гүбелекті қамтылап ушлап ы. Зәуре де қасына жууырып келді. Шарап оның қолындағы ажан-жүлкен кітабын алып, арасына гүбелектің қанатын жайып ады да, Зәурениң қолына услатты:

— Мине көрдің бе, менің тутқан гүбелегімді усылай етип кітап-арасына сала бересен, билдің бе? — деди. Зәуре «билдим» деген-басын ийзеді, бірақ кітаптың арасына түскен тири гүбелекті аяп и. Шарап тағы да биреуін ушлап әжелді. Оныда кітаптың арасы-салды.

— Ендигисін өзін саламан, — деди Зәуре.

Ушырып алмайсаң ба?

— Яқ.

Шарап жууырса Зәуре де изинен солқылдап жууырады. Бул сапа-бир қызыл ала гүбелекті көп қууды. Бир сапары Шарап аяғын жо-қа илип жығылып та түсті. Гүбелек жоңышқаның гүлине усайды и, гейде алжасып та қалды. Ақырында ушлап алып, Зәуреге берди.

— Тезирек сал кітаптың арасына, ушып кетер! — Өзи тағы жууы-кетти.

Зәуре қолындағы қызыл-ала гүбелекке көп қарап отырды. Ол со-дай сулыу еді. Қанатларын елпилдетип, муртларын қыймылдата-Азмаз хәлсіреген екен Зәуре алақанын ашса да ушып кетпеди. Гүбелекті әстен ғана ийиніне қондырды. Тап гүл қыстырып қойған-жарасып турды. Бірақ ушпады. Ушса ушып-ақ кетергойсын. Ша-да «билмей, ушырып алдым» дейжақ еді. Ақыры болмаған соң-лекти бир жоңышқаның гүлине қондырды. Гүбелек еркинликке-қанын билдире зорға-зорға қанаттарын қағып, екінші бир гүлге-и барып қонды. Зәуре ушын ол гүбелектің кітаптың арасында-аннан усы ушып жүргені жарасықлы еді. Сол уақта:

— Шарап, жаңағы гүбелек ушып кетти — деп бақырды. Тағы би-и ушлап алып киятырған Шарап:

— Хе, сеніме сени, — деп жекиринип, буған жақынлай бергенде-е де қолындағы кітабын тасламастан үйге қарай қашты. Ол жу-ыш еді, хә дегенде услатпады.

— Зәуреш, қолындағы кітабыңды берип кет, мынаны салайық!

— Бермеймен! Ишиндегі гүбелектерди де ушыраман! —

— Өлтиремен, ушлап алсам!

— Өлтире алмайсаң! — Зәуре қолындағы кітапты ашып қағып, қа-жиберди. Ол гүбелектерди аяп кітапты қатты қыспаған еді. Жо-қалыққа түсіп атырған гүбелектер шала-жансар болса да, жан-а бар еді.

Буны қуып жүргенде Шараптың қолындағы гүбелек те ушып кет-

— Гүбелектер қандай сулыу еді, бәрінен де айрылып қалдық. оларды тасладың? — деди Шарап, иркилип турған Зәурениң қасы-сақынлай берип.

— Анаң қара, кітапқа салған гүбелектен ушып жүрген гүбелек-сулыу. Мына жерде отырып, соларға қарап отырайық.

Шарап артына қарады. Жаңағы қолынан ушып кеткен сары гүбе-лек барып асқабақтың үл-үлкен сары гүлине қонды. Тағы бир гүбелек-не себептен де ушып келип буын басына қонды. Тап жаңа изинен-сонша қуып услап алмай жүрген гүбелек, буын басына қонғаны қа-лай?! Шарап дым үндемей ойланып турды.

Ол әлбетте, тири жәнликке тийіуге болмайды, егер олар адамға-зиянсыз болса қайтама оларды қорғау керек, — деген мұғаллимнің сө-зин ядына түсирген болуы керек.

Сол күннен бастап олар гүбелекті ушлап ойнайтуғын ойынды ой-намайтуғын болды.

ДУҰТАР

Дийуалға қағылған нағыс гүлдің дал ортасында илдириули-турған аламойнақ дуұтар Бақбергеннің ықласын тартты да турды. Қолына алып бир дымбырлатыуға қуштар. Лекин ағасы: «Балам дуу-тарға тийме, сындырып қоясаң, ол қымбат зат ойыншық емес», — деп, қадаған етип қойыпты. Оның менен Бақбергеннің дуұтарды шерткис-келген құмарлығы тарқамады.

Бақберген әри ойланып, бері ойланып бир нәрсеге хайран бола-береди: «Я ағасының өзи шерте алмайды, я буған шертиуге, үйрениу-ге бермейди», сонда оның неге кереклигин түсінбеди.

Бир күні радиодан «мектеп турмысы»нан еситтириуинен Бақбер-ген биреудің дуұтар тарларын «дын-дын» еттирип саз шертип атырға-нын дыққат пенен тыңлады. Шертиу онша қыйын еместей. Хәрбир ыр-ғағы сәдде-сәдде, ап-анық, жағымталлы. Саз шертип атырған 2-класс-оқушысы екенлигин еситкенде бала сәл қысынайын, деди. Ериксіз-әкесінің дуұтарына қарады. Үйде басқа хешким жоқ. Ол дуұтарды-әсте қолына алды да, сыйпалап көре бастады. Нәзик бармақлары ме-нен: «дымбыр» «дымбыр» еттирип, шертип көрди. Пердесін бойлап-бир жоқары, бир төмен сыпқанатып бармақтарын жууыртты. Жаңағы-тыңлаған-намасын қыялында дуұтарға салды. Ыңылдап дауысын да-қосты. Әп-әнедей шертилип, дауысы оған қосылып атырғандай өзипен-өзи мәс болды. Тап сол уақта әкеси үйге кирип келди. Орнынан ушып-түргелген бала дуұтарды артына жасырды да, ериксіз кейін қарай-шегиншекледі. Дуұтар артындағы дийуалға тийген уақта тийегі та-йып кетип «зың» ете қалды. Баласының хұрейи ушып кеткеніне түсін-бей турған әкеси әуели дийуалға бир қарап алып, соң түсінди:

— Бақберген, — деди ол өзи де артына бир нәрсені жасырып ту-рып, — кел, екеуіміз алмастырайық. Бала сәл тартыныңқырап туып-дуұтарды әкесіне қарай созды. Гезегіне ағасы да буған жаңа ғана са-тып алып келген рубабты узатты. Рубабты көрген Бақберген дәслеп-көзіне исенбеди, оған еки қоллап жармасты хәм сол уақта-ақ тарла-рын дыңылдатып шерте бастады. Бул қууанышын сезип турған әкеси-усы уаққа шекем баласының әрман етип жүрген затын сезбегеніне-реңжиди хәм соңынан ойындағысын тапқанына кеуили де толды.

— Рубаб та дуулардай болып шыға ма, аға?—деди Бақберген ойламаған жерден.

Әкесі ойланып қалды. Баласына сыр билдиргиси келмеді, оның қолынан есте ғана рубабты алды да, оны дуулар илдириуі турған жерге илдірді. Бақберген не болғанына түсінбеді, аң-таңы шығып, ағасына қарап тура берді. Ағасы қолындағы дууларды бір-еки рет қатты қатты шертіп жиберді де:

— Мә балам, сенің кеуілің сынғанша шайтанның мойны сынсын! Шертіп үйрен! Үйрене алмасаң да шерт. Сенің сонша ықласың, кеткен екен бұл дуулар саған бермеген менен де сау турмас, бірақ жасқаншақ болма, сонда ғана дууларды меңгере аласаң,—деп муқиятлап ғана дууларды баласына тапсырды.

Бақберген сол күні дууларды уйқылағанша өзінше шертіп, жатарда да оны қасына алып жатты.

ЕРНАЗАРДЫҢ БҮРКИТИ

— Назаржан, тамағын суып кетті-ғой, ишеқойсаң-о,—деді апасы тағы да ескертіп, бағанадан бери бір шетірек отырып өз иси менен машқұл болып атырған баласына қарап.

— Ғазир апа,—деді де ол өз исин дауам ете берді.

Барлық ықласын беріпті. Майысқақ, сүйіктей бармақтары пластилиннен соғып атырған құсының биресе мойнына, биресе қанатына тийіп кем-кем усатып қиятыр. Бир айбатлы құстың келбеті анық көрине баслады. Қамырдай былқылдатып, не барымына барып атырған пластилин гейде айтқанын қылықырамай қалады. Оған ашыуы келмейді, сабырлық пенен пикеріп шығыу хәрекетінде.

Минне, ақшыл жартасты өткір тырнақтары менен бүріп, енді ушыуға талапланып, қанатын керген бүркіттин тулғасы пайда болды. Былайырақта тамағын ишип, болып, Ерназардың ислегенине қызғаныш пенен қарап отырған 4-класста оқыйтуғын ажағасы келип, оның қолындағы бүркітін алды:

— Тумсығы не деген ұзын, тырнағы да ұп-үлкен—деді, оны кемситіп.

— Ауа саған, тумсығы ұзын, тырнағы өткір болмаса бүркіт түлкіни қалай бүріп алады?—деді «мүсиниш» өз ислеген бүркітін мақтап. — Ол деген түлкіни аспанға көтеріп кетеді.

— Сен өйтіп, бүркітти көрдің бе?

—Тунауқүни атамның айтып бергени қайда, бүркіт-күшлі құс, түлкіни де жеп қояды,—деп? Енді қасында қашып баратырған түлкіни соғамай.

Ажағасы үндемей қалды. Түлкіни соғып, үйреткиси келді, бірақ қолынан келмеген соң тәуекел етпеді. Сол уақта 6-класста оқыйтуғын ажағасы гәпке араласып:

— Дым жақсы екен, нағыз бүркіт. Бұл енді Ерназардың бүркіти болады,—деді үкесинің соққан бүркітін мақтап.—Маған бер қәне, кешегі өзің соққан «чебурашка», «қошқардың» қасына қояйың...

дуўтардай болып шыға ма, аға?—деди Бақберген.
п қалды. Баласына сыр билдиргиси келмеді, оның
а рубабты алды да, оны дуўтар илдириўли турған жер-
арген не болғанына түсінбеді, аң-таңы шығып, ағасы-
рди. Ағасы қолындағы дуўтарды бир-еки рет қатты
берди де:

сениң кеўилиң сынғанша шайтанның мойны сынсын!
ірене алмасаң да шерт. Сениң сонша ықласың, кет-
тар саған бермеген менен де саў турмас, бірақ жас-
ида ғана дуўтарды меңгере аласаң,—деп муқиятлап
ыласына тапсырды.
л күни дуўтарды уйқылағанша өзініше шертип, жа-
ына алып жатты.

ЕРНАЗАРДЫҢ БҮРКИТИ

тамағың суўып кетти-ғой, ишеқойсаң-о,—деди апасы
бағанадан бери бир шетирек отырып өз иси менен
ырған баласына қарап.

—деди де ол өз исин дауам ете берди.

ын берипти. Майысқақ, сүйиктей бармақлары
п атырған құсының биресе мойнына, биресе қана-
ем усатып киятыр. Бир айбатлы қустың келбети
ады. Қамырдай былқылдатып, не барымына барып
и гейде айтқанын қылыққырамай қалады. Оған
сабырлық пенен питкерип шығыу хәрекетинде.
жартасты өткір тырнақлары менен бүріп, енди
п, қанатын керген бүркіттин тұлғасы пайда бол-
тамағын ишип, болып, Ерназардың ислегенине қыз-
п отырған 4-класста оқыйтуғын ажағасы келип,
бүркітин алды.

е деген ұзын, тырнағы да үп-үлкен—деди, оны

гумсығы ұзын, тырнағы өткір болмаса бүркіт тұл-
алады?—деди «мүсиниши» өз ислеген бүркітин
и тұлқини аспанға көтеріп кетеді.
бүркітти көрдің бе?

амның айтып бергени қайда, бүркіт күшлі құс,
ояды,—деп? Енди қасында қашып баратырған

ей қалды. Тұлқини соғып, үйреткиси келді, бірақ
сон тәуекел етпеді. Сол уақта 6-класста оқый-
пке араласып:

екен, нағыз бүркіт. Бул енди Ерназардың бүркіти
синиң соққан бүркітин мақтап.—Маған бер қөне,
и «чебурашка», «қошқардың» қасына қояйың...

Балаларының өз-ара әңгімесіне сырттан құлақ салып отырған апасы:

— Балам, пластилинди аяма, жақсылап соға бер. Таусылса әкең әкеліп береді, бірақ уақтыңда ауқатыңды же, — болмаса дінкен болмай, істей алмай қаласан, — деді күле шырай беріп.

— Пластилин болған соң ол да ылайдай бузылып қала береді, — деді Ерназар.

— Енді неден соғайын деп едің? — деді, 4-класста оқытуғын әжағасы.

— Хәзірше пластилиннен соға бер, қолың жаттықсын, үлкейген соң оқыуын оқып, тастан да ойып соғарсан, — деді апасы.

Апасының бұл сөзіне ояша түсінбей: «таста ойылама екен?» деп ишинең ойлап қойды да, жаңағы соққан бүркітін қарады.

Оның бүркіті қанатын жайып, енді ушайын деп тұрғандай еді.

Оны апарып кітап текмесінің жоғарысына қойды. Ол көп күндерге шекем «Ерназардың бүркіті» деген ат пенен бузылмай тұрды. Үйдің ишіндегі адамдар оны хә демей-ақ ұмытып, тек ара-тұра көзіне түскен уақта апасы ғана:

— Назаржан, бүркітін елге ұша алмай тұр ғой, — деп есеп қояды. Ал Ерназар болса, көзі бүркітінге түскен сайын апасының «Еле тастан да ояраң» деген ғәли-ядына түсіп: «егер тастан ойылатуғын болса қандай жақсы, хәш бузылмас еді» деп арман етіп уақтарға қыял сүріп қояды.

КАРА ГӨЖЕКЛЕР

Бір орылып, енді күттелеңіп шығып киятырған жоңышқалықтың арғы шетінен жууырысып өтіп баратырған қап-қара гөжектерді көріп, жаңа мектебіне баратырған балалар солай қарай жууырысты.

— Қара гөжектер, ұслап көрейік!

— Парахаттың қоянлары ғой, үркітпен!

— Жаптың аржағына өтіп кетсе Сержанның ийті жеп қояды, үй бетіне қарай қайырайық! — десіп, балалар гөжектер бетке жақынласты.

Гөжектер құлақтарын арқаларына қымып, секиріп-секиріп дөгерек елеңдеп қарап алады да зытып кеп кетеді. Олар балалардан сөтем алып қашатуғын да түрі жоқ. Жоңышқаның уштарынан «қырт-қырт» еттиріп азмаз жәмлесіп отырады, былай-былай шапқыласып қалады да, тағы үйіркелесіп, бір-бірінің тумсықтарына тумсығын тийдирип, еринлерін жыбырластырып турады. Гөжектердің бұл хәрекеттері балалар үшін бір тамаша еді.

Сол уақтары жоңышқалыққа жақын бір үйден қыз шықты да, қолына шыбық алып, дөгеректі ізлей бастады. Бірден оның көзіне жоңышқалық та жүрген гөжектер түсе қоймады:

— Пай әжағамды-ай, гөжектерді сыртқа шығарып не қылады екен, — деп, күйіп-писіп жүргенде, тасадан гөжектерге қарап отырған балалардың біреуі:

— Гүлистан апа, гөжектердің мында! — деп бақырды.

Гүлистан сол уақтары-ақ гөжектерін көрді. Атыз шеті боянылықтан шығып киятырған балаларды да көріп:

— Қәне, гөжектерді қамасып жиберің, — деді жәрдем сорап.

Гүлистан бұл оқыушылардың вожатығы еді. Олар өз вожатын жұмыс тапсырғанына қуанысып, гөжектерді қамашалап, қашырмай, қораның ергенегінен айдап киргизе бастады.

Қара гөжектер олар үшін қызық, бұрын көрмеген, таңдан қарайды. Сол уақтары қара гөжектердің біреуі тауық қораға і қашты. Балалардың ишіндегі шаққаны Бақберген изінен жуу сала, хә демей-ақ ұслап алды. Оған қасындағы жоралары хә қалысып:

— Қәне, қәне жүні жумсақ па? — десіп, қасына келип, сыйнап атыр. Әсіресе оның, қоянының изінен қуып, жетіп, ұслап алға хайран қалысты.

— Гүлистан апа, асырау қоянлар да қашама екен?

— Тауықтарын неге қашады? — деді бір жорасы оған, «деп, «мынау» деп Гүлистанды алдастырып, кишкене балалар гөжектердің қасынан кеткісі келмей тұрғанын билген Гүлистан:

— Болды енді. Жәрдем бергендеріңе рахмет! Оқыуларыңа кетіңдер! — деді вожатығы дауысын көтеріп.

— Оқыудан қайтарсын гөжектерінді тағы жоңышқалыққа і расаң ба? — деді, мектепке қарай жууырысып баратырған жоралардың біреуі артына қарап.

— Тәртіпті, жақсы болсаңыздар сол қара гөжектерді сиз бақтыраман, — деді Гүлистан да оларды қызықтырып.

Бір хәптеден кейін мектеп оқыушылары совхоздың қоян фермасынан асырауға қоян алып келді. Бұл қоянларды бағыуға Гүлистан оқыушы шәкірттері де қатнасты.

„ШАХ! ШАХ!“

Клубтың оқыу залындағы тынышлықты «Шах!» деп үш-төрт қайталаған бір жас шахматшының дауысы бөліп жиберді. Га журнал оқып отырғанлардың былайрағында орналасқан шахматтардың столы үстінде шахмат ойынының кескінлескенін сезген дөгеректеп бара бастады. Шахмат тахтасының бір тәрепінде с бойы зорға жетіп отырған, 10-11 жасардағы бала, екінші тәреде естияр адам отыр. «Баласына шахмат ойынын үйретіп отырыңар» — деп ойлаушылар да бар. Жеккесіреп қалған «Шах!» үстінде дөңгіл келген жас шахматшының «ат»ы жас үлкенді аратайын депті. Қайта-қайта қалтасынан бет орамалын алып, лайының терін сыпырып қояды. Әсіресе дөгеректе жанкүйерле бейген сайын жасыүлкен қысыныспаға түсе бастады. Ойынның бі да: «шапаттай баланы хә демей-ақ утып таслайман ғой» деп, сінбей отырған қарсыласы ойсыз, асығыслық жүрістеріне ендініп отыр. Жас қарсыласының тасада тұрған фигуралары көпел

— Гүлистан апа, гөжеклерің мында! — деп бақырды.

Гүлистан сол ұақлары-ақ гөжеклерін көрді. Атыз шетіндегі боянлықтан шығып киятырған балаларды да көріп:

— Қәне, гөжеклерді қамасып жиберің, — деди жәрдем сорап.

Гүлистан бул оқыұшылардың вожатыйы еді. Олар өз вожатыйының жұмыс тапсырғанына қууанысып, гөжеклерді қамашалап, сыртқа қашырмай, қораның ергенегінен айдап киргизе баслады.

Қара гөжеклер олар ушын қызық, бурын көрмеген, таңланысып қарайды. Сол ұақлары қара гөжектің биреуі тауық қораға қарай қашты. Балалардың ишіндегі шаққаны Бақберген изинен жууыра сала, хә демей-ақ услап алды. Оған қасындағы жоралары хайран қалысып:

— Қәне, қәне жүни жумсақ па? — десип, қасына келип, сыйпап көріп атыр. Әсиресе оның, қоянның изинен қууып, жетип, услап алғанына хайран қалысты.

— Гүлистан апа, асырау қоянлар да қашама екен?

— Тауықларың неге қашады? — деди бир жорасы оған. «Анау» деп, «мынау» деп Гүлистанды алдастырып, кишкене балалар гөжеклердің қасынан кеткиси келмей тұрғанын билген Гүлистан:

— Болды енді. Жәрдем бергенлеріңе рахмет! Оқыұларыңа тез кетіңдер! — деди вожатыйы дауысын көтеріп.

— Оқыұдан қайтарсын гөжеклеріңді тағы жоңышқалыққа шығарсаң ба? — деди, мектепке қарай жууырысып баратырған жаңағы балалардың биреуі артына қарап.

— Тәртіпли, жақсы болсаңызлар сол қара гөжеклерді сизлерге бақтыраман, — деди Гүлистан да оларды қызықтырып.

Бир хәптеден кейін мектеп оқыұшылары совхоздың қоян фермасынан асырауға қоян алып келді. Бул қоянларды бағыуға Гүлистанның оқыұшы шәкиртлери де қатнасты.

„ШАХ! ШАХ!“

Клубтың оқыұ залындағы тынышлықты «Шах!» деп үш-төрт ирет қайталаған бир жас шахматшының дауысы бөліп жиберді. Газета-журнал оқып отырғанлардың былайрағында орналасқан шахматшылардың столы үстінде шахмат ойынының кескинлескенін сезгенлер дөгереклеп бара баслады. Шахмат тахтасының бир тәрәпинде столға бойы зорға жетип отырған, 10-11 жаслардағы бала, екінші тәрәпинде естіяр адам отыр. «Баласына шахмат ойынын үйретип отырған шығар» — деп ойлаушылар да бар. Жеккесиреп қалған «Шах»ының үстіннен дөніп келген жас шахматшының «ат»ы жас үлкенді албыратайын депті. Қайта-қайта қалтасынан бет орамалын алып, маңлайының терін сыпырып қояды. Әсиресе дөгеректе жанкүйерлер көбейген сайын жасыүлкен қысыныспаға түсе баслады. Ойынның басында: «шапаттай баланы хә демей-ақ утып таслайман ғой» деп, менсинбей отырған қарсыласы ойсыз, асығыслық жүріслеріне енді өкиніп отыр. Жас қарсыласының тасада тұрған фигуралары қәпелімде

хәрекетке түсип кетти. «Шах» қууғынға ушырады. «Шах!» деген үр-китиулер менен жанын қоярға жер таба алмай биринши горизонталь-дан сегизинши горизонтальға шекем қашып барған Шах сонша қор-ғаныуларға қарамай ең соңғы «ат» тың топылысынан кейін бағы-ныуға мәжбүр болды.

— Шах!

— Болды балам, мат қоймағанша кеуилиң кеншімей тур-ау, — деди жасы үлкен жеңілгенлигин мойынлап. Ол жас қарсыласына қолын созды. Турғанлар қолларын шаппатласты.

— Мен де энейи ойнамайтуғын едим, балам, бірақ, сенің тосат-тан жасаған хұжимиңе дадымәлле айта алмай қалдым.

— Сизің күшли ойнайтуғыныңызды сездим, бірақ . . .

— Билемен, менменликтің зауалын тарттым. Деген менен келе-шегің бар, сенің менен жарысуың қайда, — деди жасы үлкен орнынан түргелип атырып, — шахматты қашаннан бери ойнап жүрсен?

— Биринши класстан баслап, — деди оның қасындағы жорасы.

— Хәзир нешинши класстасан?

— Төртинши . . .

— Быйыл ол район мектептери арасында өткерилген шахмат бойынша жарыста жеңіп шығып, биринши орынды ийеледи, — деди жорасы қызғын үсти-үстине сөйлеп, — енді Нөкистеги жарысқа таярланып атыр.

— Хә, солай де! Мениң қапа болыуымның рети жоқ екен ғой. Биз чемпион менен ойынға түскен екенбиз. Онда утылғанымыздың айыбы жоқ, — деп жасыүлкен жас шахматшының арқасынан қағып қойды.

— Мен еле чемпион емеспен, мени утатуғын да балалар бар, — деди жас шахматшы.

Олар жоқарғы класстың оқыушылары-дә, — деди жорасы оның «утыламан» деген сөзін жақтырмай.

Бул уақытлары клубтан шығып, үлкен, көшеге түсип киятыр еді. Шахмат ойынының себебинен танысып қалған жас досларын бирден көзі қыймаған жасы үлкен азмаз бирге жүриңкиреп:

— Көрдің бе мине, сенің хақыйқат жанкүйерің бар екен. Егер усы ойыныңды дауам етсең, жарысларға қатнасып турсаң еле чем-пион да боласаң балам, — деди сәл иркилиңкиреп.

Жас шахматшының көзлери күлимлеп қоя берди.

— Менде жас шахматшылар ушын жазылған китап бар, егер қалесен саған берейин.

— Ол қандай китап? Шахмат ойынын үйрете ме?

— Хақыйқат. Тек бул ойынды қойып кетпеуің керек.

— Ол китапты қашан бересіз!

— Ертен жаңағы клубта тағы да жекпе-жекке шықпаймыз ба? Сонда алып келемен. Егер мени тағы да утсаң . . .

— Жақсы ойнауға хәрекет етемен, ата сиз, умытып кетпен.

— Мен умытпайман, соның менен бирге ойланып ойнайтуғын шы-ғармыз енди, — деди жасы үлкен жас шахматшы менен хошласып атырып.

КИШКЕНЕ УСТАЗ

Қоңырау қағылды. Оқыушылар өз классларына асығыслық пенен кире баслады. Арадан бес минут өтпей-ақ мектеп алды тынышлыққа бөленді. Классларда оқыу басланып кетті. 6 «а»-класының тарийх пәни муғаллими оқыушылардың қатнасын барлап болып, өткен сабақты оқыушылардан сорауға қолайласқанда, терезе бетте отырған бир қыз қолын көтерди.

— Искендерова, кеше сеннен сорадық-ғой, бизге қасында отырған Наўрызова жуўап берсин, қәне, — деди муғаллим оған кеўил аўдармай.

— Муғаллим, мен ана шаўқым шығып атырған класстан бир хабар алып келейин. Даўыслары қатты шығып атыр, шамасы муғаллим келмей атырса керек, — деди қолын көтерген қыз руқсат сорап.

— Ол қалай, я саған муғаллими айтып жиберип пе еди? — деди оқыушысының бул өтинишине бирден түсине алмай атырған муғаллими.

— Гүлнара Искендерова сол 2-«а» класының вожатыйы ғой! — дести бир-еки қыз жуўап берип.

— Хә, болады, болады онда. Барып, муғаллими келгенше оқыушыларыңды тынышландырып турағой кишкене устаз, — деди күлимсиреп.

— Рахмет муғаллим, — деп Гүлнара сыртқа шығып кетти.

Гүлнара екинши класстың алдына барыўдан буны көрип қалған оқыушылар тап муғаллим киятырғандай жуўырысып барып, орынлы орнына отырыса қалды. Ишке Гүлнара кирген ўақта бәри бирден орнынан ушып түргелисти.

— Сәлем оқыушылар!

— Сәлем вожатый! — дести олар да жабырласып.

— Хәзир не сабақ болыўы керек еди?

— «Оқыў китабы», деди класском.

— Қәне, тыныш отырың. Китапларыңды алдыларыңызға алың!

Усы ўақлары класстың иши тып-тыныш болғанын өз класында отырып, сырттан бақлап отырған тарийх пәни муғаллими келип, Гүлнараның қалай тынышландырғанына қызығып, әсте қапыны ашып қарады. Егер оқыушылар тынламай атырған болса «Кишкене устаз» ға жәрдемлесіў де ойында жоқ емес еди. Лекин ол, китапларын алдыларына жайып, гүбирлесип оқып отырған оқыушыларды көрип, Гүлнараға кеўли толып, есикти қайта жапты.

— Қызық өзине жетеқаба болып қалған оқыушылардың тилин қалай тапты екен бул «Кишкене устаз» — деп өзине-өзи сораў берип, танланып турған ўақта сол класстың муғаллиминиң асыға-хаплығы шаққан-шаққан жүрип киятырғанын көрип:

— Тамара Узақбергена оқыушыларыңыздан онша тынышсыз-ланбай-ақ қойың, муғаллими бар — деди, бұған өзинің де үлесі барлығын билдиргендей мардымдықырап.

— Кім муғаллим? . .

Кешигіп қалған муғаллим, күнде тексеріп, кешіккенлерді журналына жазып алып жүретуғын оқыу бөлімінің баслығы ма, деп қәуіетерленген еді.

— Кім болатуғын еді, Гүлнара Искендерова.

— Хә олай болса қәтиржам болғанымыз жөн екен, — деди асығыс-ды қойып, кийімлерін жөнлеңкіреп, классқа кириуге қолайласып. Онда — Исенимли устазының қолында екен ғой!

Өзинің жаңалығы менен таңландыра алмаған тарих пәни муғаллими:

— Шәкиртиңиздің шеберлигинен бұрыннан хабарыңыз бар қусайды ғой. Я, бұрыннан қалдырып, үйретіп жүрсіз бе? — деди.

— Яқ, оларды вожатыйы үйретіп қойған, — деди бұл.

„УСТА БАБА“ ТИЛЕГИ

Ауылда Шерип устаны хәмме «Уста баба» деуши еді. Мәгар болса ол жас уақытында «Уста аға» кейін «Уста ата» деп ат кешсе керек. Хәзир болса сексенди қуұсырып қалған ғарры уста «Уста баба» аталып кеткен.

Ол ауыл адамларының айтыуы бойынша жүдә шебер, оң қолы ойылған уста екен. Сол ауылда усы уақытқа шекем қолланылып жүрген муқыят соғылған арба ма, кели-келсап па, хәтте темир буйымлар ма: «Уста баба» ның соққаны деседи. Хәзир де үйінде отырып қолы тынбай үй руұзыгершилигине жумсалатуғын табақ, қасық, белсап, балта сап дегендей затларды ислейтуғын қусайды.

Бир күни «Уста баба» мектептің директорында бир жумысы болып, излеп келип қалды. Хәмме жақ тым-тырыс, тек бир жайдың ишинен хәр қыйлы буның қулағына таныс сеслер шығып тур еді. Ол әсте ғана қапыны ашты. Жақтылы үлкен терезелерден түскен күннің нуры кең бөлменің ишин жақтыландырып жиберди.

Бул, мектеп оқыушыларының «Устаханасы» еді.

Хәр жерден «тақ-туқ», «шақ-шук» етип шығып атырған ағаштың-ағашқа, темирдің-темирге тийип атырған сеслери шығады. Арасында қарағай тақтайшаларды қәлеген жеринен қырқып түсирип атырған «тарт-тарт» еткен пышқылардың дауысы бар. Бул уста қуралларына шәппиктей жабысқан кишкене қоллардың күши менен-ақ тақтайдың ғауажақланған беті айнадай тегисленип, шегелер тақтайларға сиңип, темир буйымлардың жүзлери жалтырап шығып атыр.

«Уста баба» аң-таңы шығып, хәр қайсысына бир қарап, шетирек турып, ислеп атырған затларына аса итибарлық пенен қарап ислеп атырған үш-төрт баланың қасына келди. Олар гә шөккиш пенен тегислеп, гә егеу менен егейди, көзлерін қысып қарап күнге тутып қарайды.

Булар темирши усталар болса керек, ана биреуінің қолындағы тарақ ғой. Мынау биреуі не екен, қасық па, кепкир ме? Анауының ушлап отырғаны хәзіргі адамлардың шаншып жейтуғын шанышқы қасығы... Усы ойларды ядынан кеширіп тұрған уста ғарры: хе, буларға усындай затларды соқтырып, саттырады екен-ау! Оның не қажети бар екен? — деп турды да, не деген менен олардың шеберлік-леріне хайран қалып.

— Хәй, балаларым, қолларыңыздан бир нәрсе келеді екен-дә лекин оны бийхуда нәрселерге жумсап атырғаныңыз не? — деди, еле де жақынлап.

Олар қашшап «Уста баба»ның келгенін билип, оған елеспесіз жол беріп, «ислегенлеримизди көрсін, бақаласын» деп, ишлері билип тур еді.

Биреуі «мырс» етип күліп жиберді.

— «Уста баба», өзіңіздің талай мәртебе ислеген затларыңызды танымай тұрсыз ба? — деди.

— Мен балам темир тарақ, қасық ямаса анебир ағаш қутыларыңды соқпағанман ғой, қайдан билейін мына бир жының ойыншыларыңдай затларыңыздың не екенін, — деди, биреуін қолына ушлап көріп атырып. — Мыналарың тараққа да, қасыққа да усамайды.

— Тарақ деп тұрғаныңыз тырма, қасық деп тұрғаныңыз бел, мынау тамақ жейтуғын шанышқы емес ал жаба! — деп, биреуі түсіндире баслады. «Уста баба» ояқ-буяғын аударыстырып көріп:

— Әстаұпыралла — а, айтқаныңдай солардың киширейтип қойғанындай екен. Мына көзі құрымағыр илмей атыр. Бәрекелл-а, дурыс, дурыс. Басқа пайдалы жумысларыңыз жоқты-дә... Дым болмаса буларды пайдаға асатуғындай етип соққаныңызда бир мүтәждің пәтиясың алар едіңіз. Бул ойыншықлардың не керегі бар? — деди Уста, енді өзінің хайран қалғанлығын жасырып, оларға мин тағып.

— Неге пайдаға аспайды екен «Уста баба!» — деп биреуі тарақтай пышқысы менен бир жоңқаны үш-төрт тартқанда қырқып түсирді.

— Мә, өзіңіз сүргилеп көрің, — деп екінші бала ғаррының қолына жарты шырпының қарамында сүргишени услатты. «Уста баба» инанарын да, инанбасын да билмей сүргишени еки бармағы менен қысып туырып, жас устаның құлағындағы қәлемди алып, оның қырынан сүргилеп жиберді. Сүргишениң жоқарғы тесигінен авторучканың пружинасындай болып шыйратылған ағаш ғаррының алақанына түсті. Ғарры уста бир асықтай сүргишеге, бир сымдай шыйратылып атырған ағаш қыйығына қарап туырып:

— Енди исендим балаларым, мыналарың әйтеуір ойыншық емес, ал шебер устаның ис құраллары екен, — деди жүдә уақты хош болып, — Не деген менен баланың заты болып қала береді-дә.

— «Уста баба», өзіңіз де дәслең балаларыңызға ойыншық соғыудан баслаған шығарсыз усташылықты? — деген дауысқа артына бурылып қараған ғарры мектеп директорын көрді. — Әссалаума әлейкум ақ сақал!

— Уәлийкум уссалам, балам! Аўа, аўа балаларыма шана, бел, арба соғыу мениң ушын үлкен усташылық еді баяғы жыллары. Ал

мына усталардың соққанларын усы аўылдың «Уста баба»сы мен соға алмайман, оған мениң даўым жоқ, тек шеберлигин, күшин қуры далаға сарп етпесин деймен, — деди ғарры шынын айтып.

«Уста баба» сәл ойланып, дөгерегине қаранып турды да:

— Мениң уста урпақларым көп екенлигин көріп сағыйрадай қуанып турман, түпәлам. Қәне қолларыңды көтерип, ақ пәтиямды берейин талапларыңызға оң болсын тилейин, — деди де «Уста баба» тарамысланған қолларын жоқары көтерип: «Аўмийин!» деди.

Ол енди иркілмей устахананың қапысына қарай кетип баратырған уақта:

— «Уста баба» не хызмет пенен келип едиңиз? — деди мектеп директоры. Ғарры изине сәл бурылыққырап:

— Хызметим питти балам. «Өлмесимнен бұрын мениң өнеримди үйренгендей шаўлықларым болса қолымнан келгенин үйретейин» деп саған хабарласыўға келип едим. Булар мениң усталығыма мұтәж емес екен. Соның өзи мени қайттан жасартып жиберди, — деди де шығып кетти.

АССАЛАҰМА ӘЛЕЙКУМ, УСТАЗ!

(Хүжжәтли гүрриң)

Ата-аналар бұлдиршиндей ул-қызларын пәп-пәкизе етип кийиндирип, қолларына портфельлерин услатып, бир қолына гүл туттырып әкелип тур. Бул, ата-аналардың оқыўға туңғыш келип турған перзентлеринен де қуанышлары бәлент.

Мине, бизиң қапталымыздан жасы 40-45 лердеги қара-пәреннен келген, қәдди-қәўмети келискен бир апай сәлемлесип ишке қарай өте берди. Қандай да бир ысық дийдар жүрегиме мийрим-шәпәт нурын бағыш еткендей болды.

— Бизиң балалардың муғаллими ғой, — деди қасымдағы хаял маған сыбырлаңқырап.

Көп узамай муғаллим оқыўға талабанларды ата-анасы менен қоса шақырып, таныса баслады. Соның арасынша мениң фамилиям да шықты. Дәрриў баламның жағаларын дүзестирип, папкасын оң қолына услатып ишке кирдим. Еле алдындағы дизимди жазып үлгере алмай атырған муғаллим—устаз:

— Ал, Мухтаржан мениң класымда оқығың келе ме? — деп, күле шырай берип, қарамықтай көзлерин бизлерге қаратқанда туңғыйыққа түсип кеткен таныс гәўхардай көзиме оттай басылып жүрегимди дилдетип жиберди.

— Қарабаев Мухтар Маратович! — деп даўысын шығарыңқырап оқыды да, маған анықлап бир қарап алды. Алдындағы қағазын сәл шетлеў ысырды да:

— Сен Қарабай ағаның баласы Маратпысаң! — деди орнынан түргеле берип.

— Ассалаўма әлейкум устаз!... Мен сол баяғы «Қара қолтық» тағы шәкиртиңмен, — дедім де қайтадан оған қарай екі қолымды создым.

— Айнанайын, мениң ең жақсы оқыұшым едің. Сени көргениме қандай бахытлыман.

— Енді мениң балама да устазлық етип, еле де бахытлырақ болың!

... 1945-жыл 1-сентябрь. Мойнақ районы, Калинин атындағы колхоз, Фрунзе атындағы мектеп, 3-класс «Жаңа оқыұ» жылының қоңырауы қағылып, хәммемиз классларымызға кирип, тым-тырыс отырмыз.

— Жаңа муғаллим келипти.

— Кишкентай ғана қыз қусайды.

— Оқыұшылардың қулақларын бурайтуғын қусайды, — десип сыбыр-сыбыр сөйлесип атырғанымызда есик ашылып, ишке мектеп директорының басшылығында бир жасы—16-17 лердеги үстине костюм-юбка кийген туянадай қыз да ере келди. Хәммемиз орнымыздан өрре турдық.

— Сизлерди бүгиннен баслап мына муғаллим қыз Жаңыл оқытады. Айтқанларын булжытпай орынлайсыз. Егер тәртипсизлик етсеңиз...

— Айтқанларын булжытпай орынлаймыз!—десип бир еки бала да ұйыслаудан-ақ қалғанларымыз «дуұ» қол шаппатлап жибердик. Хақый-қатында да бул нағыз қууаныштың шапалағы еди. Жаңыл муғаллим-ниң сәл күлмсиреп еле балалық нышаны кетип үлгермеген дөңгелек көзин хәр-биримизге бир түсирип, басын ийзеп турыұларынан оны муғаллим де емес, бәлким әжепамыздай көрип қабыллаған едик.

Жаңыл 7-классты питкерип, соңынан кейин 2-айлық муғаллимлер курсын тамамлап, бизге келген екен. Оған класс оқыұшылары турысы менен берилип кетти. Сүйди хәм хұрметледі. Ойынды да бирге ойнадық, оқыұды да бир оқыдық.

* * *

1946 жылдың мартында Уллы Ұатандарлық урыстан соңғы биринши сайлау күнги салтанатлы байрам. Мал сойылып бәлент қурылған эткөншеклер тебилип атыр. Қыз-келиншеклер үстилерине барын, кийип, байрамлап шыққан. Хәммемиз эткөншек этирапындамыз. Бир ұақта жеңгесиниң зорлығына ушырап, эткөншекке жетекленип киятырған Жаңыл муғаллимди көргенимде таныңқырамай қалдым. Еки жүзиниң алмасы дуұылдап, көзиниң қарасы қара сыядай, ағы ақ уұыздай, көрген көзлерди шағылыстырып, әбден доланып турар еди. Оның менен эткөншекке түсежақ колхоздың дүканшысы бир биймаза жигит еди. Оннан қалай болса солай муғаллимимди қызғандым. Оған хаслы миясар көрмес едим. Ериксиз, армияға кетип, хабар-атарсыз жүрген әжағамды еследим. Жаңыл соған ғана ылайықтай көрдім. Себеби ол шебер сүүретши еди. Бундай сулуы қызлардың сүүретлерин салатуғын да сүүретшилер емес пе?

Жаңыл — муғаллим эткөншекке жүда ықлассыз минди. Мен сира

теппегенин қалер едим. Эткөншек пәт алып ушқаннан-ақ оның аяғы қалтырағандай болды. Дүканшы оннан сайын есерленип, гә қулаш ашып, гә артына қарай бой таслап эткөншек пәтли шайқатылып тур.

— Тоқтат! — деп шуу ете қалды жерде турғанлар.

Дүканшы оған қарамай уша бережақ еди, бир-еки жигит эткөш-шекке қапталласып барып, оны иркийге қолайласты. Соның арасынша Жаңылдың қолы арқаннан шығып кетип, ол адамлардың үстине жығылып түсти:

— Ха нәлет жауғыр! Оншама жулқынып ушып бәле бар ма еди, — деп «Дүканшы» ға қарай тәп берген Әжим баслықтан қорқып, ол тура қашты.

Муғаллимиме жәрдем бериушилердин бириншиси болып қасына жууырып-ақ бардым. Ол әстен көзин ашып:

— Маратжанбысан? — деди. Сол жағдайында турып сәл мыйық тартып.

— Аяғың аман ба?

— Хеш жериң жарақатланған жоқпа? — десип, келип қалған жигитлер мени шетке ысырып таслады. Есабын тауып бәри де оның талдырмаштай белинен, сүйриктей бармақларынан услауға талапланды. Жаңыл әсте жерге сүйенип түргелди де:

— Қатты ауырып турған жерим жоқ, — деп аяғын әсте басып көрди: — Маратжан сен үйге шекем барыуға жәрдемлесерсен, — деди. Ол дәрхал бир қолын мениң ийниме салды да:

— Қәне кеттик! — деди.

Оның бир бурымы мениң мойныма илинди. Әсте — абайлаңқырап оң қолым менен оның белинен қаусырыңқырап услап алдым да, әсте жүрип кеттик.

— Қаттылау услай бер белимнен, болмаса екеуимиз де жығылып қалыуымыз мүмкин, — деди ол.

Ол мениң көзиме наятый сулуу, периштедей болып көринип кетти. Ол мениң муғаллимим еди.

* * *

Арадан 28 жыл өткеннен кейин өзимди оқытқан Устазға, «енди балама устазлық етип» деп қолына тапсырып кетуім менен де бетер муғаллимге үлкен мәртебе деп түсіндим хәм оның педагогикалық өмир жолының ең дәслепки бетлерин еслеуді өзимнің де бахытлы балалығымды еслеу деймен.

ХӘЗИР ЖУҰАП

Бизин ауылда Сапарбай деген бала болды. Бир нәрсе сорасаң, айт десен сол уақта-ақ жууап береді. Тағы да адамның ойлағанындай емес ал, өзінше, өзгеше етип жууап бериуге шебер еди. Ол туұралы бирге оқыған оқыушылар да, оны оқытқан муғаллимлер де адамлардың жыйналған жерлеринде айтып отыратуғын еди.

Соннан ядымда қалғанларын айтып бережақпан.

Бир күни ол атасы менен Нөкиске келгенде бирге музейге барып-ты. Халқымыздың ески мийнет құралларын қойған көргизбеге келгенде ғарры хайран қалып:

— Балам, мына бел, кетпенлерди не деп қойған екен бул жерге?— деп сорап қалады.

— Хәзирги ислеп атырған бел кетпенлер менен салыстырып көриў ушын, — дейди сонда Сапарбай атасына оның себебин түсиндирип.

Тәбияттаныў сабағының ўақты еди. Сапарбай муғаллиминне қарап: — Муғаллим, — деди — «Жер Қуяшты айланып жүреди» дегениңизге инанбайтуғын едим, енди исендим.

— Ыған не себеп болды?

— Кеше ағам сыртқа электр лампочкасын құрып еди, ол жанғаннан лампочканы айланып қоңызлар, гүбелеклер, шыбын-ширкейлер уша басады.

— Оның қандай байланысы бар?— деди муғаллими түсинбей.

— Хаў, Қуяш та жанып турғансоң жер хәм планеталар оны айланып ушады екенғой, соны билемпен, — деди Сапарбай түсиндирип.

Муғаллими мақуллап, ийнин қысты да қойды. Лекин Сапарбай менен сөзди даўам еттирип:

— Өткен сабақтан билмеген жерлеринди үйренип жүрген екенсең! енди кешегі өткен сабақтан да сорап қояйық, — деди журналын алдына жайып қойып, — көлдің суўы неге ашшы—болады?

— Көл суўының дузы көп, — деди Сапарбай иркилместен.

— Ал, онда дәрьяның суўы неге душшы? — деди муғаллими бунын билимин тереңирек билгиси келип. Сапарбай көп ойланып турмады:

— Себеби, оның дузы жоқ, — деди бирден-ақ.

Муғаллими Сапарбайдың бул жуўабына оқыўшылар «мырс-мырс» күле басағанын сезип, енди буны сораўдан иркежақ болды:

— Жер асты суўы неге ысы болады? — деди тосаттан.

— Жер асты суўында муз болмайды, — деди дәрриў-ақ жуўап берип, — ал таўдың басындағы суў суп-суўық болады, себеби оның музы көп. — Буны еситип балалар қол шаппатлап жиберисти.

Муғаллими расында басқаша, китаптағыдай жуўап күтип еди, бирақ оқыўшысының тапқырлық пенен хәзир жуўаплық етип, дәрриў жуўабын бергенине разы болып, оның үстине оқыўшыларының да тилегин орынлап оған 5 баҳасын қойыўдан басқа илажы болмады.

Соннан бастап муғаллим де, оқыўшылар да Сапарбайды «Хәзир жуўап» деп атайтуғын болды.

Сапарбайдың ауылда туратуғын бір дайысы бар екен. Сол ауылға қыдырып барғанында, дайысы жийенине енши бергиси келип:

— Сапарбай, мына сыйыр буұаз, соның туұған бузаұын саған еншиге беремиз, хәзир берип жибереқоятуғын басқа майда мал жоқ,— депти. Сапарбай қуұанып, «Дайым енши, берди, сыйырының туұатуғын бузаұы бизики» деп, үйине де айтып келеди.

Дайысының сыйыры туұады. Оны бирден бере қоймайды, сыйыр саұыу керек. Бузаұ үлкейип баспақ болғансоң дайысы қәрежет керек болып, сатып жибереди де, еншисин алыұға барған Сапарбайға:

— Жийен, бул сапары өтирикши болдық. Ендиги туұғанын сөз жоқ беремиз,— дейди жағдай айтып.

Дайысы ендиги сапары да көзи қыймай, бергиси келмей:

— Жийен тағы күте турасаң, быйыл ерте қашып кетти, ендигисин аларсаң,— деп атыр екен.

— Дайы,— депти Сапарбай— үшіншисин де күте турайын, бирақ «беремен» деп мына адамлардың көзинше ант иш.

— Оған қарап кетсең сөзсиз беремен,— деп ант ишемен,— дейди дайысы, қоңсы-қобалар да отыр екен.

Келеси жылы Сапарбай дайысыныкине қыдырып келип отырып:

— Дайы, баяғы үәде бойынша баспағымды алып кетиүге келдим,— дейди— оқыұға кирежақ едим қәрежет те керек.

Дайысы ойланып, басын қасып отырып:

— Сыйырым сүтли сыйыр еди. Бул туұған бузаұы урғашы екен, соннан туқым алып қалажақпан. Сыйыр енди я туұды я туұмады. Әйтеұир мениң мойнымда бир малың бар. Баспақ демде-ақ қашар болып тур. Усының туұғанын кел де қолы-жолыма қарамастан алып кете бер,— дейди. Сапарбай дым үндемей сол үйде қонып қалады. Азанда турса үйдин адамлары Сапарбайдың орнында жоқ екенлигин көреди. Дайысы оның жатқан жеринен мына бир жазылған хатты таұып алып, хаялына оқып берипти:

«Дайы хәзир маған берген биринши баспағың үш рет туұды. Мениң малым төртеұ болды. Урғашы туқым баспақты саұын сыйыр етип сүтин ишип турарсызлар. Хәзирше мен туұмайтуғын сыйырыңды ала турарман. Өйтпейин десем, сени ант урып кетеме деп қорықтым».

Дайысы, үйиниң иши болып жуұырып қораға барса расында да сыйыры жоқ болып шығыпты.

Солай етип, дайысы бузаұын аяп, сыйырынан айрылып қалған екен.

* * *

Бир күни Дәлибай аға үлкен баласының «күнделик дәптерин» көрип отырып басын шайқады.

— Сапаржан-ау мектепке қуры барып қайтып жүрсең бе деймен, бир дурысly бахаң жоқ ғой. Мен сендей оқыұшы уақтымда мектептин «Мақтаұ жарлығын» алған едим,— деди баласын қысындырғысы келип.

Сапар оған басын қасып отырып:

— Агажан-ау оның несін айтасан, атам сендей уақытта «Орден» алыпты, сенің ғой медалың да жоқ, — деген екен Дәлибай аға не дерін билмей, баласының басынан бір тақымыт алып:

— Хәй, сенің тақылдаған тилиң бар-ау, — деп сөзден жеңилип қалғанын мойынлап басқа үндемейтін.

Ертеңіне сапар көшеге ойнап шығып баратырып үкесінің самокаты айдап баратырып жығылып қалғанын көріп қасына келді де.

— Әй олақ. Мен ғой сендей уақытда самокат түзе велосипедті зырлатып айдайтуғын едим, уялмай жығылып атырғаның не, — деп басынан бір тақымыт алып, түргелтип жиберді. Үкесі Дәуран самокатқа асылып түргелип атырып:

— Велосипед айдағаныңа мақтанбай-ақ қой, — деді әжағасынан қалыспай, — сендей уақытта ағам мотоцикл айдаған, билесең бе?

Бұл сөзге не дерін билмей, ашыуы келип артына бурылып қараған Сапар анандай жерде бұған күліп қарап тұрған ағасын көріп, үкесіне басқа хеш нәрсе дей алмай артына бурылып қарамастан кетіп қалыпты.

1. АҚ ҚУЛАҚ, ЕГЕУ ҚУЙРЫҚ ХӘМ ОНЫҢ ДОСЛАРЫ

(ертек)

АҚ ҚУЛАҚ, ШАЙҚУС ПЕНЕН ҚАЛАЙ ТАНЫСТЫ

Жаздың күні. Күн қызарып, батыуға шамаласып тұр. Бийік тораңғылдың қалың жапырақтары арасында саялап тұрған шымшықтар жуғырласа баслады. Хауа азмаз салқын тартқан. Терекликтің, пұтлықтың, арасында хайуанлардың тасырлысы, құстардың сайраған дауыстары шығып атыр. Мине, ана қоян да гөжеклерін ертіп, шөп-зарлыққа жайылып шықты. Гөжектері секеңлесіп биресе алдына, биресе артынан шапқыласады. Шөптің жумсақ ушларын «қырт» еттиріп жеген болады. Оларға тамақтан көре ойын тәуір көриніп тұр. Анасы урыспаса хәзір-ақ бирін-бири қуысып кетежақ. Соған қарамастан гөжеклердің бири шетлеп қала берді. Ана — Қоян бир екі рет көзін алартып қарады.

— Ақ қулақ! Тегіңе жүрсең-о, — деді ақыры болмаған соң қаттырақ бақырып. Оның бир қулағының ушы расында да ақ еді.

— Апа, анаған қара, тағы да кетіп қалды, — деді гөжеклердің үлкені.

— Кел бери!

Ақ қулақ бир сары гүбелекті қуып жүр еді.

— Кейін қайтпасаң сағалға беремен, — деді қорқытып. Бұл сөзге қасындағы гөжектер қорыққанынан анасына тығылды. Ақ қулақ та гүбелекті қуымай, қайтып келді:

— Апа, сағалға берсең мени не қылады? — деді қызықсынып.

— Жеп қояды-дә,—деди гөжеклер жабырласып. Ақ қулақ бұл сөзге хайран қалып тұрды.

— Тағы бизлерди не жеп қояды?

— Тыныш жүрмесең порсық та жейди.

— Ғарға не?

— Ол да қулағыңнан шоқыйды.

— Шай құс не?

— Жап аўзынды! Аспанда Шайқус ушып жүр,—деди анасы албырақлап. Гөжеклердің хәммеси жақын жердегі бүршикли жыңғылға тығылды. Ана—Қоян әсиресе гөжеклеринен қорықты. Ақ қулақ болса шөптің арасында буғып жатты да, Шайқусқа сер салып, қарай баслады. Шайқус үлкен қанаттарын ара-тура бір сермеп, жүдә төменнен ушып, буларды қатты шоршындырды. Оның қанатының көлеңкесі Ақ қулақтың тап үстине де түсіп кетті. Сылт етпей тығылып атырған Ана—Қоян гежир гөжегинің бұл қылығына қатты ашыуы келді. Шайқус екінші мәрте айланамаң дегенше оның ақ қулағынан услап қалыңлыққа сүйрей жөнелді. Сезимтал Шайқус тысырлыны еситип қалып, төмен қарай бойын таслады:

— Ақ қулақты берр!—деп, қорқынышлы тумсығын созып, келип қалды. Жыңғылдың үсті шатыр-шутыр ете қалды. Шымшықлар қашшан тораңғылды паналап алған еді. Аққулақты қорғаған анасын Шайқус қанаты менен бір урып жықты. Шайқустың тумсығы жыңғылдың жууан бір шақасына тийді. Қызыл бүршиклер «саў» етип жерге төгилді. Ақ қулақ зорға дегенде жыңғылдың астына тығылып үлгерген еді.

Жыңғылға пәт пенен урылған Шайқусты көріп Хәккебай:

— Хаққыннан сениң, хаққыннан сениң!—деп шықылықлап, күлип жиберді. Оған хәрқайсысы бір жапырақты паналаған шымшықлар да, бір топар болып ушып баратырған қара торғайлар да қосылып күлисті. Бұған Шайқустың әбден ашыуы келді. Болмаса ол өзине пәнт берген жыңғыллыққа тағы бір урынып көрежақ еді.

— Сен, Хәккебайдың қуйрығын жулмасам,—деп оған дәпинди. Ол сол ўақта-ақ жылт етип тораңғылдың арасына кире қойды.

Өзинің масқара болғанын сезген Шайқус әлле бір жақларға қаңғып ушып кетті. Ақ қулақ болса соның арасынша жууырып шығып, Шайқустың жулынып түскен пәрлерин мурнын жыбырлатып ийиске-леп, самал менен ушқанларын қууып, ойнай баслады.

Ақ қулақ гөжеклердің кишкенеси еді, сонлықтан қалғанларының бәринің де бақырыўға хақысы бар ғой:

— Сен неге апамды тыңламайсаң?—деди үлкен ажағасы келип, оны тумсығы менен түртип жиберип.

— Бизлерди жаман құс жеп қояйын деп еді ғой,—деп ажапасы буның қулағынан тартты.

— Ендигиден былай сени жасыл шөпликке қыдыртып шықпайман. Үйди бағып, қарауыл болып қаласаң!—деди апасы. Оның қатты ашыуы келген еді.

Сол күннен баслап Ақ қулақты үйде қалдырып, өзлери жақын жерде азмаз-азмаз қыдырып қайтатуғын болды. Әлбетте. Аққулаққа исенип есикти ашық таслап кетиуге болмайды. Хәр сапары қапыны сыртынан тәмби басып кететуғын еди.

ЕГЕҰ КУЙРЫҚ АҚКУЛАҚКА УНАП ҚАЛДЫ

Бүгин де Ақ қулақ сонша жалынсада апасы қыдыртып алып кетпеди. Басқа туұысқанлары қыдырып келген сайын көргенлерин айтып мақтанады. Қоңсы үйде туратуғын қоянның гөжеклері де үлкейип сыртқа шығатуғын болыпты. Булар ойнап жүрсе, Кирпитикеннің баласы «мени де ойынға қос» деп жалыныпты. Сонда кирпитикеннің баласы «тышқан» болыпты. Буның ажағасы «пышық» болып изинен қууып, услап алғанда, қолына тикен кирип, жылап қалыпты.

Буны еситкен Ақ қулақ хайран қалды. Кирпитикеннің баласын бир көргиси келеди. Сонша жалынса да апасы бул сапары да алып кетпеди.

Бир өзи қапа болып, әри-бери есикти ийтерип, аша алмаған соң уйиниң бир мушында отыр еди. Бир ўақта төсеп қойған капустаның жапырағы қыймылдағандай бояды. «Бул не екен?» деп қарағанынша болмады капуста жапырағын тесип жиберип, зонқ ете қалған аламан тышқанның баласы, отырып алып, дөгерегине қарады.

Аққулақ, апасының «жерсең» деп таслап кеткен гешириниң артына тасаланады. Бәри-бир оның қулағы көринип тур еди. Қасында апасы, ажағасы, ажапасы болғанда қорықпас еди-аў, бул сапары бир өзи азмаз қалтырайын деди.

Аламан тышқанның баласы сыртқа секирип шықты да, жууырып жүрип ана жер, мына жерди тимискилене баслады. Өзи кишкентай болса да шаққан екен, демде үйди аралап шықты. Бир ўақта буның геширин келип тез-тез кемире баслады. Ақ қулақтың буған қатты ашыуы келди. Узун қулағын қыймылдатып жиберди. Аламан тышқанның баласы қорыққанынан бағанағы өзи шыққан тесикке «зымп» етип қалай кирип кеткенин билмей де қалды. Буны көрген гөжек шақалақлап күлип жиберди.

— Уәй, қорқақ-әй, қаяққа кетип қалдың?—деди Ақ қулақ.

Ол да алысқа кетпеген екен, қайтадан тесигинен басын шығарды.

— Сен кимсең? Өзиннен емес, қулағыңнан қорқып кеттим ғой,—деди шиңкилдеп тышқанның баласы.

— Берман шық, қорықпай-ақ қой. Бизлер қоңсымыз ғой. Бизиң үйге қалай келип қалдың? Соны айт. Есигимиз жабық тур,—деди гөжек жақынлап.

— Атам мени үйге қамап кетип еди. Сыртқа шыққым келип қазып қалдым, қазып қалдым. Бир ўақта қарасам усы жерден шығып турман. Гешириң мазалы екен,—деди ол тағы да жегиси келип.

Ақ қулақ оннан:

— Атаң неге қамап кетти?—деп сорады, билгиси келип.

— Ана бирде мен ойнап кетип едим. Ағам излеп шыққан екен қәпелімде бизиң ата-душпанымыз Шайқус келип ағамды алып кетипти. Енди ағам жоқ. Жүдә қапа болып қалдық. Соннан баслап мени далаға шығармайтуғын болды,—деди жыламсырап.

— Сен қапа болма. Сол Шайқус мени де жеп қояйын деп еди. Оннан да маған далаға шығатуғын жолды көрсет.

Тышқан ойланып қалды.

— Сен мендей жерди қаза аласаң ба?

— Мен қаза алмайман.

— Сонда не қыламыз?

— Есикти еплеп ашайық.

— Апаң бақырмай ма?

— Олар келместен бурын үйге киремиз ғой,—деди Аққулақ сыртыңа жүдә шыққысы келип.

Тышқан дөрриү есиктиң астын қазып, далаға шықты да, оның тәмбисин тайдырды. Таза ҳауаға шыққан қыңыр гөжсек өрли-ғурлы шапқылады. Шөплердің, путалардың үстинен секирди. Күннің қызыуы өткен қумға аўнады. Буған аламан тышқанның баласы қызығып қарап турды.

— Хәй узын қулақ, Шайқус келип қалар үйге кирейик,—деди тышқан.

— Мениң атым Аққулақ, билдің бе? Сениң атың ше?

— Мениң атым Егеўқуйрық.

— Екеўимиз жора болайық.

— Күнде екеўимиз бирге шығып ойнаймыз ба?

— Аўа, бирге ойнаймыз. Бирақ қуры ойнағаннан не пайда?—деди Аққулақ, оннан бир нәрсе сорағысы келип.

— Басқа не қыламыз?

— Шайқусты жеңиўге бола ма?

— Ол күшли ғой,—деди Егеўқуйрық қорқып кетип.— Бирақ мениң атам айтып еди: Шайқус таўық деген қустың шөжесин алады екен. Сол таўықлардың «Сары мәкийени шайқус пенен усырып та қалады, Шайқусты қуўып жибереди» дейди.

— Сары мәкийен қайда жасайды?

— Оны мен билмеймен, ертең атамнан сорап көрейин, оны не қыласаң?

— Таўықты таўып алып, Шайқусқа жабыламыз. Егеўқуйрық қалтырап кетти:

— Мен қорқаман, атам бақырады,—деди кеткиси келип.

— Қорықпа, егер Шайқусты жоқ қылсақ сениң атаң да, мениң апам да бақырмайды, қайтама қуўанады. Ертең Атаңнан сорап кел.

— Соннан кейин не қыламыз?

— Бирге таўықлардың батыры «Сары мәкийен»ди излеп таўып аламыз. Шайқус пенен урысамыз. Егеўқуйрық азмаз қорықса да келисим берди.

„МЫЯҰ“ ДЕГЕН КИМ? САЛПЫ ҚУЛАК ДЕГЕН КИМ?

Ертеңіне Аққулақ пенен Егеуқұйрық «Батыр тауық»ты ізлеп жолға шықты.

Қараңғы түсіп қалды. Алыстан аппақ болып Ай көрінді. Ақ қулақ пенен Егеуқұйрық күндіз көп жүре алмады. Себебі Шайқустан қорықты. «Шайқус түнде көзі көрмейді» деген екен Аламан тышқан, булар түнде де жүре береді.

Бағана бір порсық салқын жерді қазып, саяда жатыр екен, тап үстіннен шығып қалды. Бірақ ол буларға тиймеді. Аққулақтың апасы алдаған екен-ау. Егеуқұйрық бәле екен, демде бір тесикке кирип кетті. Аққулақ оған өкпеледі:

— Сен жора дәрриу қашып кетесен, ол қалай? Соннан кейін Егеуқұйрық бирге жүретуғын болды. Дәслебинде, бір кесектің астына қалай кирип кеткенін өзі де билмей қалып жүрді, соң үйреністі. Ақ қулаққа да қорқынышлы, бірақ ол гежир еді. Оның үстінде Егеуқұйрыққа мақтанып: «батыр тауықты тауып алайық, Шайқусты жоқ етейік»—деген өзі ғой. Кем-кем жүреклерін басты, көп жер жүрді.

Бір ұақлары шөллеп кетті. Суу ишейін деп салмаға келип еді булар суу ишип атырған тасбақаны көріп қалды:

— Жолларыңыз болсын «қорқақлар!»—деді ол— Сизлер үйлеріңізден онша алыс кетпейтуғын еңіңіз ғой, я адасып жүрсіз бе?

— Адасқанымыз жоқ,—деді Егеу құйрық, Сары мәкийенді ізлеп баратырмыз.

— Сен Шайқустан қорықпайсаң ба?—деді Аққулақ, тасбақаның бір өзі қорықпай, суу бойында қыдырып жүргеніне ғайран қалып.

— Мен Шайқустан да, қасқырдан да, сағалдан да қорықпайман.

— Сен хәммесінен де батырсаң ба?—деді Егеуқұйрық.

— Мен батыр емеспен ал, үстінде тастан постыным бар, сонлықтан да қорықпайман,—деді тасбақа,—бірақ меннен де хешкім қорықпайды.

— Онда бизлер менен жүр, тауықты тауып алайық, жәрдем бер,—деді Аққулақ оны өзлеріне қосып алғысы келип.

— Мен сизлер менен еріп жүре алмайман,—деді қапа болып.— Ал Сары мәкийенді тапқыңыз келсе усы салманы бойлап кетеберің. Азанда усы салманы жағалап келип үш бала менің үкелерімді алып кетті, үйлерінде сақлайжақ екен. Солардың үйінде тауық жасайды.

— Рахмет саған, тасбақа,—деп екі дос салманы бойлап, ауылға қарай кете берді. Ал тасбақа болса оларға ере алмай қалғанына иренжиіп, ізлерінен қарап қалды.

Аққулақ пенен Егеуқұйрық әрі-бери жүріп еді жоллары өнбеді. Тауықтың үйіне жете алмады. Соннан кейін екеуі жарысып, жууыра баслады. Бирін-бири қуып, ойнап та жууырысты. Бир ұақта жақын жерден ийттің үрген дауысы еситілді. Ийт туұралы Порсықтан еситкен еді: «ийт үрген жерде ауыл жақын болады» деп. Расында да жақын жерден үй көрінді.

— Сен жора мына путаның түбинде жасырынып отыра тур, мен хешкимге көринбей барып бақлап қайтайын.—деди Егеуқұйрық. хәм демде жууырып жүріп дөгеректи қарап келди.

— Хешқандай қәуіп жоқ.

— Онда үлкен жайға жақынлайық.

Олар үлкен жайға жақынлап киятырғанда сол жайға жақын бир өзлериниң үйине қусаған кишкене жайды көріп, соған барғысы келди. Сол уақта алдынан тасырласқан биреулер жууырысып өтті. Алдында қашып баратырған Қоянға усаған биреуи шыққан екен, демде үлкен жайдың төбесине өрмелеп шығып кетти. Сол уақта изинен қууып киятырғаны:

— Уай, уай!—деди төменде турып.—Хәй, Мыяў, сен неге мениң күшиклеримди жылатасан? Енди тийсең қуйрығынды жулып аламан! —деди. Сонда булар оның ийт екенін билди. Тамның басында турған Мыяў:

— Мен урғаным жоқ, Салпықулақ, тек ойнап едим, сонда тырна-ғым мурнына тийип кетти,—деди ол кеширим сорап. Буны еситип Салпықулақ бир жаққа кетип қалды. Болмағанда Аққулақ қорыққанынан қалтырай баслаған еди. Қорықпай не қылсын, өзи де ашыушақ екен. Егер буны қуа қойса Мыяўдай жайдың басына шыға алмайды ғой. Сол пайыттан пайдаланып, еки дос жаңағы кишкене жайға жууырып кирип кетти. Ишинде тағы биреулер жатыр екен. Олардың булар менен иси болмады. Соннан кейін булар да қорықпады. Аққулақ пенен Егеуқұйрықта соларға тығылысып жатып, уйқыға кетти. Себеби қатты шаршаған еди.

„ҚАРА КҮШИК“ ДОС ЕКЕН

Қораздың азанда қатты шақырыуынан алды менен Аққулақ оянып кетти. Жүрегі дүрс-дүрс етип, Егеуқұйрыққа тығылды. Себеби бундай дауысты бурын еситпеген-дә. Бул неге жып-жыллы болып жатырман десе, үсти бетинде постын кийген бағанағы Салпықулақ жатыр екен. Салпықулақтың күшиклери оны бүлкілдетип емип атыр. Буны көріп Аққулақтың да емгиси келип кетти. Қатты аш еди. Күшиклерден ауысқан бир емшегін бул да еме баслады. Салпықулақ күшиклериниң арасында Аққулақ пенен Егеуқұйрықтың жатқанын қайдан билсин, өзимниң күшиклерим шығар деп, жата берди.

Сырттан тасырлы, хәрқыйлы дауыслар, «қо-қо-қоқ» деп, бақырып жүрген биреулер, үріп атырған ийтлер көбейди. Ийттиң дауысын есите сала Салпықулақ далаға шығып кетти.

Күшиклердин ишиндеги сезгири, тиришеси Қара күшик екен. Ол бир нәрсени сезгендей ийискелеп, ийискелеп Аққулақты тауып алды. Ол басқа екенін билип, буны тумсығы менен түрткиледі. Аққулақтың қытығы келип кетти:

— Қойса, Қара күшик, ойнағың келсе далаға шық,—деп уяның бир жағына секирип шықты.

— Сен кимсең? Қайдан келдің?

— Мен Аққулақпан, бақыра берме апан еситип қалар.

— Мыяўдың баласымысан?

— Яқ, қоянның баласыман. Бизлер тоғайдан келдик. Қасымда жорам Егеўқуйрық та бар. Сол ўақта уяның бир мушын қазып алып, жасырынып атырған Егеўқуйрық, енди қорықпай Қара күшиктің қасына жуўырып келди.

Қара күшик қасындағы ағайинлерин оята баслады:

— Хәй, түргелиң, бизикине қонақлар келди.

— Сениң ағайинлерин мени жеп қоймай ма?—деди Егеўқуйрық шиңкилдеп, Қара күшикке қарап.

— Бизлер Егеўқуйрық жеп көргенимиз жоқ. Тек бир сапары мен қоңызды билмей тислеп алдым,—деди Қара күшик.

Олар күшиклер менен демде танысып кетти. Қара күшик жоралары менен далаға шығып, шапқыласып ойнай баслады, буларды да мирәт етті. Булар шығыўға қорықты хәм аш еди. Буны билген Қара күшик апасынан қалған үлкен бир сүйекти сүйреп уясына алып келди. Гөжек жорасы оны тек ийискеди де қойды. Егеў қуйрық болса ол да әри-бери тислеп, соң басқа жақтан тамақ излеп кетип қалды.

„САРЫ МӘКИЙЕН“ МЕНЕН „МЫЯЎ“ ҚОНАҚЛАРДЫ ЖАҚТЫРМАДЫ

— Анаў салма бетке барып, көк шөп жеп қайтайық,—деди Аққулақ. —Бизлер ол жақты билмеймиз, тек усы жерде ойнаймыз,—деди. Қара күшик,—тек усы жерде ойнаймыз.

— Егеўқуйрық қайда кетти?—деди Аққулақ жән-жағына қарап.

— Сизлер көрмединиз бе?—деп сорады Қара күшик ағайинлеринен.

— Бизлер көрмедик,—деди олар жабырласып. Булар аң-таң болып турғанда уяның ауыз бетинен бир түп жоңышқаның қыймылдап киятырғаны көринди.

— «Уаў, ўаў—деди Қара күшик жоңышқаны қорқытқысы келип.

Жоңышқа оннан қорықпай, уяның ишине кире баслады. Қара күшик оны тислеп алды.

— Мен ғой, тислеп алайын дедің,—деди шиңкилдеп Егеўқуйрық жоңышқаның астынан зонқ етип шығып.

— Яшақай. Егеўқуйрық маған жоңышқа алып келди!—деп Аққулақ қуўанып: Жоңышқаға қарай жуўырды. Хәм сол ўақта-ақ оны жей баслады. Егеўқуйрық та шымтып-шымтып көрди. Мазалы шығар деп Қара күшикте тислеп тартты. Хеш дәми жоқ еди. Жоңышқаны көрип қалған таўықлар «қоқақласып» келип, жоңышқаны шоқый баслады.

— Хаў, мына бийшара гөжек не қылып жүр бунда?!—деди. Гүләңгир кекиллерин қызартып, пәрин тикирейтип турып.

— Үйинен қашып келген ғой,—деди Сары мәкийен жақтырмай,—хәзир барып қарауылым Салпы қулаққа айтып келейин.

— Мен хеш жақтан да қашып келгеним жоқ. Егеуқұйрық екеуимиз тоғайдан өз үйлеримизден сени,—Батыр тауықтарды ізлеп киятырмыз,—деди. Аққулақ қатты қатты сөйлеп.

— Ой қорқақ-ай, неге өтирик сөйлейсең. Мына қонсының үйінен келгенсең,—деди де Сары мәкийен Салпықулаққа айтыуға жууырып кетти.

— Хәй, гөжекбай, сен ырасынды айт, қайдан келдің?—деди Гүләңгир қораз бұған жақынлап келип.

— Олла ырас, бизлер тоғайдан келдик,—деп Егеуқұйрық айтып боламан дегенше, әйнектен секирип түскен Мыяу оны тарпа басты. Тауықтар ғақақласып жән-жаққа қашты.

— Қоқ! Қоқ! Сен уялмайсаң ба, қонақ ғой ол,—деди Гүләңгир Мыяудың құйрығынан бір шоқып. Егеуқұйрық Мыяу ойнап атырған шығар деп еді, бірақ оған Мыяудың тиси батып кетти.

— Мырр-мырр, бұл қандай тышқан, құйрығы егеудей аузымды тырнап кетти-и,—деди Мыяу, тышқанды зорға тырнағы менен басып турып.

—Мени жибер, Мыяу, болмаса атама айтаман,—деди Егеуқұйрық оннан өтиниш етип.

— Атаңнан қорықпайман,—сени-и —деп, ол қаттылау тислемекши болып еді. Егеуқұйрық оның алдыңғы аяғынан тислеп алды. Мыяу мыяу—деп ол ауырсынып бақырған уақта. Егеуқұйрық зымп беріп күшиклердің уясына кирип кетти. Егеуқұйрықтың алдыңғы еки тиси оғыры өткір еді. Оған ашыуы келген Мыяу изінен қуажақ болды, бірақ Қара күшик оны уяға жибермей, «Уау-уау» деп, турып алды. Мыяу оннан қорыққан жоқ, ал Салпықулақтан қорықты. Достының оннан қутылғанын көрген Аққулақ қуғанғанынан қолын шаппатлап жиберді. Сол уақта алдында Сары мәкийен, изінде Салпықулақ: «бап-бап»—деп жетіп келді. Ол ири, салпы құлақ қызыл ийт еді:

— Гөжек қайда?—деди келиуден дауысы дарылдап.—Темир тордан қалай қашып шыққан? Бұл қызыл ийт сол ауылдағы қоян ферманың қарауыл ийті еді.

— Мен гөжекпен, Аққулақпан,—деди. Аққулақ оннан онша қорықпай.

— Сен бизін гөжеклерге усамайсаң, қайдан келдің?

— Тоғайдан келдик.

— Хә, жабайы гөжекпен де, неге келдің?

— Батыр тауықты—Сары мәкийенді ізлеп келдик.

— Бизлерді ізлеп келген емиш,—ки-ки-ки-ки, деп Сары мәкийен масқаралап күлді.

— Батыр тауық сен бе?—деп гөжек оның қасына жууырып барып еді,—ол қа-қа-лап қашып баратырып:

— Гүләңгир, гөжек мени жейжақ, қуып жибер—деп бақырды. Буны еситіп сол жерде тұрғанлардың бәрі ха-халап күліп жиберді.

— Сен неге оны «батыр тауық» дейсең?—деди Гүләңгир. Аққулаққа.

— Оны Шайқус пенен жекпе-жек төбелеседі деп еситтик. Егеу

құйрық екеуіміз оған жәрдем бериуге келип едік. Шайқус Егеуқұйрықтың ағасын жеп қойған, мени де жейжақ еді...

— Дурыс, дурыс. «Сары мәкийен» Шайқус пенен урысып өз шөжелері наман алып қалды,—деді Гүләнгир. Аққұйрықтың арқасынан қағып —бірақ ол буның апасы еді. Ол хәзир шөже шығарып жатыр.

— Хәй, кишкене гөжегим, сен Шайқусты не қыласан, қазелімде алып кетер,—деді Салпықулақ.—Оннан да жүр, сени апана апарып қайтайын.

— Яқ, бизлер ант ишкенбиз Шайқусқа Сары мәкийен хәм дослары менен қарсы урысамыз, жеңеміз, деп. Бизлер қайтпаймыз.

— Булар бизің қонағымыз, жақсы нийет пенен келген. Мүмкин бизлерге пайдасы тийіп жүрер. Ертең Батыр Сары мәкийен шөжелерін ертіп, далаға шығады,—деді Гүләнгир.

—Мейли оларды өкпелетіп алмаң,—деді де Салпықулақ өзіннің бағып атырған қоянларына кетті.

ЕГЕУ ҚҰЙРЫҚ .БАЛА ПЫШЫҚ“ ТЫ ҚАЛАЙ КУТҚАРДЫ?

Солай етіп, қоянның гөжегі—Аққулақ пенен аламан тышқанның баласы—Егеуқұйрық тауықлардың үйінде бола береді. Гүләнгир буларды жақсы көріп қалды. Қара күшик болса тез-тез келип турды. Ара-тура үйіне апарып бірге ойнап, кеуілдерін көтерді.

Булардың тийкаргы мақсети Шайқусқа топылуы. Оның ушын Сары мәкийен шөжелерін ертіп далаға қыдырып шығыуы керек, ал оның шөжелері еле кишкентай. Болмаса Шайқус бул қатарға келмейді.

Аққулақ өзіннің ағайындарын дым сағынып кетті. Ол Салпықулақтың бағып атырған қояндарын көргісі келді. Асырау қояндарды қаман қойған жер онша алыс емес еді.

Бір күні хешқайсысына көрінбей сол қояндардың темир торына жасырынып барып, әстен ишине сығалап қарады. Ишінде онлаған гөжек хәм үлкен қояндар жасырынып жайылып жүр еді. Олардың жүндері сабалақ, түрлері ақ, қара, гейбиреулері ала екен. Көп уақ олардың ойынына қызығып қарап турды. Өзіннің ағайындарын сағынып, қайтқысы да келді. «Яқ—деді ол—Гүләнгир уәде берді. Шайқусты жоқ етіу керек».

Аққулақ ағайындарын көріп, қонақ жеріне қайтып киятырса, жолда бір пышықтың аянышлы түрде: «Мыйяу-мыйяу» деп жылаған дауысын еситті. Дөгергегіне қарады, көре алмады. Бір уақытта сол жерде жайылуы турған торда шырмалып қалған пышықтың баласын көріп қалды. Жаздырыламан деп урынып шаршап қалыпты. Қатты шырмалған еді. Аққулақ әрі-бери жаздырғысы келип еді қолынан келмеді.

— Гөжек жора, апана айтып кел,—деп жалынды пышықтың баласы.

—Яқшы,—деди Аққулақ жууырып кетти. Тап сол ўақта баласын излеп жүрген Мыяў Егеўқуйрық пенен ерегисип тур екен.

— Сен баламды адастырып келгенсең!

— Сениң балаң бағана ана бетте ойнап жүр еди.

— Онда, оны Аққулақ ертип кеткен. Енди оны ийт жеп қояды,—деп Мыяў шыр-пыры шығып турғанда Аққулақ қаплығып келип:

— Сениң балаң ана жерде аўға шырмалып атыр,—деди.

— Сен өтирикшисең!—деди Мыяў инанбай.—Мүмкин өзиң таслаған шығарсаң! Сол ўақта алыстан «мыяў» деген жип-жиңишке баласының дауысы еситилди. Ол бирден солай қарай жууырды. Торға түскен баласын көріп;

— Шырағым, шырағым, сени ким аўға ораған?—деп аўды тырмалай баслады. Жаздыраман деп көп хәлекленди, болмады. Қайта өзиде түсип қалайын деп еди. Усы ўақлары Гүләңгир де, Қара күшик те еситип қасларына келди. Олар да жаздыра алмады.

—Буны аўға түсирген Егеўқуйрық шығар. Анаў күни сен оны урып едиң ғой,—деди Кишкене сарымәкийен қақалап.

— Өзим түсип қалдым. Бир шымшықтың палапанын услайман деп секирип едим,—деди Бала пышық.—Аққулақ апамды шақырып келди.

— Бул не гәп?—деди бир дарылдаған дауыс арт беттен? Ол Салпы қулақ еди.—Пай әттегене-ай, бала дегенди алыс жибермеў керек-ғой—деди қыйналып. Бала пышық болса қыйналып, көзинен мөлт-мөлт жас шығып тур еди. Хәмме қыйналды, бирақ жаздырып алыўдың хеш илажын таппады. Мойнын аў қысып, пышықтың баласы қатты бақырды.

— Аўды жыртыў керек,—деди Гүләңгир тартып көріп.

— Барлығымыз жабылып тартайық,—деди Қара күшик. Бул хәмеге мақул түсип. Бәри бирден жән-жағынан тартты. Аўдың жиплери хәр шетинен үзилди, лекин пышықтың баласы мойны қысылып қатты бақырып жиберди.

— Мен жаздырып берейин,—деди Егеў қуйрық Салпы қулақтың қасына тымп етип жууырып келип. Кишкентай болған соң оны хешким жәрдемге де шақырып турған жоқ еди.

— Сен қалай жаздырасаң?—деди Гүләңгир.

— Аўды қыйса бақырмайсыз ба?

— Егеў қуйрықтың тиси өп-өткир,—деди Аққулақ қууанып кетип.

— Бақырмаймыз, күшиң жетсе қыйып жибер,—деди Салпы қулақ.

Рухсат болыўдан Егеўқуйрық аўдың қап-қатты сабақларына тисин салып пытыр-пытыр еттирип үзе баслады. Жүдә шаққанлық пенен «Бала пышық»ты қысып турған аў жиплерин айланып жууырып жүрип қыя баслады.

Азмаздан кейин Егеўқуйрық «Бала пышық»ты жаздырып алды. Апасы баласының аўырған жерлерин жалады, қушағына алды.

— Рахмет саған Кишкене батыр, расында да сениң Шайқусқа жететуғын күшиң бар екен,—деди Салпы қулақ оны марапатлап.

— Рахмет Егеўқуйрық,—деди Мыяў да қасына келип, мени кешир сени жөнсиз қыйнаған екенмен.

— Тап-таза аўды қыйып таслады ғой,—деди сары мәкийен мурпын жыйырып.

— Кет бул жерден қақылдаған бәле! Сен мени қысындырып болдың ғой,—деп Гүләнгир оны қанаты менен сабалап-сабалап қуып жиберди.

— Бүгін бизиң үйде қонақ болың,—деди Мыяұ Аққулақ пенен Егеуқұйрықты үйіне мирәт етип.—Салпы құлақ сен қоянларына әкеліп қойған гешириңнен маған қарызға бер, мийманларымды күтейін.

— Қарыз деген не, бундай мәрт қонақлар ушын мен ешейін-ақ бермен. Егеуқұйрық ушын жақсы аұқат таярла.

— Егеуқұйрыққа бир қысым жүуерини мен бермен,—деди Гүләнгир

Солай етип, сол күни Аққулақ, Егеуқұйрық, Гүләнгир хәм Қара күшик Мыяұдың хұрметли қонағы болды. Хәммеси аұқатланып болған соң бәри қосылып, қосық айтты, жақсылап досласып қалды.

Бул күнги отырыспаққа Салпықулақ ғана келе алмады. Себеби, ол түнде қарауыллық ететугын еди.

БИРИНШИ СОҚҚЫНЫ ЕГЕУҚУЙРЫҚ БЕРДИ

Бүгін күн күндегиден де ашық, тынық хәм ыссы еди. Жәниуарлардың бәри саяға, салқын жерге үйір болып тур. Тез-тез суўға келеди, шомылады, салқынлайды, суў ишеди. Не себептен де Аққулақ пенен Гүләнгир көринбейди. Салманың бойына баласын ертип Мыяұ да келипти. Сары мәкийен шөжелерин ертип гәрди-жерди шөпшеп, бир жағын путалыққа алып, қыдырып жүр. Шөжелер урықлықтан көринбейди. Ара-тура олар қара шыбынды қуып кетсе:

— Қурық-қурық, сақ болыңлар—деп, Сары мәкийеннің шыр-пыры шығады.

Бир ўақлары Қара күшик бир нәрсени тислеп, сүйреп келе берди. Оған Бала пышық пенен Егеуқұйрық жәрдемлесті. Бул баяғы Бала пышықтың түсип қалған аұы еди. Олар аұды еки жыңғылдың арасына керди. Хәммеси шаққан хәрекетке киристи. Бала пышықтың кешеден бери домалатып ойнап жүрген домалақ жиби дәртке асты. Аұдыңжыртық жерлери тоқыла баслады. Бул жерде де Егеуқұйрық өзиниң шеберлигин көрсетти. Аұ көзлериниң арасынан балықшының аұ тоқыйтуғын илмегендей зымпылдап өтип жүр. Домалақты болса Бала-пышық жаздырып жиберип тур. Қара күшик тоқылып болған жағын жыйнап атыр. Көп узамай олар аұды жыңғылға керип байлаған ўақта урықлықтың үстинен бир сая зуўлап өтти. Буны аңлап қалған Сары мәкийен шөжелерине:

—Турған-турған жерлеринде жатың!—деп буйрық берди. Қорқынышлы сая тағы да өтти. Бул сапары сая бурынғыдан да үлкен еди.

Ол Шайқус екен. Жерден хешнәрсе көрмеген Шайқус жүдә төменлеп ушты. Хәттеки жасырынып атырған шөжелерге оның қанатының самалы келди. Олар қорыққанынан қалтырап кетти. Апасына қарай жууырыўға оның айтқан сөзинен шыға алмады. Тәртип солай еди.

Қәхәри келип, айналып ушып жүрген Шайқустың усы жерде шөжелердің де, тышқан менен гөжектең де барынан хабардар еді. Лекин, оларды көре алмай; «Бул не, шөжелер менен тышқанлар жердің жарығына кирип кетті ме!» деп, екі көзін жерден айырмай енді хәр бир кесектең арасын тинте баслады. Ғәзеби келгенликтен хеш қорқынышты місе тутпады, себеби ол әбден аш еді.

Сол ұақлары тақырлықта Егеуқұйрық көрінді. Шайқус мәтдал төмен қарай бойын таслады. Егеуқұйрық та наятый жууырғыш еді, ол Шайқус буған тасланған ұақта салманың қашысына қарай қашты. Шайқус халықлап, кегирдегін созып, қанатын қақтастан зуұлап келип енді тышқанға иймек, өткір тумсығын салажақ болғанда Егеуқұйрық бірден көзден ғайып болды. Бул ұақта оны көріп турған дослары да жүректері суұлап кетті. Әсиресе Ақ қулақ: «Өлді ғой!» деп бақырып жибере жазлап еді. Шайқус болса пәт пенен келип, салманың қашысына урылды хәм салмадағы суұға жалп етип қулады. Ол жалма-жан суудан қанатын сабалап көтерілиуге хәрекет етті. Зордан дегенде қайтадан көтерілип уша баслады.

— Сени тапсам жулмалайман, жер тесер!—деп оны жойтып алған Шайқус, кетпей ізлей баслады, лекин таппады.

Егеуқұйрық қашшан өзи әдептен таярлап қойған иinine кирип жатыр еді. Буны көрген Сары мәкийен абайсыз дауысын шығарып күлип жиберді. Сол ұақта Шайқус:

— Хә шайтан шөжелерің қайда?!—деп Сары мәкийен жасырынып турған боянлыққа тәп берді. Буны көрген шөжелер: енді апамызды өлтирип қояды,—деп қорқысып жатырған жерлеринен шыға-шыға шүйкилдесип солай қарай жууырысқан ұақта Бала пышық Шайқусты алаң етип, нәхән гүжимге қарай қашты. Шайқус енді шөжелерді көрмей, Бала пышықтың изинен қатты ашыуға минип:

— Тоқта, сеніме-сени, хәзир тутып жеймен!—деп, бар пәрманы менен қуып киятырғанда Бала пышық гүжимнің геуегине кирип кетті. Шайқус зорға дегенде гүжимге соқлығыспай, жоқары қарай қаймықты.

Себеби, ол Егеу құйрықтан пәнт жегенликтен бул сапары сақланған еді. Оның менен қайтпады, бирақ булардың ауызбиршилик пенен хәрекет етип атырғанын сезе баслады.

АК КУЛАКТЫҢ МАҚСЕТИ ҚАЛАЙ ИСКЕ АСТЫ?

Шайқус баяғыда-ақ Аққулақты өлдиге есаппап еді. Оның ауыл бетке қарай зытқып баратырғанын көріп хайран қалды. Жақын жерде басқа хешким көринбейді. Усы сапары гөжекте қолға түсиретуғынлығына гүманланбады.

— Хай, бийшара гөжек. Сениң қай жериннен бүрсем екен?! Қай жериннен баслап жулсам екен?—деп үстинен айланып ушып, азмаз ермек еткиси келді. Тез жете қояйын десе бағана Егеуқұйрықтың кесапатынан жарақатланған қанаты тез ушыуына кесент етті.

— Мына қыйтар көз не қылады-әй!

Шайқус бар пәрманы менен қанатын қақты. Ақ қулақ болса оннан сайын зытқыды. Бұрынғыдан шаққан хәм күшли еди. Оның үстине мәртлиги де бар. Гөжек өзін узағырақтағы еки түп ири ерманы жыңғылға бағдарлады.

— Хә, сорлы, өлимге өзін баслап баратырсаң-ба!—деп Шайқус төменлеп енди илиүге қолайласқанда Аққулақ еки түп жыңғылдың арасынан арман қарай ытқып өтти де кетти.

Бул ўақытта хәр қайсысы бир путаны паналап, бул ойынның ақыбетин күтип отырған Аққулақтың дослары жуўырысып сыртқа шықты. Себеби, егер Аққулақтың ауына түспей, өзи Шайқустың тырнағына түсердей болса, жәрдем бериўге тайын еди.

Шайқус еки түп жыңғылдың ортасынан ол да төменлеп зуўылдап ушып өтип баратырғанда қурылған торға барып илинди қалды. Буны менсинбеген Шайқус кейин қарай серпилди. Сол ўақта жыңғылдың түбинде аңлып турған Гүләңгир өткир тепкирин хәррийтип секирип келип бир тепти. Болмаса Шайқус шығып кетиўи де мүмкин еди. Буны күтпеген Шайқус бир қанаттан анықлап шырмалып қалды. Ол Гүләңгирге умтылды хәм оның үлкен кекилиниң жартысын жулып алды. Қатты ашыўға минген Гүләңгир де тағы бир тепти хәм оның көзинен шоқып алды.

Бул ўақлары Егеўқуйрық пенен Бала пышық та қарап турмаған еди. Бағанағы домалақ жиптен қалғаны менен елеспесиз жуўырып жүрип, Шайқусты торға хәр жеринен шырыштырып байлай берди. Өрмекшиниң ауына түскендей мен-мендик пенен, бир жулқынсам шығаман ғой—деген Шайқус еки қанатының да қозғалмай қалғанын биліп:—«Ўақ» деп жамбасына бир урды хәм:

— Хәй, сизлер бийшара мақлуқатлар! Қалай мени қолға түсирдіңыз?—деди, басын олай бир, булай бир урып жатып.

— Себеби, сен күтә мақтаншақсаң,—деди Гүләңгир.

— Себеби, сен күтә жаўызсаң,—деди Бала пышық.

— Себеби, сен бұрын бундай қарсылық көрмегенсең,—деди Егеўқуйрық

— Себеби, сен өзиннен кишкентайға умтыласаң—деди Қара күшик.

— Себеби, сен жалғызсаң, досларың жоқ!—деди Аққулақ.

Аққулақтың дослары қол шаппатлап жиберди. Шайқустың бұған ары келди, бирақ қутылыўдың хеш илажы жоқ еди.

Күйтақандай сап-сары шөжелерин ертип, шүйкилдетип, жуўырыстырып Сары мәкийен де жетип келди:

— Сизлерди, Шайқусты жеңгениңиз бенен қутлықлайман!—деди. Ол Аққулаққа жүдә үлкен хұрмет пенен қарады.

— Бул жеңистің қаҳарманы Ақ қулақ!—деди Гүләңгир. Енди булар үйлерине қайтыўы керек, —атасы менен апасы биротала гүдерин үзген шығар.

— Мен буларға саўға етип бир гешир хәм еки буўдайдың масағын беремен,—деди Сары мәкийен.

Дослар бирден айрылысып кеткиси келмеди. Әсиресе Бала пышық пенен Қара күшик булардың қолларынан услап алды.

— Булар қорқады ғой,—деди Мыяў да келип, гәпке араласты.

— Қорықпайды,—деди бир дарылдаған дауыс. Бул Салпы қулақ еди. Ол жаңа ғана қарауыллықтан қутылып, жас кишкене досларынан хабар алайын деп келип еди.—Мен өзим үйлерине шекем узатып саламан.

— Рахмет саған Салпы қулақ. Сен бизиң нағыз достымызсан,—деди Аққулақ хәм Егеуқұйрық.

Булар дослары менен хошласып, Салпы қулақтың изине ерип былайырақ шыққан ұақта алдындағы дүмпектиң аржағынан Ана қоян менен Егеуқұйрықтың атасы Аламан тышқан шықты. Олар балаларының усы жаққа кеткенин Тасбақадан еситип, ізлеп киятыр екен.

Солай етип, олар Аққулақ, Егеуқұйрық хәм оның мәрт дослары Шайқусты женип қәуиптен қутылды. Бул мәртлигине тек Аққулақтың апасы менен Егеуқұйрықтың атасы емес ал барлық дослары қууанды хәм мақтаныш етти.

III. ХОЖАЛЕПЕСТИҢ ҚАРА МЫЛТЫҒЫ

(Гүрриңлер дүркини)

„ҚУМБЫЗ АҰЫЛ“ ДЫҢ БИР ПУХАРАСЫ

1943-жыл бизлер Шақаманнан Мойнақ аймағына қараслы «Қумбыз ауыл» деген жерге көшип келдик. Бизиң арқа тәрәпимиздеги «Қара қолтық», «Етсоюз» деген ауыллар менен тығыз байланыста болып, «Тик өзек»тиң бойында жасадық. «Тик өзек» пенен балықшылар кемелери арқалы басқа көллерге, теңизге шығып, балықтарын аұлап қайтады.

Журт қатары бизлер де биреудиң таслап кеткен қамыс қақырасында жасадық. Ал бизиң көл бетки тәрәпимизде, бизиң үйден де көре гөнөтозлау қақырада, адамлардың айтыуы бойынша «Хожалепес бурық» деген бир балықшы адам туратуғын еди. Оның 2-класста оқыйтуғын Нәзийра деген қызынан басқа хешкими жоқ еди. Ядымда, оның сырт пишими тап маған Тургеновтың «Муму»ындағы Герасимди еслетер еди. Узын бойлыдан келген, оң көзиниң гүли бар, басы да мен сол ұақлары көтере алмайтуғын гүрбектей бар, мойны бурық, аұзының оң жақ жийеги тыртық, оң қолының еки бармағы жоқ, жасы 50 лерде ме? Бир мохмин адам еди.

Мен оның ара-тура аңшылық етип қайтатуғынынан да хабарым бар, лекин ол этирапта мергеншилик етип, қус ататуғын адам еки үйдиң биринен шығатуғын болған соң онша қызықпадым. Тек «Қумбыз ауыл»дың бир пухарасы сыпатында көрген жеримде: «Әссалаұма әлейкум Хожалепес ата» деймен де, қолынан алып өте шығаман.

Сол ұақлары мен төртинши класста оқыйтуғын едим. Ондай, ауылда адамлар аз болмағанлықтан көптең бири қатарында әхмийетте бермес едим. Мени оның өмири қызықтырады деп те ойламадым, мениң ушын бир хұрметли адам болады деп те ойыма келмеді. Сөйтип

жүргенімде Хожалепес атаның басынан кеширгенлери, көрген билген-лери күтә қызықлы оны айтып бериуге өзи де шебер адам екенлигин ойда жоқ жерде билип қалдым. Бул сырдың ашылыуына бир сарқум суу себеп болды...

ЖЕҢСИЗГЕ ТАҒЫЛҒАН ТИС

Бир күни балалар менен бирге өзлеримиздің соғып алған оқ жайымызды, «Қоблан»ымызды (рети келгенде айта кетейин, сол уақ-лары Мойнақ балаларының өзлери соғып алып атып ойнайтуғынын «Қоблан» деген ойыншығы бар еди. Бир метрдей жууан қамыстың бир ушынан тап бууынның түбинен ярым гертик етип кесиледиде, узынлығы еки-үш қулаштай шийқамыстан оқ дүзетип бир ушын сол гертикке илдиреди. Екинши—жоқарғы ушын қанылтырдан ис соғып, алып, қыстырып, жууан қамыстан «Қоблан»ның сабынан услап турып, аспан-ға қарай зыңғытылады. Оның оғы пәт пенен жоқарыға қырқ-отыз метрге шекем бәлентлеп ушады) атып ойнау ушын ауылдың сыртында-ғы далаңлыққа шықты. Гейде бундай ойын узаққа созылып та кете-ди. Өзлеримиздің түсинигимизше оқжай менен майда-шүйде қус, гөжек, тышқан атып алыуға болады деп ойлайтуғын едик. Соның қы-зығы менен ауылдан әдеуір алыслап кетип, гейде мектептен де кеши-гип қаламыз. Я оқжайымызды «Қоблан»ымызды сындырып, я оғы-мызды жойтып бостан-бос қайта беремиз. Ырасын айтқанда сол күнлери «оқжай», «қоблан» соғыудан меннен өтетуғын шамалы еди. Атып алған хештенеси болмаса да, кими, бир қоянның қашып баратырғанын көр-генин, кими пошшаторғайдың аспанда сайрап турған жерине атқан-да оның қаймығып кеткенин айтысып үйине келгенше гәп тауып келеди.

Бүгінде сол әдетимизше ойын майданынан қайттық. Балалар аш болып та, шөлlep те қалыпты. «Тик өзек» тен сууды симирип ишип-нишип алды да, үйлерине жууырысып кетти. Ал мен болсам, апамның айтқаны бар: «қызып жүрип муздай суу ишпе» деп, сол режимди услап, өзектен ишпей, Назийраның үйинен бир сарқум суу ишип шық-қым келди. Билмеймен, бир жағынан Назийраны да көргим келген бо-лыуы керек. Ол үйинен көп сыртқа шыға бермейтуғын еди.

Нәзийра үйінде екен. Маған бир сарқум суу әкелип, мен ишип болғаннан соң үйине кирип баратырған Нәзийраның кийип жүрген мақпал жеңсизиниң арқасына илдирип қойған анау-мынау шаққынын қарамындай бар жып-жылтыр болған иймейген сүйекти көрип қал-дым. Жақынлау барып:

— Нәзийра, арқаңа илдирип қойған нениң сүйеги? — дедим қызықсынып.

— Мынау ма? — деди ол, қолын артына қайырып, сүйекти услап көрсетип — ол сүйек емес, жолбарыстың тиси ғой.

— Жолбарыстың тиси?! — деп хайран қалып, оны өзим де услап көрдим. Расында да ири бир жабайы хайуанның тиси еди. Мен ол тистің қайдан пайда болғанын сорамай атырып-ақ Нәзийра:

— Усы жолбарыс пенен ағам ушырасқан. Соң сол жолбарысты көп-шилиқ болып өлтирген, — дейди. Соның тиси қусайды. Апам балалары өле бергеннен кейін мениң арқама тағыпты, — деди.

Маған бул ўақыя ҳәдден тыс қызықлы ҳәдийсе болып туйылды. Нәзийра, сорай берсем өзінше айтажақ ойы бар еди, бирақ мен бундай қызық ўақыяны өз басынан кеширген адамның аўзынан еситким келди. Жолбарыс туўралы еле ҳештене де еситкеним жоқ еди.

Көп иркилгеним жоқ, үйге қайтып кеттим. Китапларымды жыйнап мектебиме бардым. Класста отырып та сол жолбарыстың тиси — туўралы ой менен бәнт болдым.

«Хожалепес ата маған ол туўралы айтып береқойса қәне!» ол жағын да уўайымлайман. «Қойсаңа бала, басымды қатырма!» деп жибере ме депте қәуипсинемен.

Мен елеге шекем қуўанаман. Хожалепестин, өз аўзынан тек жолбарыстың тиси туўралы емес, басқа да көплеген аңшылыққа, балықшылыққа, балалардың бурынғы қыйын турмысларына, жигирманшы жылларды еслететуғын басқа да ўақыяларға байланыслы гүрринлерин еситтим. Оларды сизлерге де айтып бериў бахытына ийе болдым.

Усы гүрринлердин бәрин де сол Хожалепес ата өз аўзынан өзинин тиккелей қатнасқан ўақытларынан айтып берген еди. Лекин, мен оларды сизлерге қолайластырып, ўақыяның болып өткен ўақтына қарай ретлестирип жазып шыққанман.

„ӘЖИРИМ КӨЛ“ ДИҢ ШОРТАНЫ

«Әжирим көл»дин шортанлары бизлерди талай ашлықтан сақлап қалды» деп баслады ол дәслепки бир әңгемесин хәм даўам етти — «...Бир күни ағам түни менен ыңқылдап, аўырып шықты. Түнде муз әдеўир қаймақласып шығатуғын гүздин аязлы күнлери еди.

— Лепесжан! — деди анам (Хожалепес — деп үлкейген соң ата-ла басладық ғой) — азанда Көл бетке өзин барып қайтпасаң ағаңның мәниси жоқ ғой — деди. Анамның бул гәпин көкирегінде түйип жатқан мен, таң азаннан ояндым да, ағамның көлдин етегине қурып кеткен қазасын қарап қайтыў ушын марданымды алып, көл бетке жолландым. Шамасы жасым 13-14 лерде бар еди.

Күн шыға шөгиртекликтен, гөне қопалықтан дуўрылап жүрип қатара қаза салынған жерге жетип келдим.

Суў муздай екен. Аяғымдағы таза шерим етикке исендим де, қазаны қараўға тийисип кеттим. Ший қамыстың жуўанлығындай қызыл жынғылдың шыбықшаларынан өрилген қаза еки үйдин орнындай жерди алып, қора-қора, айланба-айланба етип салынған екен. Хә дегеннен еки шортан, үш бөргени қазаның арасына илинип қалған жеринен суўырып алып, марданыма салдым. Соң қазаның ишиндеги еркин жүрген балықлар оңайылық пенен туттырмай ҳәлеклей баслады. Етим қызып алғаннан соң самбырда-самбыр суўды кешип жүрип тағы бир-екеўин

ушлап, қазаның ишин тарылтып, енди тағыда талапланып атыр едим, бир бөрендей затты басып алдым. Ол да қозғалып кетип, суўға шалқортама қуладым. Арым келип, жылай жазладым. Бирақ қазаның ишине үлкен бир балықтың қамалғанын билеп, қуўанғанымнан басқасын қойып, соның изине түсип алдым.

Бир-еки рет қолымнан да шығып кетти, суўға да қулап түсип атырман үсти-басым малмандай болып, қазаның иши қап-қара батпақлыққа айланды. Бир ўақлары ол балықтың ала-шубар арқасы көринди. Ол нәхән шортан балық еди. Соның арасынша қазаның сетілген жерине туўрылап бара бергенде үстине бойымды таслап, айқулағынан шырп еттирип ушлап алдым. Екинши қолымды сағағына сала биргеним, жыртқыш шортанның жайықтай аўзы қолымды «хапп» еттирди тислери кирип кеттима, аўырсынғанымнан: «Апа!» деп, бақырып жибердим. Оның менен жиберейин бе, үстинен шортанды уймаға басып, қолымды сағағына тығып, ал тисленген бармақларымның аўырғанына қарамай шортанды алып сыртқа шықтым. Жерге сүйретилип киятырған шортан әри-бери былғақлады, болмады. Жығыла-сүрниге, оны қушақлаўым менен марданымның қасына барған ўақтымда, анадай жерден биреўдің бери қарай жуўырып киятырғанын көрдим:

— Лепес! Лепесжан! — деп, даўыслап, орамалы да түсип қалғанба, жадаңбас, маған қарай жуўырып киятырған апам еди. Оның шыбындай ушып, атымды айтып даўыслап киятырғанына қарағанда, жаңағы мениң «апа!» деп қаттырақ шыққан даўысымды еситтима деймен. Мен оның бетине күлимсиреп қарай, қолымдағы мениң бойыма шамалас шортанымна мардыйып, бир-еки адым атқанымды билемен, соң мийим айланып жығылып түстим.

Соннан үш айдай жүрип шортанның шайнап таслаған бармағымды емлеттим. Бирақ, бармағымнан айрылсам да нәхән шортаннан айырылып қалмай, ушлап алып келгениме жүдә разы болдым.

ГҮҢГИРЛЕК

Бир жылы қыс қатты келди. Бүгин ойып, аў салып кеткен укәтертеңине зорға ойып алатуғын муз қатып қалатуғын еди.

Аўылдың тусында дәрьядан бөлинип көлге қуйып турған бир өзек бар еди. Жазда шомылыўға, қайық минип барып балалар менен бузаў оты алып қайтыўға жүдә қолайлы. Сол өзектиң муз да тас болып қатып қалған, аўыл адамлары үки қазып өзектен суў ишеди, мал суўғарады.

Бир күнлери өзектиң суўы кем-кем қайта баслады. Муздың үстинде турып қудықтан алғандай арқан байлап, шелек таслап алатуғын халға келди. Аўылдың тусы кең, кемелер келип-кетип туратуғын болған соң терең. Ал өзектиң өр бети сайыз, ағысы да қатты еди. Гейде суў қайтқанда өзектиң өр бетиниң ултаны көринип қалатуғын жағдайлар болады.

Төрт бала болып ойласып, бирге азанда қамысқа барыуға азан менен атландық. Арманырақ шыққаннан соң ешеклериміздің басын өзектің өр бетіне қарай бурдық. Сондағы мақсетиміз, өзектен бір үкі қазып, гүңгирлекке яғнай муздың астындағы суусыз қуыслыққа түсіп ойнау. Қолларымызда балталарымыз, сүймен де бар. Муз ойыуға тийісип кеттік. Шығып киятырған күннің нурына шағылысып, шашырап атырған муз унтақтарының шоқтай жалт-жулт еткеніне мәс-майрам болып атырмыз.

Үкини ойып болып, ишине қарасақ тап шаңарақтан үй ишине қарағандай муздың асты жүдә шырайлы, кең болып көрінді. Соның арасында: «сен түс, мен түс» болып атырмыз. Ишиміздегі есбилеу Бердан деген бала:

— Тоқтаң жоралар, — деди — гезек пенен түсеміз. Екеуиміз сыртта қаламыз. Сыртқа тартып шығаратуғын да адам болыуы керек ғой. Қәне Лепес, арқанды белиңе байла, екеуиміз түсе берейік.

Солай етип, Бердан екеуиміз төменге түстик. Ултандағы батпақтар тонлап қалған. Жерде тұрып қолымызды созсақ төбедегі музға тиймеді. Соннан екеуиміз гүңгирлектің асты менен бақырысып, шақырысып, орден-ыққа жуырысып, ойнап атырмыз. Дауыстарымыз әжеп тәуір «жың-жың» етип, шығады. Өзектің өр беті еңсіз болған соң онша кең емес екен. Бірақ ұзынына қарай кете бересен.

Төменге қарай бираз жерге шекем барып едик, бір ұақтары ултандағы ойық-ойық жерлерде суу қалып, оларда балықтардың барлығын билдик. Бурында гүңгирлектің астынан балық ушлап жүргенбіз. Екеуиміз дәриу гүңгирлектің астындағы суудан балық ушлауға киристик. Шеп болған жоқ бес-алты бөрге, бір лапыш ушлады. Бұның ушын да аз ұақыт кетпеді.

Бір ұақтары үкинің ауыз тәрәпинен биреудің бақырған дауысы шықты.

— Бақырған ким?

— Үсен бе деймен. Шиңкилдеп шығады ғой, — дедім, қорқып. Екеуиміз солай қарай жуырысып кеттік. Келсек төменде бір қолын ушлап Үсен жерде домалап жылап атыр.

— Хә, не болды?

— Ким ийтерип жиберді?

— Қай жерің ауырды? — деп, жағасынан алып атырмыз. Жоқарыда қалған кишкентайымыз Ермек арманырақта тұрып:

— Хешким ийтерген жоқ, сизлерге қарайман деп, қулап кетті! — деп бақырды.

Қолынан ушлап түргелтейін дегенімде оннан бетер:

— Қолым! Ұай-ұай қолым сынды! — деп жақынлатпады.

— Енди не қыламыз. Гүңгирлектің астындағы балықтарды да көзім қыймай баратыр.

— Аузыңа қумды қуып отыр! — деди Бердан — хәзир жаңағы тутқан балықтарымызды алып келейік.

— Мен де түсейін! — деп сырттан Ермек бақырды. — Бір өзім қорқып турман.

— Ҳәзир шығамыз, — дедик те, бизлер балық бетке қарай кеттик. Тағы да сууды самбырлатып, балық изледик, майда-шүйде балықтардан онлап тута алмадық. Үсти-басымыз малпақ-салпақ болып үкинің аұзына қайтып келсек, Үсен дир-дир етип қалтырап, қолын ұслап еле жыламсырап отыр екен.

— Ермек!

— Ермек жоқ. Жаңа ешеклер аңқырысып еди, бизнің ешек жибин үзип кеттима деймен, соны қуып кеткен шығар, — деди Үсен — мен де әри-бери дауысладым.

Бизге еди гүнгирлектен сыртқа шығыу ууайым болды.

— Ермек хә Ерме—е—ек! — дауысымыздың барынша бақырып атырмыз. Муздың астынан дауыс сыртқа шықпай ма, тым-тырыс.

— Енди не қыламыз? Үкиге қолымыз жетпейди. Бәримизде тоңып, қалтырай басладық.

— Қәне, мени көтерін — деди Бердан. Бир өзимнің күшим жетпеди. Үсен болса жақынласаң: «уай-уай қолым!»—деп бақырады Бердан ийниме еки аяғын қойып тикейежақ еди, мен тентиреклеп кетип екеуимиз де ларс етип қуладық.

— Мен таптым! — деп бақырды Бердан. — Ҳәзир бир белсаптай ағаш тауып әкеліп, белине жип байлап, сыртқа ылақтырамыз, ол үкинің аұзына кепленеди. Солай деди де ол ағаш излеп кетти. Мен сыртқа шығыудың басқа бир жолын ойлап, үкинің астында гунжыйып отыр едим бир тастай нәрсе ийниме дүрс ете қалды. Қорыққанымнан селк еттим. Ийнимде бир сықыллы болды. Бердан бир ағаш тауып келип, ылақтырдыма деп едим. Қарасам ийниме тийген ешектің темир қазығы екен. Қазықты ұслауым менен жоқары қарадым. Төбедеги үкиден бир ешек төмен үңилип тур.

— Бердан Ешек! — деп қышқырып жибергенімди билмейде қалдым. Әлбетте, бул қатты қууаныш еди. Ол да қыйсық-шолжық төрт-бес шақа, тамыр қолтықлап киятыр екен. Қолымдағы қазықты көріп!

— Яшақай! — деп ол да секирип-секирип түсти. Бул Ермектің ешегі еди. Шамасы суу ишкиси келип, үкиге келген қусайды.

Солай етип, Ермектің ешегінің жәрдеми менен бәримиз де гүнгирлектің астынан аман-есен шықтық. Ұслаған балықтарымызды да ұмытпадық. Ал Ермек болса бир қопаға басын тығып уйықлап қалған екен. Қамыс кимнің қамысы, ешеклеримизге минип алып ауылға қарай хайт қойдық,—деп Хожалепес ата әңгимесін тауысып, енди ауларын жөнлестіріуге қарап еди, мен шыдамай:

— Үсен не қылды? Қолы сынбап па — деп сорадым. Хожалепес ғарқылдап күлип:

— Тап сениң бирге ойнап жүрген жорандай, аяп сарайсаң-ау. Оннан бери неше жыллар өтип кетти, балам. Балалық уақта жығылмаған аяқ-қолын ауыртпаған бала бар ма. Ҳәзиргідей бир-биреуден хабар алып, көрисиң туратуғын уақыт емес, ол жағы ядымда жоқ, — деди де, мениң менен басқа оның жумысы болмады.

КӨШПЕКТЕГИ ЖАЙЫН

Шырт уйқыда жатыр едим:

— Лепес, хә Лепесжан!—деп апам түртип, оятып жиберди. Орыннан ушып түргелдим. Әтештанда «лып-лып» етип жанып турған май шам үстимдегі көрпелің желпіуі менен жалп етип өшип қалды.

—Шоршып қеттін бе? Жағаңа түкир, жағаңа түкир. Пай усы мырзағада, — деп тоңқылдады апам.

—Неуе?

—Бозатаудағы әжағаң сени көлге алып кетежақ.

—Хе, неге?—дедим де, түргелип кийине басладым. Көлге, тоғайға барыуға қуштар мен де не тұрыс.

—Көлде хешкимге услатпай жүрген бір жайын бар қусайды, — деди мурнын гиржийтип. —Соны услайжақ.

Соның арасынша:

—Лепес!—деген сырттан Айдарбек ажағамның дауысы шықты. Көлдің етегинен бес-алты шомды алып, қайыққа салдық та, үш адам болып таң атпай тұрып көлді төрлеп жүзип кеттік.

Апамның айтқанына инанғым да келмейди. Қырсығып отырған шығар. Бұл ұақлары ау қарауға да ерте. Не екенін билмей киятырман.

Үш-төрт айдыннан өтип, үлкен бір айдынның ортасында ығып келген бір үйдің қарамындай бар көшпекке келип, қайықты байладық.

—Шомларды түсир, Лепес,—деди де, ажағам өзи қайықтың ишиндегі бір қулаштай шанышқысын алды. Әжағамның қасындағы адам дәрниу шомларды сыртқа атып-атып урды да:

—Мында кел, мына шомды жағып беремен, қолыңа көтерип тұр, —деди де, биреуін алыстырып, маған беріп, өзи де қайыққа миніп, бір шанышқыны алды. Екеуі қайықтың екі жағына қарап, сууға үңилип шанышқысын гөзенип тұрып алды.

Мен енди барып түсіндим. Қараңғыда жайынды от жағып шақырады, деп еситетуғын едим. Мени шом жағып, көтерип тұрыу үшін алып келген екен.

Ырасында мениң жұмысым да ауыр еді. Бір шом жанып таусылды, екіншісін алыстырдым. Ол да жанып таусыла келді. Екі қолым талып, көзіме түтін кирип те келистире алмай атырман. Сонда да мениң де екі көзім сууда.

Бір ұақлары ажағам шанышқысын силтеп, зыңғытып жиберди. Изинше қасындағы жорасы да шанышқысын атты. Соның арасынша суу гүмбир-самбыр бола қалды. Әжағамның қасындағы адам пәт пенен сууға шалқасынан түсіп қулады. Шанышқы да, өзлери де жип пенен қайыққа мықлап байлаған екен. Қайық та, ажағамлар да жайынның изинен қараңғыға сицип көринбей кетти. Өзлери де көринбейди, дауыслары да шықпайды. Әри-бери шомды жағып қараған менен пайдасы жоқ. Көшпектен суудан өтип, аяғыма ызғар өтті. Қорқайын дедім:

— Әжаға-а!

Тым-тырыс. Олар сууға батып кетти ме деген де, жайын жутып жиберди ме деген де ойлар келип, жыламсырап:

— Әжаға—а, қайдасызлар! —деп дауысымның барынша бақырдым.

— Лепес! Қорықпа, хәзир қайтамыз!—деген әжағамның дауысы еситилди.

Сол ұақлары жайын тартқан әжағамлар минген кеме көринди. Таң да атып кетип еди. Мен болсам айдынның ортасындағы көшпекте отырып балықшылар менен жайынның арасындағы жекпе-жек айқасты көріп хәм тамашаға да, хәм қорқынышқа да баттым.

Жайын еле қайықты зууылдатып биресе былай, биресе былай тартып жүр. Қайықтың еки жағында екеуі, асау ат жеккен арбадай қолларындағы жайынға шаншылған шанышқының жибин аттың жылауындай тартып отыр. Гейде жайын бирден қаймыққанда, қолларындағы бәкир менен басына урып қалады. Бир ұақлары жайын кемени бир қапталдан дүгип жибердима, аударылып түсти. Көшпекте отырып мен бақырып жибердим. Олар да қарыулы, шаққан жигитлер еди, сол ұақта ақ кемесин дүзиулеп алып, жайынды бекиштирип бир урды. Туұлаған жайын бир жағынан хәлсиреп, бир жағынан шанышқының жибин тартқан жаққа қарай аумалақлап келип көшпекке дүкти. Пәт пенен кеме де көшпекке шығып кетти. Олар секирип түсип, жайын тағы бир булқынған ұақта, кеме жибермей қалып, ол да аударылып түскенде еки жигит те жайынның басына бәкирди қадап үлгерген еди.

Сол күни узынлығы кемедей, басы тандырдай хәм мурты бир суу жыландай бар нәхән бир жайынды қолға түсирип ауылға қайттық.

Кешке шекем оны пуштарлап, деңгене етип ауылға таратып көп күнге шекем семиз жайынның етин жеп, оңып қалдық.

Оннаң соң қайтып ондай жайынды ушыратпадым.

КӨЛ БОЙЫНДАҒЫ ЖЕКПЕ-ЖЕК

Ол ұақлары қамыслар ауылдың иргесине тийип туратуғын еди. Бизің отқа жағатуғынымыз да, соғатуғын жайымыз да, қорамыз да сол қамыстан питеди. Қыс болып, муз қатыудан хәмме қамыс орыуға кириседи. Ауылға жақын, әлжиуаз қамысларды онша менсинбеймиз. Ешек шана менен әдеуір алысқа барып, жууан, мықлы қамыстан алып қайтамыз. Сол жүргенде шошқалардың жаңа жүрип кеткен сүрдеуін де, аўнаған жерлерин де тез-тез көріп турамыз. Гейде адамлардан сескенип, анадай жерде патырақлап қашып баратырғанын ямаса бир қопақтың ар жағынан қулағы едирейип қарап турғанын да ушыратып қаламыз.

Көлде жолбарыс, қасқыр да болады деп есitemиз, бирақ оларды гезлестирмедим.

Қыстың соңғы күнлери. Бердан екеуимиз бир шана менен қамысқа кеттик. Көлдің шети жыңғыллық хәм майда таллық еди. Түс боламан дегенше адамға он-он еки баудан қамыс ордық та, шанаға тийеп енди ауылға жолланайын деп атыр едик қапталымыздағы бир бүктен шошқаның бес-алты торайы шыңғырысып, шапқыласып шыға келди. Суп-сулыу ала-шубар торайларды көріп бизлерде не турыс, излеринен қууа ала жөнелдик. Өкпемиз өшип, гә жығылып, гә сүрнигип дегендей,

орден-ыққа қашқан торайларды қуып жүрмиз. Олардың биразы бүк қамыслыққа кирип кетті. Соннан мен қуалаған бирейі тақыр музға шығып, тайғанақлап атырған жерінен услап алдым. Ол да дауысының барынша шыңғырып атыр. Аяқтарын сермелеп, жулқынып қолымда тұражақ емес. Бердан келип жәрдем етип шыжым жип пенен аяғын тас етип байладық. Тумсығын да бекиштирдик. Сыртынан гүртем менен орап, қолтығыма алдым. Бердан ешекті айдап жаңа бес-алты адым жүріп едик Бердан:

—Анаған қара!—деп дауыслап жиберди.

Бағанағы бүктің арасынан бір торайды желкесінен тислеп шығып киятырған қасқырды көріп қалдық. Ол сол жердегі жыңғыллыққа туұрылап баратыр еді. Бизлер дәрриу шананың артына жасырындық. Бүктің аржағынан торайлардың дауысы шығады. Соның арасында бүктің ишіден азыуы айланған бір қабан өкірең қағып жууырып шықты да, жан-жаққа бір қарап алып, жаңа жыңғыллыққа жақынлаған қасқырдың ишіден қос аяқлап қуып кетті. Аұзындағы торайы шыңғырып, баш бермей атырған қасқыр соның менен әўере болып атырған ўақта үстине дөнип барған қабанды қайтарыу үшін тисін ыржыйтып қарайман дегенше, қабан азыу менен қағып жиберіп, өзі пәт пенен аржағындағы нәхән бір түп жыңғылға кирип кетті. Қақ жыңғылға илинип, қысылып я арман я берман кете алмай тұрған қабанға қасқыр да топылып, бөксесінен бір алыуға алып еді, қәпелімде өзі үстіден аұнап түсті. Бизлер сылт етпей шанаға тийеген қамысымыздың артынан қарап тұрмыз:

—Қасқырға не болған?

—Дауысыңды шығарма,—дедим Барданға,—әне, әне қабан шықты. Қабан топырақта аұнап атырған қасқырға қарамастан үсті-басы қан-қан болып тентиреклеп жүрген торайды ертип, бүк қамыслыққа кирип кетті. Ал қасқыр болса еле тырс етпей жатыр. Арамыз 40-50 адымдай бар-аў.

—Мен билсем қасқыр қатты жараланды-аў,—дедим Берданға,—әсте барып көреміз бе?

—Мен барып, сырттан қарап келейін сен мына торайына бек болып тұр,—деді де Бердан қасқыр жаққа кетті. Көп узамай келді:

—Қасқырдың ишек-қарны ақтарылып қалыпты. Қашшан муқ қапқан екен,—деді Бердан.—Енді не қыламыз?

—Не қылатуғын едик, қасқырды шанаға көтеріп урамыз.

Қасқырды қамыстың үстиде шандып байлап, торайды мен қолтықлап сол күні қас қарайғанда үйге келдік-аў—деді сөзін туұарып.

...Хожалепес атаның бұл әңгимесі бәрінен де маған қызықты болып көрінді. Мени қабан да емес, қасқыр да емес, ал кишкене супсулыў ала-шубар торай қызықтырды.

—Торайды не қылдыңыз?—деп сорап қалдым оннан.

—Торайы түссін, торай себепли ағамнан өлгенше таяқ жедім.

—Неге, «харама затты әкелгенің» үшін ба?

—Балалық, мине хәзир сенде сол торайға қызықсынып отырсаң ғой. Үкеме көрсетейін, қуғандырайын деп торайды көтеріп үйге барыуым бар ғой. Тәрде апамның қасында отырған кишкене үкеме:

— Мынаған қара, саған торай әкелдим,—дегенимше болмады,— торай қолымнан жаздырылып кетип, төрге қарай жууыrmасын ба. Бар дауысы менен шыңғырып, сабаяқтың астына қарай торай жууырмада қорқып, жүрегі жарыла жазлаған үкем шалқортасына таслады. Зир-зир силеси қатты да қалды. Далаға тура қаштым. Апамның иштен:

— Өлди ғой мынау, өлди ғой мынау! Хә жүуермек!—деп бақырып атырған дауысын еситтим. Кете берейін десем сабаяқтың астындағы торай ядыма түсті. Ишке кирип, торайды алып шықтым да, даладағы ийттің кетегіне қамадым.

Сол күні ағамнан алар жазамды алып, ертеңіне торайға қарайын деп, әри-бери күтип едим, болмады. Торай қолға үйренбей-ақ қойды. Оның үстіне апам да, ағам да: «Апарып тасла. Балаларға бер иітлеріне берсин» деп қоймады.

Үш-төрт күн бағып көрдім. Хештене ишпеди я жемеди. Өзі де көзінің ириңі бармақтай болып, өліуге келді. Ал ауылдың иітлери болса үріп, сол қатардан шықпайтуғын болды.

Ақыры болмаған соң оны хешкімге де бермей, баяғы торайды ушлап алған жерге бүктің қасына апарып жибердім.

Бизлердің сол күнгі көрген уақыямыз, ислеген хәрекетимізге көп адам инанған жоқ. Бизлерден: ол қалай болды? — деп сораған да жоқ, бизлер де оған қапа болғанымыз жоқ.

ОЙЛАМАҒАН ЖЕРДЕН ОЛЖА

Пишен орақтың уақты. Ағам, мен хәм Қосжетер деген бір ағайын үшеуіміз пишенге кеттік. Менің уазыйпам: — орақшыларға чай қайнатып, ауқат таярлаудан ибарат. Соның менен бирге арасында сол қатардан мал оты орып, кешке алып қайтыу. Ағамлардың орғаны болса қысқа таярлық: орылады, дәстеленеді, бауланады, жыйналады, соң барып тасылады.

Қайықларымызды көлдің етегіне шығардықта, хәрқайсымыз өз жумысларымызға жолландық. Ағамлар пишензарлыққа кетті, мен сол қатардан 20-30 дәсте пишен ордым да, түски ауқаттың энжамын жей басладым. Ауқат ушын үйден алып келген затымыз жоқ. Сол қатарда салыулы турған ау болса, қурыулы турған қаза болса соларды қарап, асымлық балық алып, асып жеуіміз керек.

Бұл талабым да шеп болмады былайрақта майда жекенликтін арасында қурыулы бір қазадан үш-төрт сазан хәм бір қулаштай келетуғын бекире ушлап алдым. Қуғанғанымнан секирип-секирип түстим. Көп уақытлардан бери бекире жеп көргеним жоқ еді. Оны да өзим ушлап, ағамларға писирип таярлап қояжақлығым мени оннан бетер кеуілимді хош етті.

Сазанға тиймедім. Бекирени тазалап, жарып, ууылдырығын, гөшин бөлеклеп тек қазанға сала беретуғын етип қойдым да, өзим азанда ерте шыққаннан соң уйқым келип, азмаз кемеді жатып уйықлап алғым келді.

Қанша уйқылағанымды билмеймен, өзимнен-өзім бір қуслардың қыйқыуы менен оянып, көзімді ашсам айлана дөгерек шалқар суу!

Қайығым бир путалыққа тирелип, суўда шайқалып тур. Аспанда шағаланың нешше түри айланып ушып, бақырысып, шалқар суўдан балық услап, мәс болып жүр.

Әўели қорқайын дедим. Қайығым биржақларға ығып кеттима деп қәўипсинип едим. Соң түсине басладым. Бағана арқа беттен қаттырақ жел есип киятыр еди. Суў тасып, көлдің етегі көтерілип, менің қайығымды көл етегинен алыслатып таслаған екен. Ишим «ғымм» ете қалды. Бундай ўақыя болып туратуғынынан хабарым бар еди.

Бирақ ишинде уйықлап қалған қайығымды ығызып әкеткени усы биринши мәртебе ушырасқаны.

Әдетте самал менен көтерілген суў тез қайтады. Ығып кеткен қайықлар көбинесе қырда қалып қоятуғын әдеті бар. Соннан қәўипсиндим де, дәрриў қайығымды ескек пенен ийтергишлеп, гей жерлерде түсип ийтерип, көл бетке жақынлап қалыўдың илажын ойладым. Суў әўели тобыққа келсе, кем-кемнен дизеге келе баслады. Көлдің, етегі де онша алыс емеслигин билдим. Енди қәўиптен қутылып, азмаз дем-пем алайын деп, қайықтың ишинде аяғымды созып отырып едим, көл беттен бери-қырға қарай қатарласып суў кешип киятырған қудайдың көп бирқазанын көрип ҳайраным шығып аўзым ашылып қалыпты. Буншелли бирқазанның көп жыйналып, қатарласып суў кешип жүргенин еситкенім де жоқ еди. Дәслепп олардың не мақсет пенен сап дүзип, ени жүз адымдай жерди алып жылымын тартып киятырған балықшылардай қатарласып киятырғанына түсинбедим. Олар сол киятырғанында балықларды тутып алып, жейди де, бери қарай жүреді. Кемеге жақынлап қалды. Бирқазанлардың бержағында балықлар шыпырласып ҳәр жер, ҳәр жерде ойнағанлары көрине баслады.

«Болды, болды енди билдим» дедим өзимнен-өзим сөйленип. Булар суў тасыўда жайылымға шығып қалған балықларды көлге қарай жибермей сайызға — қырға қарай айдап, қамашалап, рети келсе қағып алып аўқам болып балық аўлаўға шыққан бир бирқазанлар екен.

Әстен басымды көтердим, қайығыма он адымдай қалыпты. Сирә мени адам екен дейжақ емес. Әсте ескегимди алдымда, суўға түсип, меннен сескенип, көтерілип ушаман дегенше оларға араласып, ескегимди силтеп-силтеп қалдым. Олар патырласып жүргенде бес-алтаўына тийгиздим. Қасымдағылар ушсада, оның аржағындағылар еле балық аўлаў менен машқул. Мен дәрриў ескек тийгенлеринен шалажансар болған үшеўин сол ўақта-ақ услап алып, қайығыма әкелдим. Қалғанлары елпилдесип, ушып кетип атты.

Бағанағы бекиремнің қайда қалғанын билмедим, бирақ оған қыйналмадым да. Себеби үш бирқазанды бир ескек пенен урып алып, ойламаған жерде олжалы болған соң, балықты қайғырайын ба.

Ағамлар да келди. Менің олжалы болғанымды еситип.

— Далада бир қазан жел отырмай-ақ қояйық, балықта болады. Баламыздың табысын үйге барып бала-шағамыз бенен асып, дуўрама етип жермиз, — деп, сойып, кемениң басына таслады.

Бирқазанлы болған менен, пишенлеримизди ығызып, шығынға да қалдық.

— Аға мал отымыз жоқ ғой,—дедим, өзіме тапсырылған бір жұмыстың питпей қалғанлығын ескертип.

— Оннан қәтиржам бол балам,—деди Қосжетер аға.—Хәзир сен кемелердің сууын төгіп, ескек —таяуларын салып, таярлайман дегенше өзім-ақ он бау пішенинді жапырып таслайман. —Ол солай деди де дамбалын дизесине шекем түріп, пішен ормаға кирисип кетти.

Мен бул «сыйыр оты» тууралы аңқаусырап айтқан менен, Қосжетер ағаның орып бережақлығынан үмітленип айтып едим-дә. Себеби мен ескек пенен урып алған үш бір қазанымның биреуін ағам соған берген еди.

Расында да кемелерди таярлайман, қазан-табақ, орақ пышақларды табыстырып, салыстыраман дегенше Қосжетер аға он бау пішенди орып, баулап, арқалап әкелип кемеге салды.

КЫЛ ДУЗАҚТА ТАБЫСҚАН УРЫЛАР

Ол жыллары аң да, құс та, балық та көп еди. Дәрья хәм көл етегиндегі отырғанлар қаншама жарлы болса да, ашырқамады. Тек мылтық жоқ. Бир есаптан мылтықтың жоқтығы да жақсы-ау. Асымлық құс пенен аңды мылтықсыз-ақ әдисин тауып услауға болады. Сол әдистің бири дузақ құрыу.

17-18 лерге келип қалған уақтым. Дузақ құрыуға шеберлигим журттан кем емес.

Дузақты құратуғын жерди тауып та, дузақты құрып та, хәтте мәхәлин де билип ислемесен пайдасы жоқ, бос қайтасан.

Қоянның бир мәхәлинде, дузақларымды пәкизелеп құрып, ертеңине дорбам менен пышағымды алып, қарауға барсам дузақларымның бири үзілген, биринің жыңғылы сынған. Қандай да бир үлкен аң жүріп өтип, бүлдирип кетипти. Ийттің изинен кишкенелеу из айқуш-уйқыш болып атыр. Бир уақта бир дузаққа түскен қоянды сол жерде жеп, басын, қалған-қутқан сүйеклерин қалдырып кетипти.

Ол күни дузақларымды қайтадан құрып, өзім бос қайттым.

Ертеңине келсем дузаққа түскен бир қоянды тағы да кешегидей жеп кетипти. Бул күни де писим құрып, бир нәрсе әкелер деп дәме етип отырған апамды да қууанта алмай, қапа болып қайттым. Енди қасты-ғарезим — мениң олжамды урлап жүрген урыны услау болды.

Қылдан есип, мықты етип дузақларды таярлап, егер дузаққа түскен қояным аман болса алып қайтайын деп, болмаса урының жолларына дузақ құрып кетейін деп келсем өзгеше бир көриніске дус келдим. Бул сапары уры дузаққа түскен қоянды сол жерде жемей алып кетип, арманырақ апарып жепти. Хеш қандай из көринбейди. Айырым жерлерде теринің жүн бетин қаратып сүйрегендей белгилери бар.

Хайран болдым. Сөйттим де, бағанағы қоянды жеген жерге баратуғын соқпағы деп шамалап, соған дузақ құрдым.

Ерингенди қойдым. Урыдан хийлемди асырып, тап сол қоянды жеген жерге айландырып, төрт-бес дузақ құрып, өзім тағы да бос

қайттым. Апам енди қоян әкеледи деген үмитін қойып, басқа аұқаттын ретін қарастыратуғын болып еді.

Бұл сапары ерте турып ешегеме минип, дузақларыма жетип келдим. Түскен хештеңе жоқ, оннан дәме етипте келгеним жоқ еді. Урыға құрған дузақты көрейін деп барсам бір хайран қаларлық уақыдың үстінен шықтым. Арасы бір адымнан құрып кеткен қыл дузағыма екі хайуан түсип, өз-ара қырылысып, таласып атыр. Екеуіде дузақта. Жақынлап қарасам оның биреуі түлкі, екіншісі сағал! Жүнлери жулынып тумсықлары қанап, қалыпты. Мени көріп екеуі де төбелесін қойып, екеуі екі жаққа тасланып, қашажақ болып талапланды. Өзлери де хәлсиреген, оның үстине дузақ сағалдың мойнына түсип, оны биротала қылқындырып таслапты. Уақытты бос жибермей, екеуінде басларына бир-бир урып өлтирдим де, қабыма салып, ешегеме арттым. Урланған қоянымның орнына сағал хәм түлкіни алып, мол олжалы болып қайта жақлығыма қууанып та отырман. Бирақ мени булардың қалай бир жерге мениң дузағыма түсип жүргени таңландырды. Олардың қайсысы тийкарғы уры?

Өзим менен өзим сөйлесип, ойласып, сол сырды ашқым келип бираз отырып, кем-кем анығына жеткендей болдым:

Түлкінің құйрығы суп-сулуы уп-узын, сағалдики—шонтықлау. Демек, дәслепки күнлери келип, дузақты бұлдирип, қоянды турған жеринде жеп жүрген—сағал екен. Оны излери де әшкара етип тур. Үшінші күні түлкі келип, қоянды дузақтан жаздырып алып, хийлесін асырып, изін құйрығы менен сыпырып жасырып, олжасын былай-рақ апарып жеп жүрген. Сағал кешигип келип, қояннан айырылып қалған соң, түлкінің жеп таслап кеткен сарқытын жеп жүрген. Бүгін сағал түлкіден де бурын келип, қоянды алажақ болса дузаққа қоян түспеген. Кешегидей түлкінің сарқытын жейжақ болып барып, дузаққа түсип қалған. Түлкі соң келип, дузаққа түсип атырған сағалды үлкен бир қоян шығар деп, бассалған, ол да қарсылық көрсетип таласқан да қалған. Сөйтип жүріп түлкі де дузаққа түсип, екеуі ашыу менен бири-биринен өшін алажақ болып әдеуір жерге барысқан.

Жолда киятырып та екі урының қалай дузаққа түскенлиги тууралы бирин-бири алдап, қоянды жеймен деп жүріп, сумлықлары басына жеткенлиги тууралы ойланып, солай деп жойбарладым.

Мен зыян көрмедім. Сол жылы ағам түлкінің терисинен, мен сағалдың терисинен малақай тиктирип кийдик. Ал суп-сулуы шуба-тылған түлкінің құйрығын ағам бир оралски достының хаялына сауға етті.

ЖОЛБАРЫСҚА ЖОЛЫҚҚАН ЖИГИТ

Он тоғыз жасар наұқыранман. Ауылда келин түсирген бир той басланып атыр еді. Қәдимги Арал жағалауларының суу алыспасы. «Қыйсық Мәдели» ниң бойын суу алып, оннан көшип шығып, «Томар өзек» тиң аяғына қоныс басқанымызға еле екі жыл бола қойған жоқ еді.

Дөгерек этирап қамыслық. Қысқа таярлық көріп орып, гүдилеп қойған қамысларымыз «хау» деген жерде көриніп тұр.

4-5 жигит болып, болайын деп атырған тойға да қарамастан көл етегіндегі орылған қамыслардан әкележақ болып кеттік.

Хәр жағыма алты бау қамыстан теңлеп, жип пенен байлап алдым да, жибін мойныма салып, жұрт қатарлы ауылға қарай сүйреп кеттім.

Алдымда кеткенлер де бар. Изимде баяғы Бердан, екеуіміз көбінесе бірге болғанды, бірге жұмыс іслегенді тәуір көреміз.

Бір уақтары көтеріп киятырған қамысым зилдей болып кетті. Изимнен киятырған Бердан ойнап, қамыстың ушын басқан шығар, деп:

— Ойнамаса Бердан, — дедім, қамысты күш пенен тартып. Қамысым жеңілленді. Азмаздан кейін тағы ауырласты.

— Қойса жора. Өзі зилдей қамысқа жүк болмай! — деп қаттырақ бақырдым ашыуым келип. Қамыс жеңіллесті. Көп узамай тағы да қамысымды тарта алмай қалдым. Артыма бурылып қарауға екі ийніме салған қамыс қаратпайды, мойнымды бура алмайман.

— Қәй, өзінде құршаңқы екенсең. Арқаң қышып тұр ма?! — деп хәм ашыуым келип, хәм ара-тура айқасып алатуғын әдетіміз бар еді, ойнағысы келип тұрған шығар, деп ийнімдегі қамысты атып урып, кейніме бурыла бергеним үсті жолақ-жолақ бір бәле екі аяғын екі ийніме салып, тисін ыржыйтып тура қалды. Соррыйған муртлары бетіме тийіп, «ырр-ырр» деди.

Дәсле есім шығып кеттіме деймен, не екенін билмей түс көргендей болып тұрып, оның жолбарыс екенін билиуден бақырып жиберіппен. Жолбарыс алдыңғы аяғы менен аузыма салып қалды. Оннан кейін «өлім-өлім бір өлім» деп жолбарыстың белинен қапсыра құшақлап, қәдімгі қарақалпақша түрестің тәсили менен иштен шалажоқ болып аяғымды созып едим, ол ийніме салып тұрған алдыңғы екі аяғының тырнағын арқама батырып жибергени, жүреме отырып қалдым. Өзі де наятый қарыулы хайуан екен, салмағы да бір баспақтың қарамындай бар. Асылып жүріп тағы түргеліп, олай былай шайқадым. Сол уақтары жолбарыс артқы аяғын тиреп тұрып алдыңғы аяғы менен екі жағымнан қысып ғана көтеріп жиберіп, қапталына жалп еттирді. Қарап тұрып жолбарысқа жем болмайын деп, — қолымды алқымына салып едим, үстимде екі қолымды екі жаққа айырып, жатып алды. Қыймылдаған жерімді я тислеп алады, я тырнап алады. Бет аузым даладай қан болды.

Сол уақтары этирапта атлардың дүрсилдиси, адамлардың дауыстары шықты. Жолбарыс өзіннен-өзі үстимнен түсіп, басқа бір нәрсеге атлыққан уақытта, екі атлы жигит атларын пәтлі шауып келді де, мені жерден ылақтай етіп көтеріп алып, алдыларына өңгерді де ауылға қарай шапты.

Сол күні өткерилип атырған той да тарқап кетті. Мені апарып бір жайға жатқарып жарақаттарымды емлеп, байлап, қарап атырған уақта, бағанағы жолбарыс сыртта кетпей жатып алыпты. Адамлар да далаға шығыуға қорқып, түні менен бүлгіншілікке түсе қойды. Жол-

барыс басқа малға да тиймей, мениң жатқан ұйымди аңлыұы мени де, анамды да үлкен қорқынышқа салды.

Ертенине сол қатардың мергенлери жыйылып, арбаның дегиршин тасалап, сыртқа гүлшегин қаратып, аңлып жатып атыпты.

Жолбарыстың атын еситкен менен көрмеген халық үш күнге шекем қасынан кетпейтти. Кесел адамлар, туумаған қатынлар келип, жолбарысты кәраматлы деп есаплап, пайдасы тийеди деген мақсете оны айланыпты. Төртінши күн дегенде жолбарысты сойып, кими терисин, кими тырнағын, тисин, қуйрығын дегендей бөлисип алысқан. Соннан бир азыұы маған тийип еди. Сениң Нәзийраның жеңсизинде көрип жүрген тисиң сол тис,—деди Хожалепес ата сөзин таұыса келип.

— Қамысты арқалап киятырғандағы қасыңыздағы адамлар қайда кеткен? — дедим қызықсынып.

— Айтқандай соң мен Берданнан сорағанымда:

— Ойламаған жерден бир қамыс гүдиниң арасынан жолбарыс шығып, сениң изине ере берди. Не қыларымды билмедим. Изимдегилер көлге қарай қашып кетти. Жол бойы қамысыңның ушын басып ойнап киятырған жолбарыс еди. Жолбарыс пенен сен анық айқасыұға түскенде, мен аұылға кетип, тез сениң хабарынды берген едим. Тойға келген ылақшы жигитлер болмағанда сениң аұхалың қыйын еди, — деди.

— Мениң бул жолбарыс пенен жолығыұым ойда жоқ жерде аңшы болыұыма себепши болды, — деп таұысты ол бул қызықлы әңгмесин.

ҚАРШЫННАН ШЫҚҚАН ҚАРА МЫЛТЫҚ

Мениң жолбарыс пенен жолығыұым көп ұақытқа шекем адамлар арасында әңгиме болып жүрди. «Жолбарыс Лепести бир жылдан бери аңлып жүр екен», «Енди жолбарыстың жубайы қалай болмасын Лепести алмай қоймайды», «Пәленше Лепестинң үйиниң қасында жолбарыстың изин көрипти» деген ғаұасат таратқанлар да болды. Бул сөзлер бизиң үйдиң ишиндеги адамларды қорқытты хәм сақландырды. Ағам болса үйде бола бермейди, гейде балықшылық етип кетсе, гейде бозға күнликшилик етип талап излеп кетеди.

Бир күни апам:

— Балам, мен сениң аң атып, қус атып аңшылық етиұине пүткиллей қарсы едим. Бирақ сен өзиннен-өзин соған бейим болып өстин. Оның үстине жолбарысқа дус келип, бир өлимнен қалдын. Ал енди сениң жолбарысқа ямаса басқа бир жабайы аңға дус болмаұына ким кепил бола алады,—деп сөйленип жүрип, төрде турған сабаяқтың үстиндеги жыйыұлы төсеклерди жерге түсирди, соң астындағы гөне қаршынды көтерип алыма алып келди. Мен апама таңланып қарап отырман. Апам қаршынды ашып, ишинен ақ бөзге оралған бир узын затты шығарып маған узатты:

— Мә мынаны алып, ийелик ет. Енди сақланбасаң да болмайды «Жатып қалғанша атып қал» деген. Аңшы болсаң аңшы бол, әйтеұир аман жүр балам, — деди.

Усынған затын алып, ашып көрсем ишінде ұзын бір қара мылтық бар екен. Қуғанғанымнан апамды қушақлап, бетлеринен сүйіп алдым:

— Усы уақытқа шекем маған көрсетпегениң-ә?!

— Хәр нәрсенің өз мәхәли болады,—деди ол қолымды сүйіп — бул қуралды көтерип жүриу үшін қарыуда керек, ақылда керек.

— Сирә бизнің ата-бабамыз мылтық услап көргенбе екен? Бул кимлерден қалған мийрас?—дедим апамнан сорап.

— Сен ол уақлары алты айлық едің,—деп баслады апам, мылтыққа байланысly әңгимесін. Қосыуақ деген дайың хәм Бозатаудағы әжаған жандай қурдас еди. Бир күни екеуи түнжарпында үйге бир түркмен жигитти ертип келди:

— Бул бизнің достымыз еди. Өзи жетим жигит. Яұмыттың қарақшылары буны зорлап, ел талауға бирге алып шыққан. Бул оларға қосылғысы келмей қашып, бизлерге келди. Енди оны жасырыу керек. Сизнің үйден қолайлы жер жоқ. Соны апа еки-үш күн, яұмытлар кетемен дегенше жасыр,—деди.

Өзи де жап-жас жигит еди. Тилине де түсинбеймен. Ертең кешке шекем үйден шықпастан жатты. Кеште мен өристен қайтқан сығырды қораға қамайын деп шыққанымда, түркмен дала-палаға шығып жүргенде бир қонсы хаялдың көзине түсип қалыпты. Ол да бир аузы-басы жыбырлаған хаял еди. Аталыққа барып: «Мына үйде бийтаныс бир адамды көрдим» деп айтып қойған.

Яұмыттың үш атлысы, излеп-излеп оны таба алмай қайтып баратырған жеринде, аталық көрип қалып, жаңағы хабарды айтады.

Соның арасынша яұмытлар келип, үйди қамап:

— Шық далаға Бабамурад!—деп бақырып еди, иштен атылған мылтықтың дауысы шықты. Яұмыттың бири қалпақтай ушты. Мен қорқып сени қушақлап, қораға қарай қаштым. Мениң изимнен қуған яұмытты, қайдан келгенин билмеймен Қосыуақ дайың келип услап алды да, бүгирлетип астына басты. Оны бууындырып атырған уақта аталықтың нйтаршылары келип, Қосыуақты айырып, қолына түскен заты менен бас демей, көз демей урды. Ол, қолларынан жаздырылып, аталыққа қарай жууырған уақта, яұмыттың биреуи оны мылтық пенен атып өлтирди. Басқалары үйди сырттан атып, үйдеги түркменди де өлтирди.

Пүткил ауыл жыйналып бир топалаң бола қалды. Уўда-шуў балашаға жылап, яұмытларды қарғап, аталықтың адамларына таяқ алып жууырысты. Пайдасы не, қәпелимде үш адам мылтықтан өлип кетти.

Мине сол, үйде жасырынған түркменнің мылтығы қалып еди. Мен оны хешкимге көрсетпей сақлап жүр едим. Ол саған буйырған екен,—деди апам ауыр гүрсинип.

— Аталық соң сизлерге жаманлық еткен жоқ па?

— Сол күнлери-ақ Қоңыраттан усы этирапқа көшип кеттик. Болмаса бизди ондыражақ емес,—деди апам мениң сорауыма.

— Әне солай етип: «Қаршыннан шыққан қара мылтық»—жолбарысқа жолығыуым себеп болып, мениң қолыма тийди. Сол уақлардан баслап аңшылық пенен шуғылланыуды басладым.

БАСПАК АТҚАН МЕРГЕН

Ол жыллары мылтығы бар адам санаулы еді. «Лепестин қара мылтығы бар» деген дағазға көп жерлерге тарап кетті. «Пәлен жерде малларға қасқыр шауыпты», «Төлен жерде жүуерини шошқалар аударып кетипти», деген хабар шықса солардың бір жағында мылтығымды қушақлап мен де жүремен. Оның менен атып атырған қасқырым я шошқам жоқ, бірақ адамлар тынышланады, қәуіптен қутылғандай болады. Сөйтіп жүріп Бозатаудағы Айдарбек ағамнан мергеншиликті үйреніу нийетім де болды.

Жаңа хукимет орнап, биз қусаған жарлы-жақыбайлардың маңлайлары ашылып қалды. Колхоз жерин, атызын, малын әйтеуір, колхозға тийисли мүликті қорғаушының бири—биз болдық.

Колхозымызда болса қайырға қауын-ғарбыз егип еді жүдә питик болды. Еле писип толыспаған қауын-ғарбызымызды шошқа түнде айдап кете беретұғын бәлеге ушырады. Ауылдың қасы болса да дөгерек қамыслық тоғайлар. Қауын қорықшының түнде басында жатып бақырған-шақырғанына ағашларды тақылдатқанына қарамады. Егінимиз зая болыуға қарады. Ең ақырында «атызға түскен шошқаларды атыу, өлтирип қарақшы етип қағып қойыу» жумысы маған хәм бир жасы үлкен аңшыға тапсырылды.

Қауын қорықшының қосында қораздың биринши шақырымына шекем дем алдық та оннан кейин шошқалардың атызға кирип турған сүрдеуине жақын жерге қурған геземизге барып жатып алдық.

Тастай қараңғы. Мылтығымды гезеп, шошқаны аңлып жатырман. Бир жағынан жүрегім дүрсилдеп, қорыққандайман, албыраушылық та бар. Еле шошқа атып көрмегенмен.

Бир уақлары атыздың сыртындағы қамыс, жыңғыл аралас бүкликтен бир қап-қара бәле шөпти пышырлатып, бери қарай келе берди. Тәжирийбели аңшылардан еситиуім бар: «қабанды жақынлатпай атыу керек. Жақын жиберип атсан, өлемен дегенше-ақ, адамды жарып кетеди» деп. Қабанның баяғы қасқырдың ишек-қарнын ақтарып таслағанын да еле умытқаным жоқ.

Шошқа онша асығып, жууырып киятырмаған сон, асықпай жатып маңлай алдын қарауылға илдирип, шүриппени басып жибердим. Бир әжептәуір өкиргендей дауыс шықты. Көп узамай «гүрс» етип қулағаны да еситилди. Тап сол уақта қасына барыуға жүрексинбей, бир нәхән «шошқа»ны атып қулатып, мәс болып қосқа қайтып келдим.

Азанда атылған шошқаны алып, сойып терисине топан тығып қарақшы етейик деп барсақ, дизеден келетуғын шалшық сууға тумсығын берип, бир нәм-нәхән баспақ сәррийип жатыр.

Биз шошқа деп қауын қорықшының баспағын атқан екенбиз.

Әне бизиң дәслепки мергеншилигимиздин бир ақшамы баспақ атыу менен өтті. Үйдеги жалғыз баспағымды берип, атылған баспақтың дау-жәнжелинен зорға қутылғанман.

Көп уақытқа шекем ауыл жигитлери бизди: «баспақ атқан мерген» деп басқылап күлки етип жүрди.

ЖАМБАСТАН АЙРЫЛҒАН СЫЙЫР

Кешқурын көл етегине арқанлап қойған сыйырды, қораға әкеліп байлайын деп баратырсам бір қорқынышлы халда сыйырдың мәңірегін дауысын еситтім. Ийт-пийттен қорықтыма—деп, қолыма бір таяқты ала жуырдым. Сыйырдың арқанлаулы жеріне келіп, бір уақыяны көріп, қорыққанымнан екі көзім тас төбеме шығайын деді. Бір жолбарыс бизің сыйырды жығып салып, үстінде тырп еттirmeй жатып алыпты. Жолбарыстан қалай сақланарымды билмей, қашуға тысылым шығып қалама деп, қәуіпсиніп, бүкке түсіп жата қалдым. Постынымды басыма бүркеп, бетімді төмен қараттым. Сондағы ойым бет-алдымды қорғау.

«Ал енді келеді, пәнжесін салып, мени біржақларға ылақтырады» деп, тәуекел бәріне көніп, әрі жаттым, бери жаттым, келетуғын жолбарыс жоқ. Тым-тырыс сыйырдың да дауысы шықпайды.

Әсте постынымның астынан сығалап қарасам сыйырымыз тырп етпей жатыр, ал үстінде жолбарыс көрінбейді. Сыйырды қапталлап жатып жеп атырған шығар,—деп, буққышлап, кейін шегіншеклеп, барып, салмаға түстим де, үйге қарай хайдадым.

Келдим де қара мылтығымды алып, оқлап бір-еки қонсыны да ертіп, таса-таса менен сылт еттirmeй жолбарысқа жақынлап келсек жолбарысымыз жоқ. Сыйыр еле жатыр. Жаны бар. Абайлап қарасақ жолбарыс сыйырдың жамбасынан бес-алты килодай гөшти қопарып алып, бағана-ақ кетіп қалған екен.

Оған да қуғандық. Мен сақлық үшін мылтығымды қолыма ұсалап, жолбарыстың келиуін аңлып отырдым да, ал адамлар сыйырды тез-тез сойып, хадаллап, үйге сүйрелеклеп апарысты.

Биреулер сол баяғы жолбарыстың сынары деп іте шықты. Оның расын, өтирігін билмедім, бірақ сол қатарда жолбарыстың барлығы анық еді.

СОҚЫР ҚЫРҒАҰЫЛ

Мергеншиликке кем-кемнен үйрене басладым. Айдарбек әжағам екі рет қусқа алып кетіп еді, қус атыудың көп тәсірлерін үйреніп, барған жақтан бос қайтпайтуғын болдым.

Бір күні еле орнымнан тура алмай атыр едім, үйге Бердан келіп тұр:

— Ха, бунша не таң азаннан жуырып?—дедім уйқымды аша алмай атырып.

— Апам түні менен ауырып шықты. Кеше далада туып қалған сыйырды ізлеймен деп аязлаған ба деймен. Бурыш салып, сорпа ишсе, терлесе тәуір болып кетер еді-ау,—деді маған жағдайын айтып.

— Аязлағанға шортанның сорпасы дауа деп еситетуғын едім.

— Балық дегенді күнде үш мезгіл жеп жүрміз ғой. Қырғауылдың сорпасы болғанда ма,—деді келгендегі жұмысын айтып.

Гәпти көп созғанымыз жоқ, шала-пала чай иштик те, зағарамызды белимизге түйип, қырғауылға кеттик.

Ауылдан ат шаптырым жер шықпай-ақ жыңғыллық, майда таллыққа жетіуден, дөгерекке сақланып қарап, бир жерден ушқандай болса дәрриу атажақ болып, жан-жаққа жалтаң-жалтаң қарап киятырмыз.

Бир уақытта анадай жерде бир қырғауыл «жылт» етип жыңғыллыққа киргендей болды. Он-онбес адым жүрмей-ақ бир қораз қырғауылдың бүк жыңғылдан шығып турған қуйрығын көріп қалдым. Иркилместен қарауылға илдирдим де, атып жибердим. Қапқара түтин шала тарқаудан жууырысып бардық. Оқтан ушып түскен қырғауылдың, қуйрық пәри сол жерде жатыр екен. Өзи бүктің астына кирип кетипти. Сууырып алдық. Қарасақ қырғауылдың қуры кеби! Қашшан оқ тийип өлип қалған қырғауыл екен.

Бердан маған қарады мен оған. Екеуимиз де: «ұа-ха-ха-ха» ласып күлип жибердик.

Көп жүргенимиз жоқ, соның арасынша бир қораз қырғауыл майда жыңғыллыққа тағы киргендей болды. Екеуимиз де үлкен бир жыңғылды тасаланып, путалықтың қай жағынан шығар екен деп қарап тур едик:

— Эне, эне путалықтың арасынан басы көринип тур, — деди Бердан сыбырланып. Бердан силтеген жаққа тинтинип қарап атырып, қырғауылдың мойнындай бир нәрсенің қалтаң-қалтаң еткени көзиме шалынып кетти. Мылтықты туттым да, шүриппени басып қалдым. Путалыққа қарай меннен бурын Бердан жууырды. Изинше мен де жетип бардым. Былай-былай қараймыз, ол дөгеректе қырғауыл көринбейди. «Қашырып алдым ба?» деп гүманланып турғанымда:

— Мине қырғауылың! — деди Бердан путаның түбин нұсқап.

Ол жерде басынан жүда болған жууанлығы белсаптай бир жылан еле былғаң-былғаң етип жатыр еди.

— Сениң мына мергенлигиңе тәсийін қалдым! — деди Бердан мени марапатлап. — Нийетің де туұры екен, мине бир душпаның кемиди. Қырғауылдан еки рет алдандық, енди үшінши рет алдай алмайды.

— Сонда жаңағы биз көрген қырғауыл қайда? Ол дөгерекке қарап-қарап алып:

— Сениң излеген қырғауылың энекей! — деди. Ойнап айтқан шығар десем де, сол жаққа қарағанымды билмей қалдым. Расында да бир қораз қырғауыл былайырақта, тап үйдің орнындай майданлықтың ортасында айланшықлап жүр екен.

Үйреншикли әдетимиз, екеуимиз де турған жердеги путалыққа буққы тасладық. Бағанадан бери бир көринип, бир жасырынып еки рет атқанда да алданып басқа нәрсені атып жүрген қырғауылымыз. Мейли солай-ақ болсын. Сонда неге бул ушып, бөдар кетпейди. Хайранман.

— Мылтығыңды маған бер, қырғауылдың мийи айланған, оны мен-ақ атып түсирейін, — деди де Бердан меннен мылтықты алып атып жиберди. Мылтықтың пытыралары қырғауылдың аржағына барып

тырс-тырс етип түсип атырғаны еситилди. Қырғауыл я жығылмады, я қашпады. Сол жерде гибиртиклеп жүрди де қойды.

— Бердан бул қалай болды? Мынау қырғауыл емес, бир бәле шығар. Я жин бе, екен?!

— Мен тийдире алмадым, мә, өзин ат,— деди де ол иренжиіп маған мылтықты ұсынды.

Аттым. Қырғауыл турған жерінде қалды. Бердан жууырып барып қырғауылды әкелди. Өзи де өлесі арық екен, қуры сүйек. Сойып атырып анықтап қарасам, қырғауылдың бурын көзіне оқ тийгенбе соқыр екен. Сонда барып оның хәм соқырлықтан хәм арықлықтан уша алмай жүргенін билдик.

БИР ОҚ ПЕНЕН ОНЖЕТИ КАСКАЛДАК

Кем-кем мергенлердің есабына өте баслағаннан кейін, гейде атақлы атқышлар мени де қусқа ертип кететуғын болды. Усындай қусқа шыққанымыздың бирінде «Тақта қайыр»дың айдынына өткен ақшам қайтып баратырған ғазлардың бир дүркині қонақтапты, деген хабар менен үш мерген болып бир қайық пенен кеткенбіз.

Гүздің ызғырықлы сууық күнлери. Қалың қамыслықтың арасынан гезе қурып, ғазлар түседі-ау деген айдынды аңлып күн батқанша жаттық, сылт етпеди. Ғазлар көтерілип кеткен шығар, деген де гуманымыз болды. Бул жерге себил тартып келиуимізге сен себепши болдың деп қасымдағы еки жасы үлкен өз-ара керісиуіге қарады. Тап сол уақлары батыс тәрәптен гүүлөп келип айдыңға дөнип, изли-изинен қонып атырған қуслардың самбырлысы еситилди. Сырттан тыңлағанға тап бир айдында шабақ ойыны басланғандай суудың шырпылдысы бираз уаққа созылды.

Енди не қыламыз? Геуғим түсип кетти, айдыңға тек қайық пенен шығасан. Биздің қурып қойған геземізден ярым шақырымдай жер бар. Еки аға мерген көп ойласып турмады, дәрриу қайыққа минди де, мылтық оқларын салып, қалың қамыслықты қақ жарып ғазлар айдынына шығыуға бел байлады да, мени атқаннан үріккенлерін атыуға гезеде қалдырды.

Ала-геуғим. Төбеден ушқан қус еле анық көрингендей уақыт. Айдыңға кеткен мергенлер анық кетти-ау деген шамаларда сол тәрәптен бир самбырлы еситилди. Оның не екенін айыра алмай тұрғанда ғазлар да қыйқууласып қанатларын сабалап ушпаға қарады. Оның менен атылған мылтықтың дауысы да шыға қоймады. Әри-бери күттим. Самбырлы, гейде мергенлердің дауысы дегендей емиш-емиш шығады. Қорқайын дедім. Не болғанын билмедім. Төбемнен ушып атырған қуслар менен исим болмады. Еки көзім айдын бетте, тикке қайдым да турдым. Ушауғын ғазлар да ушып болды, шамасы екінші бир айдынларға қонақласа керек.

Гүздің кеши, айнала көк-көмбек муздай суу, көл ишинің жаңғырығы әдеуір жерден еситиледи. Бир майданнан кейін қамыслықты жарып бери қарай жылыслап киятырған кеме көринди. Мәкидей қай-

қаңлаған «қоқол» қайықты таныдым. Олар мен тұрған көшпекке келген уақта таяу бойы жердегі адамды көре алмастай қараңғы еді.

— Оң жағып жибер ененди урайын! — деди биреуі көшпекке жанаса беріп. — Абырай бар екен дайы.

— Хә, не болды? Аманлық па?

— Аманлық болатуғын ба еді. Қайығымызды аударып алдық. Тас болмаса өзлерімізде кете жазладық — деди.

— Өйтіп, жүзің билмейсізбе?

— Атаңның артқы сыйрағын, хәй бол деймен? Ана қуурақ-қуурақ қамыслардан жыйнастырып от жағ-өс! — деп үсті малпақ-салпақ болған жийеніміз зордан көшпекке шықты. Айдарбек ағам болса:

— Дауырық сала бермесен-а, жанада күйдирип едің: — «ырза бол хә ырза бол арзыұлым болған Айжамал!» деп. Ақ сүт беріп асыраған апайдың атын бір айтпадың-ау! — деп оны дәлкеклеп атыр.

Мерген ағаларымыздың гәплеріне қарағанда қайығы менен айдыңға шыға бергенде қудайдың көп суу үстінде жайылып жүрген ғазларын көріп, биреуі қайықтың басы бетине, екіншісі арт бетіне шығып отыраман деп албырасып жүргенде, қайық аударылып бар оқ-дәрісі сууға кетіп, зорға дегенде қолларындағы мылтықтарына да бек бола алмай, шаққанлық етіп аман қалыпты. Аяғындағы етиклері үстілеріндегі ауыр кийімлерінде сууға таслаған.

— Әкемнің көзін көрген ұзын қоныш былғары етигимді шешиуге көзім қыймай әрі-бері сақлайын деп едим, ишине толған суу кем-кем мени көлдің түбіне шөктиріп баратыр. Ал енді шешейін десем қәне халым келсе. Жан-айбат пенен сыртқа қарай қолларымды сермелеп, шығып, хеш болмаса жорам менен ырзаласып өлейін деп басымды шығарған уақта ғой сениң атың ядыма түспей Айжамалдың аты түсіп жүргені, — деди әжағамның жорасы, өзі еле алыспай атырған отқа абынып отырып сылқ-сылқ күліп.

Көшпекке таслап кеткен гөнетоз көрпеше, постын дегендей қонаға келген соң алып шыққанбыз ғой, жамылып нан-панларымызды ысытып жеп, епеп көз илдирдикте, танды атырдық. Азан менен ояңған әжағамның жорасы кешелері жанының аман қалғанына қуанып, басқа нәрсені қайғырмай, бір жағын күлкіге беріп отыр еді. Енді барып сууға кеткен оқларын, мылтығын қайғырып, басына қара аспан түсті.

— Хәй, болың қәне кеттик. Өліп қалармыз, — деп бизлерді де асықтырып атыр.

— Хау, бәле көринеме саған. Мына Лепесжанның бес-алты оғы бар екен соның менен болса да кешке сорпалық бір нәрсе атып апарайық, — деди Айдарбек әжағам оқ салынған шекийнемді қолына алып атырып.

— Қәне қанша оқ екен, — деп қолын созғанға оғын бере қойып еді, жорасы алды да көлдің төріне қарай зыңғытып жиберді: — Мениң оқларым менен «қоша»мнан артық па.

— Сениң әкең Тилеп — тирсек болып ешейін аты шықпаған-ау, деп әжағам күлді де. — Қәне онда кеттик. Расында да тезирек үйге жетіп, бурыш салып сазанның сорпасын ишип келе болмасақ тула бойым аяз тартып баратыр.

Қайығымызға отырдық та ауылға қарай хайт қойдық.

«Тентек арна»ға енди шыға бергенимізде кишкене қолтықтың айдыншасына көзім түсіп кетіп еді, тап қағып таслаған қазықлардай қудайдың көп қасқалдағының мойындары көрінді. Бизлерден бийхабар. Мен дәриу мылтығымды алдым да, қайықтың арт бетине бой таслап жатып, қасқалдақтарды нышанаға ала басладым.

— Хәй сениң есиң бар ма? Қуры мылтық пенен ата жақсаң ба?

— Қайықты әсте, қасқалдақтардың туу сыртынан сылт еттирмей айдай бер аға, бир оқ табылады—дедим де, қолайлы пайытын күттім. Мергеншиликти басынан кеширген әжағам да бәрин түсиніп, отырып, таяу менен ғана демеп, айдынның иш бетинен жағалап, айландыра берди. Бир уақытта шашырап жүрген қасқалдақтардың мойындары моншақтай дизилип, бирнешеуінің мойыны бир мойын болып көрине бергенде қарауылға илдирип, шүриппени басып қалдым. Қап-қара түтін тараған уақта барып суу бетине қарасақ қалқып жүргені уша алмай бирли-ярым қанаттарын сабалап жүргені болып бираз қасқалдақ қалған екен. Дәриу қайықты зыңғытып айдап барып жыйнап қалдық. Кешеги қайық аударыспадан қорқып қалған әжағамның жорасы:

— Абайлаң, абайлаң қайыққа бек болың!—деп жүрип, ол бир жағынан, әжағам бир жағынан жыйнап атыр. Мен болсам мардыйып қайықты айдап отырман.

Бираздан кейін екеулеп отырып қасқалдақтарды сойып, бир жерге жыйнастырып болған мерген ағаларым маған күлімсиреп қарап қойды да.

— Бир оқ пенен 17 қасқалдақты атып алған мергенди көргенімиз жоқ еді, иним, бәрекелла, түпәләм,—деди әжағам, мени марапатлап. Оның жорасы да әсте жауырымнан қағып:

— Енди бизлер сениң ескекшің болып-ақ келсек болады екен дайы,—деп сылқ-сылқ күліп қойды.

Бәринен де бетер мениң қууанышым жүдә бәлент еді.

IV. ДУНЬЯДА ЕН ЖАМАН НӘРСЕ НЕ?

АРЫСЛАН ХӘМ ГҮРЖИ

(Л. Н. Толстойдан)

Лондонда жабайы хайуанларды бағып хәм тамашагөйлерге көрсетіп, табыс тауып отырғанлар гейде көриушилерден хайуанлардың ауқаты ушын ийт ямаса пышықлар қабыллайтуғын еді.

Биреу жабайы хайуанларды көргиси келип, көшеде қаңғып жүрген бир гүржи итті услап алды да, оны хайуанат бағына әкелди. Хайуанлардың хожейини тамашагөйдің алып келген гүржисін ашырқап турған арысланның алдына жиберди де, өзине хайуанларды көриуге рухсағ етті.

Арысланнан қорқып зәресін қалмаған гүржи қуйрығын қымып, арыслан қамалған темир тордың бир мушына тығылды. Арыслан әс-

те келип гүржиге жақынлап ийтти ийискелеп көрди. Гүржи шалқорта-сына жатып алды да, аяқтарын көтерип, қуйрығын былғаңлата бас-лады.

Арыслан оны алдыңғы аяғы менен аударып жиберип, тик аяғына турғызды. Гүржи болса шаққанлық пенен секирип турды да, арыслан-ның қарсы алдында артқы еки аяқта қақайып, тұрып алды. Арыслан оның бұл тұрысына азмаз қызыққандай қарап тұрды да, оның менен жұмысы болмай бір қапталға қыйсайып кетип, өзи менен өзи бола берди. Соннан кейин гүржи менен иси болмады.

Арысланның гүржини жемегенин көрген хожейини арысланға гөш таслап еди, арыслан гөштин бір кишкене бөлегин жулып гүржи-ге таслады, солай етип екеуи бөлишип жеди.

Кеште болса арыслан уйқыға жатқан ұақта гүржи де қасына ба-рып, басын арысланның аяғына қойып жатып алды.

Соннан баслап арыслан менен гүржи бір тордың ишінде жасай баслады. Арыслан оған тиймеди, бирге аұқатланды, бирге жатты, гей-де бирге ойнайтуғын да еди.

Бір күни гүржиниң өз ийеси хайуанатханаға келип, арысланның қасында тұрған ийтин танып қалды. Ол сол ұақта-ақ хайуанлардың ийесинен өз гүржисин қайтарып бериұди өтинди. Хожейин оған қар-сылық етпей, гүржини тордан алыұға хәрекет етип еди, арыслан желке жүнин тикирейтип, ырылдай баслады. Гүржини алыұдың илажы бол-мады хәм арысланның қасында қалдырыұға мәжбүр болды.

Солай етип, арыслан менен гүржи ийт бір торда бір жылға ша-малас ұақыт бирге жасады. Күнлерде бір күн, гүржи кеселленип көп узамай өлип қалды. Арыслан болса өлген гүржини хешкимге бермей оның өлигиниң үстине аяғын салып, ұақты-ұақты ийискеп, жалап жата берди. Хәтте аұқатын да жемеди.

Ол анық ийттин жаны жоқлығын билгеннен кейин, бирден орны-нан ғарғып тұрды. Жүнлерин тикирейтип, қуйрығы менен өзін саба-лап, өрден-ыққа секирди. Биресе темир торды, биресе тас еденди тыр-налап, шайнады.

Азаннан кешке шекем урнықты, темир тордың ишінде жууырды жүрди. Даұысының барынша ақырды, ең ақырында қасында еле жа-тырған өлген гүржиниң қасына жатты да тым-тырыс болды.

Енди хештағылмас деп хожейини өлген ийттин өликсин алып тас-лайын десе бәрибір арыслан қасына жолатпады.

Хожейини: мүмкин арысланның қасына басқа бір соған усаған гүржини қойса арысланы бурынғы қайғысын умытар деген ой менен екінши бір гүржини торға салып еди, арыслан сол ұақытта-ақ оның парра-паррасын шығарды.

Арыслан оннан кейінде бес күнге шекем досты болған гүржиниң өлімтигин қушақлап, тырп етпестен жатып алды.

Алтыншы күни арыслан да өлди.

АКБАРДЫН... ТАҚЫЯСЫ

(Я. Садуллаевадан)

Ол басындағы шылт-жана гилем нағыс тақыясын алып шкафқа қойды. Соң өзі жасырып қойған жерінен қағазға ораулы бір нәрсені алды да, пұқталап аша баслады. Бір пәс оған тигилип қарады. Көзіне келип қалған жасты сездирмесликке урынып, айнаның алдына барды. Қағазды столдың үстіне қойды да, ишинен бір тозыуы жеткен тақыяны алып, басына кийді.

— Үлкенірек ғой балам,—деди анасы улына жақынлап—бурынғы тақыяң тәуірлеу емес пе?

... Буны Акбардың өзі де биледи. Лекин, бул гөнетозлау тақыяны кийип жүриуге, сақлап, пұхталап тутыуға сөз берген ғой.

— Хештеңе қылмас,—деди ол апасына мұлайымлық пенен қарап. Анасы да улының ырайын жыққысы келмеді. Оның басындағы тақыяны алып, шаң-паңын қақты да, қайтадан басына кийгизді.

— Хәзир барып қайта бер, кешқурын жийеклерін көмкеріп берермен.

Акбар анасының мойнынан қушақлады. Анасы:

— Кемпир апана сәлем айт,—деди—мені ертеңге карай әлбетте келип қалар, дерсең.

— Болады апа.

Акбар көшеге шықты да, тағы үйіне қайтқысы келді. Апасы жылап отырған шығар... Буннан көре жумысына араласып кетсе қайғысын умытар ма еді?!

Ол тез-тез жүріп кете баслады. Соның арасынша автобус келді де соған мине қойды. Дийдилеген жеріне барып түскеннен кейін Акбар дөгерегіне бір қарап алып, көшенің арғы бетіне өтті. Еле де біраз пияда жүриу керек. Ол жүрисін тезлетті. Кишкене көшеге бурылған жерінде бір адамға дусласып қалды. Оның қолында ақ сүп орамалға оралған үлкен түйіншиги бар еді. Түрінен шаршағанлық көриніп тур. Акбар үндемей өтіп кете алмады. Сәлем берді, ғарры сәлемін алды:

— Мына түйіншигимди көтерисіп жүр балам, үйім арғы көшеде еді,—деди ғарры. Акбар асығып турса да атаның сөзін екі етпеді. Түйіншигін қолына алды да, ғарры менен қатарласып жүре берді. Хә демей екінші көшеге бурылды. Ғарры қолындағы хасаны шошайтып, үлкен көк дәруазаны көрсетіп:

— Әне, анау үй,—деди.

Акбардың жүрегі бір түрлі болып кетті. Әкесі менен тап усы үйге бір келген жоқпа еді. Аға, аға. Тап усы дәруазаның өзі. Хәули бетінде бағы да бар сыяқлы еді. Ғарры:

— Үйге келдик балам, түйіншикти бере ғой—деди, қолын созып. Акбар есептеген усап түйіншигін бермей, жүре берді. Не себептен де ишкериге киргиси, әкесі менен бірге отырған жайды көргиси келді олар ишкериге кирді. Кирді де Акбардың ойы далаға кетті. Тилекке қарсы ол үй емес екен. Ол қолындағы түйіншигін хәйуанның алдына қойды. Ғарры қайта-қайта рахметін айтып, қала берді.

Акбар бираз жүргеннен кейін тап-тар көшеге бурылды. Кемпир апасыныкіне усы көшеден туурылап шығыуға болатуғын еді. Сол уақта ойламаған жерден аяғының астына үлкен бір топ келип түсті. Оның қаяқтан ушып келгенин сезбей де қалды. Топты енді қолына ала бергени жайдың мушынан еки бала жууырысып шықты. Екеуі де «маған тасла!», «маған бер!» деп, бақырысып киятыр. Акбар бир заман қайсысына берерін билмей иркилип қалды. Соңынан:

— Ким жууырғыш болса, топ соған!—деп, топты балалар тәрепке ылақтырды. Еки бала да топқа қарай шапқыласып кетти. Басына қағаз тақыя кийген бала соның арасынша топты қағып алып, күшинің барынша ары қашты. Екиншиси де изинен қуумақшы болып турды да, тағы турып қалды. Бирден артына бурылды да, Акбарға қабағын үйіуі менен жақынласты:

— Неге оған тасладың?—деди доқ урып, жаңағы бала.

— Сонда өзің шаққанырақ бол-дә.

— Не дейсең?!

Бул бала менен керисип туруу Акбардың ойына да келмеді. Соның ушын қарамай кете бергиси келди. Бирақ жаңағы бала өзі кийлигип, буны ирикти.

— Ойнамаса жора, уақтым жоқ,—деди Акбар, сабырлылық пенен.

— Уақты жоқ-мыш!—Ол жоқары қарап «ха-ха-халап», қатты күлип жиберди. Соң Акбардың шығанағынан услап:

— Топты өз қолың менен алып бересен!

Акбар оның қолын силкип жиберди де, шығанағын тартып алды. Үндемей кетип баратыр еді, ол бала және ашыуланып келип, бунын алдынан шықты:

— Алып бересен бе, ямаса...

— Өзің ала алмайсаң ба?

— Саған алып бер, деп атырман!

Акбар оны ийтерип жиберди де, кете берди. Бала пәт пенен тентіреклеп барып, зорға қәддин тикледі. Аңсызда ол Акбардың тақыясын жулып алды да, бир бийик алма ағашының басына ылақтырып жиберди. Тақыя бир шақаға илинип қалды. Өзинің қылған исине мәсирип, Акбарға түрін өзгертип қарады. Акбардың реңки өзгерип кетти. Еринлери оттай қызарды. Бул қалай болғаны? Неге бийтаныс бала буған зорлық етип тур? Басқа уақыт болғанда Акбар сазайын берер еді...

Ол балаға өңмениңнен тесип өткендей етип бир тигилди де!

— Қәне, тақыяны өз қолың менен алып бер!—деди салмақлы етип. Бала әуелгидей етип мысқыллап күлди де:

— Өзің ал!—деди, жаңа ғана айтқан Акбардың сөзін қайталап,

Акбар баланы жек көргені соншелли:

— Хәй, қоян жүрек!—деп жиберди.

— Жүрекли болсаң өзің шығып ал.

Акбар енді шыдап тура алмады, оның жағасынан тугты:

— Тап сениң өзің алып бересен!

— Химм,—деди бала, ол да түрін өзгертип—мен алып беремен, я?

Ол бир жулқынды да, Акбардың қолынан жаздырылып алып, сәудир-

мек теуіп кете берді. Акбар оны тағы да тутып алды. Тақыя илинип турған теректің астына қарай сүйрей бастады. Сол ұақтары жақын үйлердің биринен:

— Бөрибай, ға Бөрибай!—деген дауыс еситилди. Бала қулақ түрди. Дауыс тағы қайталанды:

— Хәзир, хәзир!

— Бәри-бир сени жибермеймен.

— Әуиттей тақыяны кийип алып, көрдинбе буның үлкенсиниуин!

— Әуиттей?! Ақыры... бул тақыя... — Акбардың қоллары ықтыарсыз босасты. Бөрибай буннан пайдаланды да, жууырыуы менен жарма қапылы қоңыр есикке кирип кетти.

Акбар сол турысында бираз турып қалды. Кейин жаңағы бала кирип кеткен есикке барып:

— Бөрибай!—деп шақырды.

— Бөрибай ойнамайды,—деген жууап еситти бул.

— Жумысым бар еди,—деди Акбар. Бираз күтти, бирақ хешкимнен дәрек болмады. Және шақырды. Қайта-қайта шақырды. Ақыры Бөрибай шықты:

— Бунша не нзимнен қалмай, шақыра берип?

— Мында кел!

— Жумысым бар.

— Яқ, келесен, өз қолың менен тақыяны алып бересен. Дәлиз беттен отызлардан асқан бир хаял шықты:

— Не өзи? Нени алып бер, деп турсаң улым?

Акбар бир нәрсе дейжақ болып еди. Бөрибай «айтпа» дегендей ымлады. Сон:

— Апа хәзир келемен,—деди де, Акбардың алдына түсти. Көшеге шыққаннан кейин Акбар оннан әсте сорады:

— Сениң ағаң бар шығар?

— Аўа,—Бөрибай бул сораўға түсинбей, хайран қалды.

— Мениң ағам жоқ,—деп Акбар тағы жаңағы сөзин қайталады хәм көзинен жас айланып кетти.—Жақында... Әмириниң соңғы күнлери усы тақыяны кийген еди. Хәзир мениң ушын ол тақыя барлық нәрседен қымбат.

Бөрибайдың аяқтары қозғалмай қалды.

— Ырас па?

— Сен тақыяны ылақтырып, мениң ағамды хорлағандай болдың.

Билесен бе, ағамның бир күни тирилип келип, және де алдына алып: «Қәне, сабақларыңды тексерип көрейин» деген сөзлерин есите-сең десе, оған барлық әмиримди сарп етиўге тайынман.

Акбардың усыншама ынжылып хәм қайғырыуы менен айтып турған сөзлерин тыңлап, такаббыр Бөрибайдың да көзлеринде бийықтыяр жас пайда болды.

— Қой достым, қапа болма,—деди де теректің басына өрмелей бастады. Ол тақыяны жерге түсирип алмаўға тырысты. Оның ойынша тақыяны ийесине өз қолы менен апарып бермегенше мархумның алдында және бир гүна қылатуғындай сезинди.

ДУНЬЯДА ЕҢ ЖАМАН НӘРСЕ НЕ?

(Х. Жалаловтан)

Фархад ағасы менен апасына ерип, әкесинің ең жақын досты Камил ағаның үйіне қыдырып барды. Камил ағаның Фархад пенен қатар улы бар еді.

— Мениң атым Азамат,—деді, Камил ағаның баласы қолын ұзатып.

— Мениң атым болса Фархад,—деді Фархад та өз гезегіне.

Екеуі демнің арасында апақ-шапақ бола қалды. Оларды сыртынан көрген адам, булар бұрыннан таныс екен-ау деп ойлар еді. Екеуі соның арасынша ойынға кирисип кетті: топ тепті, жасырынбақ ойнады.

Азамат машинасы менен ойыншық белин алып шықты. Фархад шофер болды, Азамат жүк тийеуші...

Қулласы бір-бири менен әлпи алысты. Арасында жәнжел шықпады. Ақыры шаршады. Ойнап болғаннан кейін хәулинің бір шетіндегі сыпаға келип отырысты да:

— Енди, «дүньяда, ең жақсы нәрсе не, жаман нәрсе не?»—деген ойын ойнаймыз—деді Фархад.

— Дүньяда хәммесинен жақсы нәрсе конфета ғой,—деді Азамат.

— Бай-бай, билмейді екенсең-ау. Дүньяда ең жақсы нәрсе Ана! Мен анамды жүдә жақсы көремен. Неге, дейсең бе? Апам маған хәр түрлі ертеклер айтып... береді,—деді Фархад.—Ағам да жақсы.

— Ырас,—деп мақұллады Азамат та. —Ағам да солай дейді. Неге екенін билесең бе? Ағамның әкесі болмаған, олар кемпир апасының қолында тәрбияланған.

— Сирә болмаған ба?

— Болған, бірақ урыста өлген.

— Хе-е—деп қыйланды Фархад.—Енди маған айтып берши, дүньяда ең жаман нәрсе не?

— Мен билемен. Бул от! Хәмме нәрсені жандырып жибереді.

— Оттан да жаманы урыс! Егер урыс болмағанда адамлар өлмес еді. Басқалар қусап мениң атам да тири болар еді.

КЫСЫНЫҰ

(Х. Жалаловтан)

Алийшер бүгін де мектебинен шад болып қайтты. Математикадан «5» алды. Хақыйқатында да ол соңғы ұақытлары жүдә өзгеріп кетті. Сабақларының бәрінен дерлік «5» баҳасын алып атыр. Бұған ата-анасы да қууанышлы. Бұрынлары, биринші класста да, екінші класста да бундай болып оқымаған. Хәттеки айырым сабақларынан «3» баҳасын алған. Енди мине «3» былай тұрсын, «4» те жоқ. Класста сабақларды қунт пенен тыңлау, үйге берілген тапсырмаларды толық орышлап барыудың нәтижесі.

— Бәрекелла ұлым,—дейді әкесі.

— Саған рахмет!—дейді анасы.

— Алийшерден өрнек алыңдар,— дейди муғаллими.

Бир күни әдеттегідей сабақ таярлайтуғын бөлмеге кирди. Қолына математиканы алды. Оның изинен усы жылы 1-классқа кирген үкесі Фархад та кирди. Ол да столдың бир жағынан орын алды. Әжағасынан қалмау мақсетинде жақсы оқыуға ҳәрекет ететуғын еди.

Ағайинли екеуи сабақларын жаңа таярлауға кирискенде есик «шы-йық» етип ашылды. Қарындасы Найма кирип келди. Ағайинли екеуи бұған «жалт» қарады:

— Хе, неге келдин?— деди Алийшер.

— Мен де оқыйман,— деди Найма, басын қыйсайтып, бир қолы менен мурнын сүртип турып.

— Дәслеп сен мурнынды арт,— деди күлип, Алийшер.

Найма қабақларын үйип, турған жеринде тура берди.

— Кимге айтып турман, кет деген соң кет! — деп бақырды Алийшер.

— Апа-а, Найманы алып кетин, бизлерге сабақ таярлатпайды! — деди дауысының барынша бақырып Алийшер. Апасы булардың дауыстарын еситип, ишке жууырып келди:

— Қой қызым, әжағаларың сабақларын таярласын. Ертең «5» алып келеди,— деди.

— Мен де «5» аламан. Мен де оқыйман,— деп Найма ерегисиуин қоймады.

— Кет деген соң, кет,— деди Алийшер тағы да.

Ақыры болмаған соң Найма жылауы менен апасының алдына түсип, басқа бөлмеге шығып кетти. Бирақ жылауын қоймады. Ақыры ол кишкентай ғой. Еле бақшаға барып жүр. Мектепке барыуға ол жүдә қуштар. Апасы да, ағасы да жубатып еди, тыңламады.

— Пай, мийиме ҳештеңе қонбай кетти,— деп тоңқылдады. Алийшер.

Фархад әжағасына көзин бир алартып қарады да, түргелип Найманының қасына барды.

— Оқығың келип турма?— деп сорады ол.

— Химм,— деди Найма, Фархадқа күлимсиреп қарап.

— Тур орнынан. Усы жерде сабақ таярлаймыз.

Найма қоллары менен көз жасларын сүртип, орнынан түргелди.

— Кел,— деди Фархад.— Отыр. Мен муғаллим боламан, ал сен оқыушы боласан, мейли ме?

— Мейли,— деди Найма биресе апасына, биресе ағасына қарап, Ата-анасы да мақулласқандай бир-бирине қарап қойысты.

— Минекей, мынау сеники,— деди Фархад, столдың үстине қөлем менен дәптерди қойып атырып.— Қәне қөлеминди ал. Жақ, қөлемди былай услау керек.

Фархад қөлемди қамтылап емес, ал үш бармақтың арасында услау кереклигин көрсетип берди. Найма әжағасының айтқанын қылды. Фархад оған «О» ҳәрибинин жазыуын үйретти. Қалай айтылыуын түсіндирди. Соң бирнеше қатар етип жаздырды.

— Енди тәнеписке шығамыз,— деди Фархад.

— Жоқ, шықпаймыз, тағы жазамыз— деди Найма.

— Мен муғаллиммен, сен оқыушысан. Мен муғаллимнің айтқанын

тыңламайтуғын оқыұшыны жаман көремен. Тәнепис қылыұ керек.

— Әжағаң туұры айтып отыр. Муғаллимнің айтқанына жүрмеген оқыұшы жаман оқыұшы болып есапланады,—деди әкеси.

Бул ўақытлары Алийшер сабақларын таярлап болып, булардын қасына келген еди.

— Мейли, мен жақсы оқыұшы боламан. Тәнеписке шығамыз, —деди ыразы болып Найма.

Фархад сабақ таярлаұ ушын орнынан турды. Үкесинің Наймаға киши пейиллик пенен қатнас жасағанын, оны жубатқанын көрип Алийшер уялып, қулақлары қызарып кетти. Сол ўақта оның қулағында өз муғаллимнің: «тек ғана оқыұда емес, басқа жерде де киши пейиллик еткен, турмыста хәммеге өрнек болған оқыұшыны ғана отличник деймиз» деген сөзи жаңлап турды.

Алийшер төмен қарады, қарындасына көрсеткен турпайы хәрекетімен қатты қысынды.

ГҮЛШЕ

(Андрей Маяковскийден)

(гүрриң)

«Тандырға от жағаман...

Сизлерге нан жабаман»—деп жүрип Ганусся саз ылайдан бирнеше гүлше нанды жасап, оны Аленка менен бирге төбешиктің жанбаұырынан үнгип ислеген тандыр—пешине әстелик пенен салды.

— Писти ме?—деп сорады Аленка сабыры кетип.

— Яқ, гүлше дәрриұ писе қоймайды.

— Қамлаұ болса қуяшта писер, қуяш оттай жанып тур.

— Мәйли,—деди де Ганусся гүлшелерди жақсылап писирип алыұ ушын қуяшламаға шығарып қойды.

Сол ўақта Юрко... келип қалды. Ол футбол тобын тебежақтай, жайып қойылған гүлшелерге аяғын көтерди.

— Теппе!—деп бақырысты қызлар.

— Тепкенде не қылады?

— Ақыры ол нан.ғой!

— Ылайдан жасалған ғой, оның неси бар?—деп Юрко хайран болды.

— Бәрибир, теппейсең! Ол нан! Түсиндің бе?

— Хим-м... кешириңлер мени. Мен болса ылай шығар деп...

Юрко сөйлей алмай қалды.

ТАЙЫНШАҚ МИНГИМ КЕЛЕДИ

(Н. Найрызбаевадан)

Быйыл да жылдағыдай каникул басланыұдан аұылға қарай хайт қойдым. Апам хәм ағам курортқа кетти.

Бурынлары Ерикти суўға кетип қалады,—деп, ат теўип алады,—деп қәуипсинип, аўылға жибермейтуғын еди. Быйыл маған исенип Ерикти де ертип жиберди.

Қызықтың атасы аўылда. Не көп, ешек көп, не көп, ешкинің териси көп. Кешке қарай аўылдың ортасынан өтетүғын жалғыз гүзар жолға ешек минген балалар толып кетеди. Ойынның аға-бийи Бағдат. Оның командасы көшениң арғы тәрәпи, мен болсам көшениң берги тәрәпине командирлик етемен. «Көкмар ойын»ға жарамайтуғын майда-шүйделер, қалай-болса солай май топыраққа отырып алып, олар да бизлерге жанкүйерлик етеди.

Соннан көкмар тартысқа түсип кетемиз. Әри тартысамыз, бери тартысамыз... Ортаға тасланған жаман терини «илик» етип жулқысамыз. Ешеклерди арман-берман шабысып, алып қашқанлардың изинен қуўысамыз. Бираздан кейин жәнұарлардың қанына сиңген қәсийет — «атларымыздың» гежирлиги тутып, табанлап турып алады. Мың жерден шыбықласаң да тырп етпейди. Ақыры болмаған соң «ылақшы» атларды суўытыу үшін қосшыларымызға беремиз де, өзлеримиз әңгимеге кирисемиз.

Мине бүгин де Қайырбек бир әңгиме тапты:

— Биз кеше атам екеўимиз дәрьяның арғы жағына барып қайттық,—деди ол балаларды аўзына қаратып. Үйине қыдырып барған.—дайым маған еншиге бир тайыншақ атады.

— Қандай тайыншақ?

— Қызыл ма, көк пе?

— Шапқыш па?—дегендей сораўлар қардай борады. Тайыншақ деген аты қандай сулыу!

Қайырбек оннан сайын мардыйыңқырап, тайыншағын мақтаныш етип, гәпин даўамлады:

— Енди сол тайыншағымды усы дем алыста барып алып қайтаман.

Мен Қайырбектің тайыншақ туўралы сөзин қызығып та, қызғанып та тыңладым. Енди ол ҳақыйқат көкмар ойынға қатнасады-аў. Хәтте, көзиме жас та.. айланып кетти. Көзимдеги жасты балалар көрип қалар деп, бир қырынлап отырдым. Тап усы ўақытлары қалада жасайтуғынлығыма ренжип кеттим. Егер аўылда болғанымда маған да бир дайым тайыншақ атар еди-аў.

Соның арасынша үйлеримизден атларымызды айтып шақыра бастады. Өзиниң аты шыққан бала орнынан өрре турады да, үстиндеги шаң-паңын қағыстырып, үйине қарай жуўырады.

Мен де үйге келдим. Үйдиң сыртында Ерик уйқылап қалыпты. Ишке кирсем атам менен кемпир апам шай ишип отыр екен.

— Ата, мениң дайым жоқ па?—дедим, есикте турып.

Екеўи де маған жалт қарасты:

— Оны неге сорадың, қулыным?—деди кемпир апам.

— Мениң тайыншақ мингим келеди.

— Сендей баланың қайсысы тайыншақ минип жүр?—деди атам, кеңкилдеп күлип, сөзимди итибарға алмай.—Тайыншақ минип не қыласаң?

— Қайырбектің дайысы тайыншақ берипти. Енді ешек пенен емес ыраслап, ат пенен көкмар ойнайды,—дедим муңайыңқырап кемпір апам бетке шығыңқырап.

— Әне ғарры, ақлығымыздың ер жетіп қалғанын да аңламай қалыппыз. Қәне атасы жыйған-тергенинді шығар. Серикжанға бир тайыншақ алып берейік. «Оқас» қайнаға тайыншағын сатаман дегендей болып еді, өзі де, туқымы жаман ат емес,—деди мени еркелетіп. Атам менен кемпір апамның пенсиясынан тайыншақ алып беремен дегенлері мени қатты қуғандырды. Ертеңіне күні менен ылақ тартысқан мендей шабандозды жақында тайыншақ минемен деген татлы қыял қанат байлатып, алып— ушты.

...Дөгерегім түйдек-түйдек аппақ булт. Астымызда ақ жал тайыншақ. Мен тайыншағымның жалынан, Ерик болса мениң белимнен тасқылып услап алғанбыз. Булттың арасы менен ушып киятырмыз. Жерде ағам менен апам, атам менен кемпір апам, бизлерге қарап қол былғайды.

Бир ұақытта өзім оқыйтуғын «б» «б» класының төбесіне дүрс етіп қондық. Мениң парталасым Айша аузы ашылып қарап қалыпты. Ол әстен жақынлап қалып, тайыншағымның қанатынан сыйпалағысы келеді.

— Кел Айша, минесең бе? ... Усы ұақта:

— Тур балам, Серик,—деген бир дауыс мени оятып жиберді. Апамның дауысын танып тұрсам да, мазалы түсімді қыймай, бир аунап түсіп, тағы көзімді жумдым.

— Тур балам. Биз саған ойыншық самолет алып келдік. Мен орыннан ушып түргелдім:

— Қысы менен самолет, самолет—деп аузың тынған жоқ еді, —деп мени қушақлап атыр.

— Маған хешқандай самолет керек емес!

— Енді не?

— Тайыншақ керек! Балалар менен «ылақ» ойнаймыз — дедім, апамның бетіне жалынышлы түрде қарап. Апам да хайран.

— Серик көкмарды жақсы ойнайды,—деди Ерик те мени қуғатлап. Сол ұақта бәрха жиниме тийетуғын Ерикти жақсы көріп кеттім. Жазы мененги «тәрбиям» босқа кетпепти.

— Атасы, Серикке расы менен де тайыншақ алып бермесек болмайды екен,—деди кемпір апам шынтлап...—Быйылша усы жерде оқырсаң, атаңа да жәрдемші керек.

Мен, гәптің мениң пайдама шешилгенине қуғанып, кемпір апамды қушақлап, бетінен сүйіп алдым.

— Егер сабағыңнан төменлеп кетсең, қалаға алып кетемен,—деди апам да нықлап.

Яшақай! Мен не деген бахытлыман! Енді ырасы менен Айшаны атыма мингестиремен. Сонда ол мен туұралы не ойлар екен?!

МАЗМУНЫ

I. ШУБАР ШАҚҚЫ

Саат	3
Қара торғай	5
Қуты	8
Шубар шаққы	10
Төреши	14
Мәртлігі үшін бірінші орын	16
Шығарма	19
«Жәлік жан» тың саз ылайы.	21
Жолбарыс	22
Қызыл гүл	25
Гүбелек	29
Дуұтар	31
Ерназардың бүркіті	32
Қара гөжеклер	34
«Шах!» «Шах!»	35
Кишкене устаз	37
Уста баба тилегі	38
Ассалаұма әлейкум, Устаз!	40
Хәзир жууап	42

II. АҚ ҚУЛАҚ ЕГЕҮ ҚҰЙРЫҚ ХӘМ ОНЫҢ ДОСЛАРЫ

Ақ қулақ Шай қус пенен қалай танысты.	46
Егеу құйрық Ақ қулаққа унап қалды.	48
Мыяу деген ким, Салпы қулақ деген ким?	50
Қара күшик дос екен	51
Сары мәкиен менен Мыяу қонақларды жақтырмады.	52
Егеу құйрық Бала пышықты қалай қутқарды.	54
Бірінші соққыны Егеу құйрық берді.	5
Ақ қулақтың мақсети қалай иске асты.	57

III. ХОЖАЛЕПЕСТИҢ ҚАРА МЫЛТЫҒЫ

«Кумбыз ауыл»дың бир пухарасы.	59
Жексизге тағылған тис.	60
Жирым көлдің шортаны.	61
Үңгірлек.	62
Көшпектегі жайын	65
Көл бойындағы жекпе-жек.	66
Тыламаған жерден олжа.	68
Көл дузақта табысқан урылар.	70
Көлбарысқа жолыққан жигит.	71
Қаршынан шыққан қара мылтық.	73
Баспақ атқан мерген.	75
Жамбастан айрылған сыйыр.	76
Тоқыр қырғауыл.	76
Бир оқ пенен он жети қасқалдақ.	78

IV. ДҮНЬЯДА ЕҢ ЖАМАН НӘРСЕ НЕ?

Арыслан хәм гүржи.	80
Акбардың тақыясы.	82
Дүньяда ең жаман нәрсе не?	85
Қысынуу.	85
Гүлше	87
Тайыншақ мингим келеди.	87